

КАЗАКСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫ

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

ХІІІ ТОМ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІ

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

НҰРСҰЛТАН НАЗАРБАЕВ

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

СӨЗДЕР, СҰХБАТТАР

XIII ТОМ

KUL TEGIN

АСТАНА

2012

УДК 323/324 (574)
ББК 66. 3 9(5 Каз)
Н17

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігі Ақпарат және мұрағат комитеті "Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару" бағдарламасы бойынша шығарылды

Жобаның авторы: **М. ЖОЛДАСБЕКОВ**,
филология ғылымдарының докторы, профессор

Ғылыми кеңесші: **М. ҚАСЫМБЕКОВ**,
саясат ғылымдарының докторы

Жалпы редакциясын басқарған: **Е. СЫДЫҚОВ**,
тарих ғылымдарының докторы, профессор

Н17 Нұрсұлтан Назарбаев. ЕЛМЕН СЫРЛАСУ. көп томдық жинағы. - Астана:
"Күлтегін" баспасы, 2012. Т.13. - 208 б.
ISBN 978-601-7318-25-3

"Елмен сырласу" – Тәуелсіз Қазақстан мемлекеттігінің негізін қалаушы, оның тұңғыш Президенті Н. Назарбаевтың халық алдындағы тарихи парызын терең сезіне білетін азаматтық жауапкершілігін, тұрақтылық пен ұлтаралық татулық идеясын Қазақстан аясында ғана жүзеге асырып қоймай, әлемдік деңгейге көтерген көрегендігін, әлемдік деңгейдегі қайраткерлігін айқара ашып көрсететін көп томдық шығарма.

Басылымда Н. Назарбаевтың қоғам дамуының 1997 жылдың бірінші жартысындағы өнегелілікпен өрілген баяндамалары, мәлімдемелері, ақпарат құралдары өкілдеріне берген сұхбаттары, оқыған дәрістері енгізілген.

Кітап тарихшыларға, саясаттанушыларға, саясатшыларға, жоғарғы оқу орындарының оқытушылары мен студенттеріне, сондай-ақ өз елінің тарихын танып білуге зейін қойған жалпы оқырмандарға арналған.

УДК 323/324 (574)
ББК 66. 3 9(5 Каз)

ISBN 978-601-7318-25-3 (Т.13.)
ISBN 9965-642-78-8

© «Күлтегін» баспасы, 2012

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫН ЖАҢА ЖЫЛДЫҚ ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 1 қаңтар 1997 жыл

Қымбатты отандастар!

Міне, 1996 жыл да аяқталды. Жаңа, 1997 жыл табалдырығымыздан атады.

Өткен жылдың қорытындыларын шығара келіп, біздің әрқайсымыз жаңа жылды жаңа үміттермен, жаңа ұмтылыстармен байланыстырамыз.

Өткен жыл біздің еліміз үшін, әрбір қазақстандық үшін қандай айрықша оқиғаларымен айтулы болды? Ең алдымен ол республика тарихында ерекше кезеңге айналды. Біз мемлекеттік Тәуелсіздігіміздің бес жылын және экономикалық дербестігіміздің үш жылын атап өттік. Бірақ ең бастысы, осы уақыт ішінде экономикалық, саяси және қоғамдық өмірдің барлық салаларында белгіленетін түбегейлі реформалар жолымен ұдайы ілгерілей түскенімізді толық негізбен айта аламыз.

Қазақстанның кеңес дәуірінен кейінгі басқа елдермен салыстырғанда айтарлықтай зор табыстарға қол жеткізгені – осындай дәйектіліктің нәтижесі. 1996 жыл біз үшін соңғы жеті жыл ішінде республикада өндірістің құлдырауын тоқтатудың сәті түскен тұңғыш жыл болды. Оның үстіне өткен жылы өнеркәсіп өнімін шығару жарты процентке ұлғайды, ал селодағы өндіріс жеті процентке өсті. Орташа айлық жалақы 7,6 мың теңгеге дейін көтерілді. Жылдық инфляция 1995 жылғы алпыс процентпен салыстырғанда шамамен отыз процент деңгейіне дейін төмендеді. Тәуелсіздіктің соңғы бес жылы ішінде тұңғыш рет біздің екі палаталы Парламентіміз Үкіметпен сындарлы жұмыс істей отырып, жаңа жылдың бюджетін ол басталғанға дейін қабылдады. 1997 жылдың бюджетінде, атап айтқанда, жалақыны 2-3 процент көтеру көзделіп отыр, сондай-ақ стипендия да көбейтіледі. Ауыл шаруашылығын қолдауға қосымша қаржы бөлу туралы мәселе шешілді.

Көптеген басқа елдерге қарағанда бұл жылдардың біз үшін азаматтық тыныштық, ұлтаралық тұрақтылық және рухани келісім уақыты болғаны

* "Егемен Қазақстан" газеті, 1 қаңтар 1997 жыл.

қанағат сезімін туғызбай тұра алмайды. Біздің бәріміз топтасуға, күш-жігерді біріктіруге қаншалықты мүдделі екенімізді түсіндік қой деген сенімдемін. Өйткені біз өз үлесімізге тиген қиыншылықтарды бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығара отырып қана жеңе аламыз.

Сіздердің әрқайсыларыңызға кейде аса күрделі өмірлік кедергілерді жеңуге тура келетінін мен жақсы білемін. Және де қалыптасып отырған жағдайға түсіністікпен қарағандарыңыз үшін, менің қымбатты жерлестерім, сіздерге деген ризашылығым шексіз. Қолайсыз жағдайларға қарамастан өз істеріңізбен – болат балқытумен, астық өсірумен, үй салумен, бала-шағаларыңызды өсіріп, тәрбиелеумен байсалдылықпен, абыроймен атқарып келесіздер. Қажырлы еңбектеріңізбен сіздер біздің мемлекетімізді, оның тәуелсіздігін нығайтуға өз үлестеріңізді қосып отырсыздар. Жанқиярлық еңбектеріңіз бен қолдауларыңыз үшін зор алғыс айтамын. Мұның өзі күш-жігерді молайтып, мені де еселенген жігермен жұмыс істеуге жетелейді.

Сіздерді Жаңа 1997 жылмен шын жүректен құттықтаймын! Бұл жыл әрбір қазақстандық үшін асқарлы асу жыл болсын, барлық жоспарлар мен арман-мүдделер орындалсын. Сіздерге, қымбатты отандастарым, мықты денсаулық, мол игілік, зор табыс, мерекелік көтеріңкі көңіл-күй тілеймін. Сіздердің шаңырақтарыңыздан әрқашан береке-бірлік, татулық кетпесін! Сіздердің барлық үміттеріңіз жүзеге ассын, сіздерге, туған-туысқандарыңыз бен жақын-жуықтарыңызға бақыт тілеймін!

Жаңа жылдарыңызбен, құрметті ағайын!

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНА ІССАПАРМЕН
БАРҒАН КЕЗДЕГІ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Тараз, 8 қаңтар 1997 жыл

Жаңа жылдың басында бірінші рет ел аралап шығып отырып, осындай үлкен бір қасиетті шаруаны бастап отырмын. Мынау Қарахан бабамыздың жатқан жерінің жанында Әулиеата деген үлкен мешіттің ашылуы біздің болашақ рухани байлығымыздың бір діңгегі болып саналады. Осы мешіт арқылы елдің басын қосып, өзіміздің мәдениетіміз бен дінімізге келеміз. Сол арқылы Қарахан бабаны жұртқа паш етеміз. Тәуелсіздігімізді осы бабаларымыздың аруағы желеп-жебеп жүрсін. Тараз қаласының кіндігіндегі болашақ Әулиеата мешітінің алғашқы тасын қаладық. Келешектегі 2100 жылдың ұрпағына жазылған Қазақстанның тұңғыш Президентінің "Аманат хаты" темір құтыға салынып, болашақ мешіт іргесіндегі мәрмәр тастың астына орнатылды.

Бұл хат тау мен даланы, өзен мен мұхитты емес, уақыт атты құдіретті дарияны көктей өтіп, 2100 жылғы ұрпақтың қолдарына тимек. Заман қандай болады ол кезде? Әйтеуір, елің мен елдігің мәңгілік болсын, келешек ұрпақ!

"Жамбыл облысының жергілікті атқарушы орындарының өтінішін және жұртшылығының тілегін ескере келіп, Қазақстан Республикасының Үкіметі жанындағы Мемлекеттік ономастика комиссиясының қорытындысы негізінде қаулы етемін: Жамбыл облысының орталығы – Жамбыл қаласының аты Тараз қаласы болып өзгертілсін". Жамбыл бабамыздың аруағы да риза болсын. Облыстың аты Жамбыл облысы болып қала береді. Қаланың аты – байырғы Тараз. Қазақстан жерінде баяғы Жібек жолынан бері қарай барлық карталарда белгіленген екі-ақ қала бар. Біреуі – Тараз, екіншісі – Жаркент. Сондықтан біздің көне тарихымыз бар екенін дүние жүзіне таныту үшін осы шешім дұрыс болар деп санаймын.

Нұрсұлтан Әбішұлының жаңадан ашылған Жамбыл университетінің профессорларымен, оқытушыларымен және студенттерімен өткен

* "Егемен Қазақстан" газеті, 10 қаңтар 1997 жыл.

кездесуі де тағылымды болды. Елбасы жиналғандардың алдында қысқаша сөз сөйледі.

– Болашақ ХХІ ғасырдың өркениетті мемлекеттеріне сай болу үшін алыс-жақын көршілерімізден көшіміз қалмауы тиіс. Көптеген мемлекеттер бізден озып кетті. Енді кешеуілдеуге ешқандай қақымыз жоқ. Алдағы ғасырда елімізге ие болатын бүгінгі студенттер, жастар. Бұл – бір мәселе.

Екінші мәселе, ата-бабаларымыз коммунистік идеямен 74 жыл өмір сүрді. Оларға да ешқандай кінә тақпау керек. Қазақстан өркениетті елдермен терезесі тең ел болуы керек. Ол үшін талпыныс өте көп. Мемлекет әр азаматқа, әр адамға қай жерде жұмыс істесе де: жермен шаруа жасайсың ба, малмен байисың ба, ғылыммен, біліммен, өнермен боласың ба, әлде басқа салада жұмыс істейсің бе, өзінің заңымен, өзінің шығарған қаулыларымен жағдайын жасап береді. Әрі қарай әр азаматтың өзіне байланысты. Жұмыс істеу керек. Еркін ойлы қазақпыз бүгін. Азат елміз. Біз болашақта қандай мемлекет боламыз – бәрі жастар сендердің қолдарыңда.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "НЕЗАВИСИМАЯ" ГАЗЕТІНІҢ
КОРРЕСПОНДЕНТІ ЮРИЙ КОЗЛОВПЕН СҰХБАТЫ***

Алматы, 16 қаңтар 1997 жыл

**"РЕСЕЙ ДОСТАСТЫҚТЫҢ ӨЗЕГІ БОЛА АЛАТЫН ЕДІ,
БІРАҚ БОЛА АЛМАДЫ"**

Ю. Козлов:

– Нұрсұлтан Әбішұлы, Тәуелсіз мемлекеттер Достастығының бұрынғы КСРО қауымдастығының шын жаңа түрі ретінде жолы болмады деген әңгімені барған сайын жиі еститін болдық. Осыдан бес жыл бұрын жаңа тәуелсіз мемлекеттер бір-біріне қазіргіден гөрі анағұрлым жақын еді. Бізді "ұлттық пәтерлерге" таратып жүрген қандай күш? Қашанға дейін ТМД бірігу үшін алдымен ажырасу керек деген лениндік мәңгілік ұранға ере береді? Мұндай жағдайда болмай тұрмайтын мемлекеттік оптимизмнен бас тарта тұрсақ және ТМД-ны белгілі ертегідегі ауруға теңесек, Сіздің пікіріңізше пациент тірірек пе, әлде өлірек пе?

Н. Назарбаев:

– Бұл пациенттің қазір қандай күйде екендігін білу үшін, оның сырқатының тарихына көз салу керек. Мен ТМД-дағы бүгінгі жағдай Достастықтағы мемлекеттердің әрқайсында жеке-жеке жүріп жатқан процестердің логикалық салдары деп есептеймін. Алғашында әлдебір сенімсіздік орын алды. Барлығы да өз мемлекеттерін нығайтумен белсенді айналысып, айдындатылып айтылатын ұранға айналған қызметтестіктің қаншалықты тең құқылы болатындығына көз жеткізгісі келді.

Достастық елдерінің әрқайсындағы экономикалық реформаларының нәтижелерінің деңгейі де айтарлықтай маңызды еді. Реформалар әр жерде әр түрлі әр алуан жылдамдықпен, әр алуан сапамен, ал бастысы – әр алуан ақтық нәтижемен жүрді және жүріп келеді. Достастық елдеріндегі бұл процестерге қазір жан-жақты баға беру мен үшін қиын. Бірақ ТМД ішіндегі интеграцияның жылдамдығы мен сапасы оған қатысушы елдердің нарықтық "ілгерілігінің" деңгейіне тікелей байланысты десем, жаңылмаспын деп ойлаймын.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 21 қаңтар 1997 жыл.

Бүгіндері біз іс жүзінде өзіміздің ұлттық экономикаларымыздың шын мәнінде нарықтық сипат алған және бәрі ойдағыдай болғанда өзара тиімді экономикалық қарым-қатынастарға өз-өзіне кірігіп кетуге тиіс бөліктерін ғана ұштастыра аламыз. Мен тап осы объективті фактор өзінің күшеюіне қарай, біздің мемлекеттерімізді ТМД бола ма, әлде басқа бола ма, әйтеуір жаңа қауымдастыққа тұрақты түрде "тарта түсер" деп үміттенемін. Саяси емес, дәлме-дәлдік, сипат үйлесімділігі, бағыттылық, сапа және қарқын төрізді таза экономикалық факторлар бірінші кезекке шығатын болады.

Әрине, интеграциялық процестерге жаңа тәуелсіз мемлекеттердің көпшілігінде білімді де білікті реформаторлық командалардың болмауы әсер етпей қойған жоқ. Бұрынғы КСРО-дан нарықтық реформалардың мақсаттары мен міндеттерін дәл және дұрыс есептеп, айқындауға қабілетті, ең бастысы – оларды өз елінің ұлттық ерекшеліктері мен мүдделеріне сәйкес түзетіп, нақты өмір тәжірибесіне орай жүзеге асыратын адамдар шықпады.

Ю. Козлов:

– Сіз Гайдар және оның командасын айтып отырсыз ба? Оларға кінә тағушылар көп, бірақ осыған дейін оларды ТМД-дағы істің оңға баспағаны үшін айыптаған ешкім болмап еді...

Н. Назарбаев:

– Керісінше, мен Ресейдегі реформаларды шыңдап қозғап жіберген дәл солар деп есептеймін. Намысқой, өздерін жоғары бағалайтын бұл білімді жастар не істеу керектігін білді, бірақ, екіншіке орай қалай істеу керек екендігін білмеді. КСРО құлағаннан кейін олардың интеграцияға деген көзқарасы бір ғана тұжырымға негізделді. Ол Ресей "бос салмақтан" құтылуы керек дегенге саятын. "Бос салмақ" деген ұғымға кешегі КСРО республикаларының көпшілігі жатқызылды.

Сол кездегі Ресей үкіметі өз көршілерін оқыс, кейде астамшылықпен кеудеден итере отырып, реформа жолында бәрін басып озамыз деп ойлады. Олардың есебі бойынша, көршілер "тізерлеп" қала беруге, кері кетуге, ал содан кейін өз "вагоншаларын" ресейлік реформа "локомотивіне" тіркеуге рұқсат алу үшін кезекке тұруы тиіс еді. Мен қазір бұл туралы барынша ашық айта аламын, өйткені, осыдан бес жыл бұрын сол драманың қатысушысы болғанмын.

Мүмкін, бұл жас ресейлік реформаторлар командасының шағын экономикалық алаңдағы тактикалық ұтысы болған да шығар. Бірақ ол ақыр аяғында саяси алаңдағы стратегиялық ұтылысқа әкеп соқты. Ресей үкіметінің сондағы "экономикалық өзіншілдігі" ең алдымен ортақ валютадан, бірыңғай халық шаруашылығы кешенінен ат-тонын ала қашумен байланысты болды. Бұл бәрінен бұрын интеграциялық процестерге қайта қалпына келмес теріс әсер тигізді.

Иә, біз – Ресейдің көршілері мен одақтастары – сол жолы "қораптан түсіп" қалдық. Біздің кейбіреулерімізге қазір де оңай емес. Бірақ қиындықтар тәуелсіздік пен мемлекеттіліктен бас тартуға дейін құлдыратқан жоқ, қайта оларды тұрақты түрде нығайта түсуге қозғаушы болды.

Бірте-бірте ТМД елдері өз күштерімен экономикалық тоқыраудан шығып келеді, ал кейбір жағдайларда реформа жолында Ресейдің алдына түсе де бастады. Бүгін, ашығын айтсақ, ресейлік реформалар локомотиві өздері тартып келеді. Мұндай составқа бас-көзге қарамай тіркеле кетуге кім құштар дейсің? Сенсеңіз, мен мұны жанашырлықпен және өкінішпен айтып тұрмын. Мен Ресей алға қарай жеделдете қозғалатындығына сенгім келеді. Сонда ғана біздің бәрімізде де оның қасында болуға деген, реформалар жолымен бірлесе күш-жігер жұмсап, бірге өтуге деген табиғи тілек пайда болады. Ал әзірге біз өз күшімізбен алға басуға мәжбүр болып отырмыз: баяу, қиын, бірақ өз күшімізбен.

Ю. Козлов:

– Нұрсұлтан Әбішұлы, Сіздің пікіріңізше, Ресейдегі экономикалық реформалар қазір неге бәсеңсіп қалды?

Н. Назарбаев:

– Олар Гайдардың кезінде-ақ бәсеңси бастаған. Оның көптеген объективті және субъективті себептері бар. Олар жайлы ең алдымен Ресейдің өз лидерлері ойланғаны жөн ғой деп есептеймін. Меніңше, бұл ретте саяси күрес, Ресейдегі саяси элитаның бірнеше ұсақ топтарға бөлініп-жарылуы, сол сияқты өте көп күш-жігер және қаржы жұмсауды қажет ететін перманентті сайлау науқандары біршама теріс рөл атқарды және атқарып келеді.

Ю. Козлов:

– Осы жылдар ішінде Сіз интеграцияның белсенді қолдаушысы, әр түрлі келісімдердің, одақтардың, бірлестіктердің "өкіл әкесі" – бұл тіркес қазір Ресейде өте көп тараған – ретінде белгілі болдыңыз. Бірақ соңғы кезде көбіне үнсіз қалып жүрсіз. Әлде Сіз сайлау алдында айтылып, бірақ тез ұмытылатын емес, нағыз шынайы интеграцияның мүмкіндіктеріне мүлдем сенбейтін болдыңыз ба? Қалай ойлайсыз, Нұрсұлтан Әбішұлы, ТМД, мәселенки, екі мыңыншы жылға дейін өмір сүре алар ма екен?

Н. Назарбаев:

– ТМД-ның бес жылдық тарихын мен шартты түрде екі кезеңге бөлген едім. Біріншісі – 1991–1992 жылдар аралығы. Ол кезде Достастыққа деген қажеттіліктің көптеген объективті себептері бар болатын. Егер саяси-психологиялық тұрғыдағы себептерді сөз етсек, бұл бірқатар экономикалық және әлеуметтік жағдайларда біз бәріміз де өзімізді біршама тыныш әрі жайлы сезінген үйреншікті бірыңғай зор мемлекетке деген табиғи өткенді көксеушілік

еді. Айтпақшы, ТМД бойынша қабылданған құжаттардың бірінші бумасы көп ретте бұл талаптарға жауап беретін. Онда бірыңғай экономикалық, құқықтық, әскери-қорғаныс кеңістігі, ортақ валюта болатындығы ашып көрсетілді. Мұның өзі әлі жұмыс істеп тұрған одақтық өнеркәсіптерге, іс үстіндегі технологиялық байланыстарға, барлық негізгі салалардағы еңбек бөлінісі бұнындарының өзара тығыз байланыстылығына негізделген болатын. Ол кезде біз сақтап қалуға ұмтылатын құндылықтар әлі бар еді. Мен Қазақстанды Ресей және Достастықтың басқа мемлекеттерімен бірге валюталық және технологиялық біртұтас кеңістікте ұстап қалу үшін қолдан келетіннің де, келмейтіннің де бәрін жасадым. Бірақ, өкінішке орай, Ресейдің даму бағыты басқа жаққа қарай бұрылып кетті. Ресей басшылығы Достастықтың табиғи өзегі, орталығы, ядросы болу мүмкіндігін уыстан шығарып алды. Одан кейінгі жылдары, барлық ТМД елдерінде бірдей экономикалық құлдырауға жол берілуге байланысты, бұрынғы негізде ынтымақтасу мүмкіндігі барған сайын азая түсті.

1993 жылы біз Достастық тірлігінің екінші кезеңіне аяқ бастық. Ол өндірістің күрт құлдырауымен, индустрия алыптарының барлық жерде бірдей тоқтап қалуымен, көптеген орта және шағын кәсіпорындардың, зауыттар мен фабриктердің жойылуымен, бұрынғы өндірістік циклдердің мүлдем бұзылуымен сипатталды. Тоқырау құбылыстары бірыңғай энергетикалық жүйе, тасымал, байланыс саласы тәрізді, былайша қарағанда, әлсіреуі тіпті мүмкін емес бұрынғы одақтың аса құдіретті жүйелерінде де етек алды. Қазір негізінен айтыла бермейтін ұлттық элитаның аймақтық мүдделері сияқты фактор да барған сайын кертартпа рөл атқара түсті. Олар саясат пен экономикада ғана емес, идеологияда да айтарлықтай көрініс таба бастады. Еуразия халықтары арасындағы ғасырлар бойы қалыптасқан салауатты мәдени және рухани байланыстарға қасақана балта шабыла бастады. ТМД мемлекеттерінде билік және қылмыстық жүйелердің ең бір сиықсыз симбиозы қалыптаса бастады. Тап осындай қатерлі тенденциялар мені 1994 жылы Еуразия одағы идеясын ұсынуға итермеледі.

Бірақ интеграцияға шақыру, біздің халықтарымыздың ортақ тарихи тағдыры туралы мәлімдеу көбіне жаңа элиталық топтардың мүдделеріне тікелей қайшы келді. Осы кезде ТМД елдерінің көпшілігінде кейін іс жүзінде барлық жерде экономикалық және саяси реформаларға тұсау салған мемлекеттіліктің қылмыстық компоненттерінің негіздері қалана бастады. Шикізат пен капиталды қылмыстық жолмен жаппай шет мемлекеттерге шығарып жатқанда, сан алуан қаржы пирамидалары мен "бос ауа" банкілері құрылып жатқан тұста қандай реформалар жөнінде сөз болуы мүмкін еді? Достастық елдері экономикасында алдау, сыбайластық пен бейәдептілік өктемдік ете бастады. Осындай жағдайда Еуразиялық одақ туралы идеяға біршама тосырқау танытылуы әбден табиғи еді. Тәуелсіздік тарихының бұл қылмысты – тура осылай деп атайық – кезеңі өткен жылдың аяғына дейін созылды (оның аяқталғанына сенгіміз келеді).

1997 жылы біз ТМД тірлігінің жаңа кезеңіне аяқ басып отырмыз. Егер Достастық таяу арада тарап кетпесе, ол мүмкін, әлі де 5 – 10 жыл өмір сүріп қалар. Дәл осы мерзім ішінде Достастыққа мүше елдердің шын мәніндегі өзара мүдделілігіне құрылған іс жүзіндегі интеграцияның негізі қаланар деп үміттенемін. Тек сонда ғана бізде қазір Батыс Еуропада және Азия-Тынық мұхит аймағында орын алып отырған толыққанды, өркениетті интеграциялық процестер жүзеге аса бастайды. ТМД елдері үшін Батыс Еуропа тәжірибесін негізге ала отырып, Еуразиялық интеграция жолымен жүру ең тәуір таңдау болар еді. Бірақ бұл "үлкен" және "кіші" ағайынға бөлінбейтін тең құқылы интеграция болуға тиіс.

Ю. Козлов:

– Бір сөзбен айтқанда, Сіз ТМД қызметін үйлестіретін және бағыттайтын қазіргі көптеген ұйымдар толық тиімді жұмыс істеп отырған жоқ деп есептейсіз ғой?

Н. Назарбаев:

– ТМД-ның жұмыс істеп жатқан ұйымдарын олардың тиімсіздігіне байланыстырып жойып жіберудің қажеті жоқ. Мейлі, олар біздің болашақ қарым-қатынастарымыздың тетіктерін "жоғарыдан" модельдеп, таза ақылдасу-кеңесу тәртібінде болсын, өз жұмысын жалғастыра берсін. Бірақ мұның бәрі әзірге "құрғап қалған" каналдарды өмірдің өзі "жанды" сумен толтырғанда ғана қажет болады.

Әңгіме біздің алдымызда тұрған міндеттерді түсінудің жаңа сапалық деңгейі туралы болып отыр. Басынан-ақ ТМД төңірегінде, оның өткені, бүгінгі мен болашағы туралы толып жатқан аңыздар жүйесі қалыптаса бастады. Оларды саясатшылар өз мақсаттарына, мысалы сайлау кезіндегі күресте, пайдаланып жүр. Енді сөз іс жүзіндегі ТМД институттары емес, саясатшылардың қиялында ма, қағазда ма, әйтеуір бір аяғы жерге тимеген, достастық елдері лидерлерінің тап болған жағдайына орай өзгере салатын бірдемелер жөнінде болып жүр.

Жоғары дәрежелі кездесулер қарсаңында мен өзім үшін интеграция процестеріне жәрдемдесетін бірнеше факторды айқындап алуға тырысқан едім.

Алдымен қатысушыларды әлдебір баршаға ортақ ішкі немесе сыртқы қауіп біріктіре алар еді.

Екіншіден – бұл құрылуға тиіс бірлестікке қатысушылардың барлығына бірдей жақын идея.

Үшіншіден – бұл әрқайсына нақты практикалық қайтарым, ұтыс, пайда беретін ортақ экономикалық қажеттілік.

Тағы бір міндетті шарт – іс жүзіндегі тартылыс орталығы. Мұндай міндетті жедел дамып, гүлденіп келе жатқан мемлекет – экономикалық даму моделі көршілер үшін тартымды аймақтық лидер ғана атқара алады. Осындай орталық төңірегіне ғана басқалар табиғи түрде үйіріле бастайтын болады.

Бүгіндері ТМД елдері үшін олардың ұлттық және аймақтық амбицияларын басып, бірігуге мәжбүр ететін нақты қауіп бар ма? Ол мүмкін болашақта туар, ал қазір біз анық әрі ортақ қауіпті әлі сезініп отырған жоқпыз. ТМД-ның әр мемлекетінде де, басқалардың онша жұмысы жоқ, өз проблемалары бар. Яғни, бұл фактор бірігуді тездетуге бастайтын стимул бола алмайды.

Бүгіндері бізде интеграцияға шақырып, итермелейтін ортақ идеялар да, тартымды идеялар да жоқ. Мен ауқымдылығы жағынан соларды жүзеге асырамыз деп 70 жыл бойы бірге болған идеяларға тең ғаламдық идеялар туралы айтып отырмын.

Бүгіндері біздердің қарым-қатынастарымызда Еуропа елдерін өзара интеграцияға ынталандырып отырған өзара тиімді материалдық-экономикалық-мүдделермен, тіпті, жобалап салыстыруға келетін де мүдделерді бөлежара атау қиын.

Және, ең соңында ТМД-да барлық елдер үшін тартымды ел, көршілері өз еркімен жақындасуға ұмтылған орталық бар ма өзі?

Ю. Козлов:

– 1997 жылдан бастап "тұрлаулы" деп жарияланған, Президенті де, Премьер-министрі де, тіпті, оппозициясы да – бәрі реформаларды қолдайтын, дауласа қалғанның өзінде оларды жүргізу әдістері жөнінде ғана таласатын Ресейді қайда қоясыз?

Н. Назарбаев:

– Одақ аумағында өткен бүкіл өміріміздің логикасына салсақ, ТМД-ның орталығы, өзегі нақ осы Ресей бола алатын және болуға тиіс еді. Бірақ – мұны зор өкінішпен айтамын – бірқатар объективті және субъективті себептердің салдарынан бола алмады. Оның үстіне ТМД-ға қатысты бірқатар ішкі мәселелерге байланысты Ресей кереғар саясат жүргізіп, ең жақын одақтастарын өзіне тартудың орнына кеудесінен кері итеріп отыр.

Ю. Козлов:

– Сіздің пікіріңізше бұл нақты қалай көрініс тауып келеді?

Н. Назарбаев:

– Ресей ТМД-дағы ішкі ахуалға бүгіндері жасап отырған оң әсерлерінен әлдеқайда басымырақ ықпал жасай алар еді. Егер Ресей басшылығының Достастыққа көзқарасын барынша жалпы тұрғыдан талдасақ бірқатар көзге бадырайып көрініп тұрған кереғарлықтарға назар аудармай болмас еді.

Бір жағынан біз көптеген құжаттарға қол қоямыз, бірлескен жобалар мен бағдарламалар бар, яғни сырт қарағанда айтарлықтай жұмыс істелініп жатқан тәрізді. Екінші жағынан алғанда, өзінің жақын одақтастарына теріс қарау орын алып отыр. Мысалға, ресейлік аса ірі бұқаралық ақпарат құралдарын

алайық. Олардан бұрынғы КСРО республикалары туралы объективті материалдарды шырақ жағып іздесеңіз де таба алмаймыз. Әдетте, өңкей бір кемшіліктер көрсетіліп жатады, әрі кеткенде бейтарап, бірақ міндетті түрде астарында мысқыл жатқан материалдар жарияланады.

Ресейге зор ақпараттық кеңістік "мұраға" қалды. Ресей теледидары бүкіл бұрынғы КСРО кеңістігінде басым орын алады. Бірақ өзінің көршілеріне, жақын одақтастарына құрметпен қарайтын шын мәнінде ұлы мемлекет болғанда ғана бұл ақпараттық ықпалды сақтап қалуға болады. Тіпті ондай жағдайда ақпаратқа монополия жасау мүмкін де, қажетті де емес болып қалады.

Ал қазіргі жағдай қандай? ОРТ басшылығы бірінші каналдың эфирінен "Мир" бағдарламасын алып тастады. Мұның өзі мемлекетаралық келісімдерді бұзу және ТМД елдеріне берілетін информацияның жалғыз объективті көзін жою деген сөз. Ал Ресей теледидары аса ірі халықаралық форумдарды, тіпті ТМД саммиттерінің өзін қалай көрсетіп жүр? Ресей теледидары Достастық елдер президенттерінің барлығын бірдей көрсете ме? Ол көрермендерге – ал олар Ресей азаматтарымен ғана шектелмейді – президенттер сөздерінің тым болмағанда тақырыбының не екені туралы айта ма?

Иә, бірыңғай ақпараттық кеңістік туралы көп жақсы сөздер айтылып жүр. Тек онда біздің мүдделеріміз ескерілмейтін болса, ол кеңістіктің бізге қажеті қанша?

Немесе жақындағы Белоруссиядағы шиеленісті алайық. Ресейге одан жақын одақтас жоқ сияқты. Бірақ Лукашенконы бәрінен де Ресей бұқаралық ақпарат құралдары аямай "соққылады". Сонда олар үшін Ресейдің мемлекеттік мүдделері түкке тұрмайтын болғаны ма? Ресей бұқаралық ақпарат құралдарынан біздің адамдар тек Қырғызстан аштықтың аз-ақ алдында екен, Өзбекстан Тәжікстанда бейбітшілік орнағанын қаламайды, Қазақстан электр қуаты үшін Ресейге 300 миллион доллар берешек деген хабарларды ғана естіп біледі...

Ю. Козлов:

– Сонда шындығында олай емес пе?

Н. Назарбаев:

– Олай емес. Оның үстіне, адамдар мынаны да білуі тиіс. Ресей Қазақстанға Байқоңырды жалға алғаны үшін – 345 миллион доллар, әскери полигондарды жалға алғаны үшін – 126 миллион доллар, Екібастұз көмірі үшін – 65 миллион доллар берешек.

Бізде бұл цифрларды халыққа жария ету, біздің "ортақ" ақпараттық кеңістігіміз арқылы өзімізге қойылып жүрген басқа да талаптарға жауап қайтару мүмкіндігі жоқ. Әрине, мен мұның бәрін де Ресейдегі "сөз бостандығы" арқасындағы нәтижелер есебіне жатқыза салар едім, бірақ тап осы тәрізді әңгімелерді Ресейдің кейбір мемлекеттік қайраткерлерінің аузынан да естіп қалып жүрміз.

Ресей мен Украинаның арасындағы қатынастардың шиеленісуі ТМД мүдделеріне сай келеді деуге бола ма? Қара теңіз флотының проблемасын біздегі Байқоңыр ғарыш айлағының проблемасы сияқты етіп шешуге неге болмасқа?

Таудағы Қарабахта, Абхазияда, Приднестровьеде жалғасып жатқан шиеленістер ТМД елдерінің тап қазіргі жағдайда ол проблемаларды шешуге қабілетсіз екенін көрсетеді. Бұл шиеленістерді саяси ерік-жігер күшімен ғана шешуге болады. Алайда, міне, тап қазір осының өзі жетіспей жүр.

Бәріне кінәлі ТМД елдеріне емін-еркін терең сұғылып отырған "Батыстың қолы" кінәлі-міс деген көпірме сөздер күшейе түсуде. Иә, Батыстың өз мүдделері бар. Мысалы, Қазақстанда жекешелендіру процесіне батыс кәсіпкерлері белсене қатысып келеді. Біз бұл ретте ашық тендерлер өткізіп жүрміз. Ол тендерлерде өз ұсыныстары Қазақстанға неғұрлым мол пайда беретін, бізге тиімді шарттар ұсына алатын кәсіпкерлер жеңіп шығады. Бізде Ресей үшін де есік айқара ашық. Алайда, Ресей ол есікке кіруге асығар емес. Біз әзірше оның тарапынан қайдағы бір негізсіз талап-тілектерді ғана естумен келеміз, ал, өзара тиімді ынтымақтастыққа деген нақты ұмтылысты сезіне алмай жүрміз. Егер, Ресей шынында да ынтымақтастықтың тең құқықты жолын ұсынар болса, онда оны ешкім де ешқашан да сатып кетпейді. Алайда, біз Ресейдің өз стратегиялық мүдделері жөніндегі көзқарасы әлі күнге дейін айқын емес, ТМД-ны тұтас алғанда да, Достастықтың жеке елдерін алғанда да оларға қатысты ұзақ мерзімді саяси бағыты белгіленген жоқ деген сезімде қалып келеміз.

Ю. Козлов:

– Нұрсұлтан Әбішұлы, басқаша да көзқарас бар. 25 миллион орыс Ресейден тыс жерлерде (негізінен алғанда ТМД елдерінде) құқығынан айрылған өлімшінің ауыр халін бастарынан кешіруде. Ресейде кез келген, кейде тіпті сан жағынан өте аз этностың өзі де, өздерінің мемлекеттік автономиясына ие болып отыр деуге болады. Ал, ТМД елдеріндегі орыстар жөнінде бұлай айтуға бола ма?

Н. Назарбаев:

– Ресейліктерге олардың күнделікті тұрмыс жағдайын нақты жақсарту мағынасында еш нәрсе ұсына алмайтын кейбір саясаткерлердің мәселені бұлай қоюы өзге ұлттық мемлекеттерде тұратын орыстарға пайда тигіземін деп отырып, зиян жасаумен бірдей. ТМД елдерінде Ресейге деген ізгі ниеттер тудыра қоймайтын мұндай алыстан болжай алмайтын соқыр саясат орыстар үшін тұрмыстық дәрежедегі проблемалар тудыруға алып барып соғады.

Мен сіздерге, журналистерге, таң қаламын: бір нәрсені қасарыса қашанғы қайталай беруге болады? Сіздер мұндай сұрақтарды іс жүзінде өздері басқарып отырған мемлекеттерде шын мәнінде ұлтаралық қатынастардағы

проблемалар орын алып отырған жетекші қайраткерлерге неге бермейсіздер? Ал, өзінің Негізгі заңына сәйкес унитарлық мемлекет болып табылатын Қазақстанға келетін болсақ, онда кешегі Одақтың құрамында болған бірде-бір республикада барлық ұлттардың құқықтары тап біздегі сияқты Конституция арқылы айқын қорғалып отырған жоқ. Бізде орыс тілі мемлекеттік тілге теңестірілген ресми тіл болып табылады. Өзге мемлекеттердің ақша белгілерінен сіз орыс сөзін таба алмайсыз, ал біздің теңгемізде екі тілде – қазақ және орыс тілдерінде жазылған сөздер бар.

Мына бір нәрсені мойындайын, бұдан екі жыл бұрын мұндай мәселелер жанымды күйзелтетін. Өйткені, қанттың түсі ақ екенін қашанғы дәлелдей беру қажет?! Егер әркімнің өз жұмысы бар болса, адамдардың құқықтары Конституция арқылы қамтамасыз етілсе, олар өз балаларының болашағы сенімді екеніне көздерін жеткізсе, онда жұрттың әлдебір басқа жаққа қоныс аударуында ешқандай мән қалмас еді. Ал, қазір мұны көптеген жандар жақсы түсіне бастады. Тек өткен жылдың өзінде ғана 100 мыңға жуық орыс қайтадан көшіп келді.

Ал, енді автономия мәселесіне келейік. Менің ойымша, мұндайда әрбір нақты жағдайға өзіндік ерекше тұрғыдан келу керек, тарихи өткен өмір мен бүгінгі күннің нақты шындықтары еске алынуы тиіс. Ең бастысы – қантөгіске душар ететін шиеленістерге жол бермеу. Бұл ретте Қарабахтың, Абхазияның, Приднестровьеңің қайғылы тағылымы мен Югославияның қасіретін еске алған жөн. Қайсысын алсаңыз да "қанға бөккен" қақтығысты көресіз. Оның бәрі де алғашқыда ұлттық шамшылдықтың шиеленісуінен басталып, ақыр аяғында ашықтан-ашық сепаратизмге барып ұласты. Ал, біз үшін бүгінгі таңда халықтарымыздың арасындағы бейбіт өмір маңыздырақ па, әлде қаншалықты қымбатқа түссе де қайдағы бір дерексіз принциптердің "салтанат құруы" маңыздырақ па? Бұл сұрақтың жауабы өзінен-өзі айдай айқын. Қарапайым халыққа қажеттісі – бейбіт өмір мен жарасымды ынтымақ. Қазіргі ең басты міндет – экономикалық дағдарыстың шырмауынан шығып алу, халықтың әл-ауқат жағдайын жақсарту.

Сіздер менің Достастықтың өз ішіндегі ықпалдастық процестердің белсенді қолдаушысы, ал бірқатар жағдайда оның бастама көтерушісі болғанымды жақсы білесіздер. Бүгін, ТМД артқа тастаған бес жылды ойлаған кезде, мен жанымды күйзелтетін ащы қорытындылар ғана емес, сонымен қатар үміт сәулесін шашатын қорытындылар да жасаймын.

Бұдан бес жыл бұрын біз, сол кездегі кеңестік республикалардың жетекші басшылары, жаңадан пайда болған мемлекеттердің ұлттық саяси элитасы өзіміз сол кезде басымыздан кешіре бастаған астан-кестең өзгерістердің қаншалықты терең әрі қасіретті екенін толық көлемінде тиісінше зерделей алмадық. Өйткені, мұндай орасан зор көлемдегі, соншалықты шапшаң және бетін қайтаруға болмайтын өзгерістерді бізге дейін ешкім де басынан кешірген емес еді. Дүние жүзінде оған ұқсас тарихи тәжірибе болып көрмепті.

Мен біздің ешқандай да күмән тудырмайтын, сіңірген еңбегіміз барлық жерде жаппай мемлекетаралық қантөгістің орын алуына жол бермегендігімізде деп білемін. Біз тарихқа "югославиялық нұсқа" деген атпен енген келеңсіз нәрседен аулақ болдық. ТМД елдерінің қазіргі басшыларының сіңірген еңбегінің қатарына мен мына жағдайды да қосар едім: біз өз президенттеріміздің араларында да, өз халықтарымыздың араларында да едәуір жылы шырайлы өзара қарым-қатынастардың сақталып қалуына қол жеткіздік. Достастық елдері басшыларының жүйелі түрде өткізіліп келе жатқан кездесуі, ол кездесулер кезінде ақыл-парасатқа қонымды шешімдер қабылданып жүргені, міне, бұған толық дәлел бола алады.

Ю. Козлов:

– Бұған дейін біз Достастық туралы, оның тұтас көлемінде сөз еттік. Сол ТМД құрамында Қазақстанның алатын орны қандай деп білесіз? Қазақстанның Ресеймен, сондай-ақ Достастықтың басқа да елдерімен байланысының қалай қалыптасып келе жатқаны Сізді қанағаттандыра ма?

Н. Назарбаев:

– Жұрттың бәріндегі сияқты бізде де экономикадағы проблемалар жетіп артылады. Оның ең күрделілері – әлеуметтік проблемалар. Біз бұл проблемаларды шешу үшін қажетті қорды жаман жасаған жоқпыз деп ойлаймын. 1996 жылы біз Қазақстанда шикізат кешенін және ауыр өнеркәсіпті реформалауды негізінен алғанда аяқтап шықтық. Соңғы жеті жыл ішінде бізде өндірістің және жалпы ұлттық өнім көлемінің құлдырауы алғаш рет тоқтатылды. Экономиканың кейбір секторларында жоғары өрлеу басталды. Соңғы екі жыл ішінде нақты орташа жалақы екі есе дерлік өсті. Өткен жылы ақшаның құнсыздануы екі есе төмендеді. Қазақстандағы бағаны мемлекет реттеп отырмайды, өнеркәсіптің 70 проценттен астамы жекеменшік иелерінің қолында, халықтың банкілердегі салымдары барған сайын артып келеді. Тек 1996 жылдың өзінде ғана ол салымдар алты есе өсті. Төңгенің ауыстыру бағамы тұрақтала түсті. Экспорттық саясатымыз мемлекетіміздің мүдделеріне сай келеді. Объектілерді жекешелендіру жөніндегі келісімшарттар 6,5 миллиард доллар мөлшеріндегі тікелей инвестиция түрінде нақты міндеттемелермен қамтамасыз етілген. Қазақстан үшін қыруар қаржы болып табылатын мұның өзі 2000 жылға дейін төленіп бітеді.

Дамудың орташа жеделдігі жөнінде қабылданған бағдарламаға сәйкес 1997 жылдан бастап жеңіл азық-түлік, машина жасау өнеркәсіптеріне қолдау көрсетуге баса назар аударылады. Бюджетте бұл мақсаттарға мол көлемде қаржы қарастырылған.

Бұл салаларды дамыту Қазақстаннан оның өз көршілерімен технологиялық кооперация жасау жағына қарай практикалық нақты қадамдар жасауды, ол көршілердің рыноктарына дайын өнім шығаруды талап ететінін түсіну

үшін оншалықты мықты экономист болудың қажеті жоқ. Бұл ретте ең бірінші кезекте ТМД рыноктары тұратын болады. Сондықтан да мен Қазақстанның Президенті ретінде кедендік кедергілерді жоюға, өзара есеп айырысу механизмін жетілдіре түсуге, біртұтас валюталық рынок құруға қол жеткізуге барынша әрекет етемін. Бірақ мұның өзі әлдебір саяси популизм немесе жаңа бастамамен жарқ етіп тағы да көзге түсу мақсатымен жасалмайды, қайта Қазақстан Республикасының экономикалық мүдделері тұрғысынан жасалады. Бұл ізгі ниетке бізбен көрші мемлекеттердің президенттері мен үкіметтері ғана емес, сонымен қатар жекелеген фирмалардың, кәсіпорындардың, қаржы-өнеркәсіп топтарының басшылары да өз тараптарынан ұмтылыс білдіретініне сенімім зор.

Осы процестің нәтижесінде ТМД елдерінің барынша жаңаша бірлескен өнеркәсіптік құрылымдары қалыптаса алар еді. Олар жаңа нарықтық негіздердің өзінде-ақ өздерінің ортақ мүдделерін ТМД-ның біртұтас органдары арқылы ғана емес, сонымен қатар өз елдерінің үкіметтерінде, парламенттерінде де өткізе алатын болады. Егер ТМД елдеріндегі істің жайы тап осылай алға жылжитын болса, онда Достастықтың болашағы жақсара түсетініне үміт зор.

ТМД-ның бесжылдық тарихы жөніндегі менің ой-толғаныстарымның басты қорытындысы мынадай: бүгінгі таңда Достастықтың өзін ғана түбегейлі реформалау емес, сонымен қатар Ресейдің өзіне ең жақын көршілеріне қатысты саясатын да түбегейлі реформалау қажет. Әзірше ол саясатшын менінде жауапты және достық сипат алмайынша, – әрине, мен бұл жерде Ресейді тіпті де өзінің ұлттық мүдделерінен ерікті түрде бас тартуға шақырып отырған жоқпын, – ТМД елдерінің басқа геосаяси орталықтарға қарай тартылу бағдары сақталып қала беретін болады. Ықпалдастық "кілттерінің" тап қазірде де Кремльдің қолында екендігіне ешкім де қарсы дау айта алмайтын шығар деп ойлаймын.

Мен өзімнің Ресейге және оның халқына деген ізгі ниетімді ешқашан да жасырған емеспін. Ресей қазір де дүние жүзіндегі ең үлкен аумаққа, жер қойнауындағы ең мол қазба байлықтарға ие болып отыр, оның талантты да еңбексүйгіш халқы бар. Сол мүмкіндіктердің бәрін халықтың игілігіне қызмет етуге жұмылдырып, Ресейді ХХІ ғасырда бүкіл Еуразиядағы тартылыс орталығына айналдыру үшін елдің экономикалық дамуын барған сайын биік деңгейге көтере беруге тырысу керек.

Юрий Козлов,
"Независимая газета" (1997 жылғы 16 қаңтар). АЛМАТЫ.

ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
КОРРЕСПОНДЕНТУ ГАЗЕТЫ "НЕЗАВИСИМАЯ" Ю. КОЗЛОВУ*

Алматы, 16 января 1997 года

**РОССИЯ МОГЛА БЫ СТАТЬ СТЕРЖНЕМ СОДРУЖЕСТВА,
НО НЕ СТАЛА**

Ю. Козлов:

– Нурсултан Абишевич, все чаще приходится слышать, что Содружество Независимых Государств как реальная форма общности республик бывшего СССР не состоялась. Пять лет назад новые независимые государства были гораздо ближе друг к другу, чем сейчас. Какая сила разводит нас по "национальным" квартирам? Как долго СНГ будет развиваться в соответствии с бессмертным ленинским лозунгом: для того чтобы объединиться, надо прежде всего размежеваться? Если отвлечься от неизбежного юбилейного оптимизма и уподобить СНГ больному из известной сказки, то по Вашему мнению, пациент скорее жив, чем мертв?

Н. Назарбаев:

– Чтобы понять, в каком состоянии этот пациент сейчас, нужно обратиться к истории его болезни. Я думаю, что сегодняшняя ситуация в СНГ является логическим следствием процессов, происходящих в каждом из государств Содружества. Сначала был некий момент недоверия.

Все активно занимались укреплением собственной государственности и хотели убедиться, насколько равноправным будет продекларированное сотрудничество. Немаловажное значение имела и степень результативности экономических реформ в каждой из стран Содружества. Реформы везде шли и идут по-разному, с разной скоростью, разным качеством, а главное – с разным конечным результатом.

Мне сейчас трудно дать всестороннюю оценку этим процессам в каждой из стран Содружества. Но, думаю, не ошибусь, если скажу, что скорость и качество интеграции внутри СНГ напрямую зависят от степени рыночной "продвинутости" стран-участниц.

Сегодня мы можем реально интегрировать только те части своих национальных экономик, которые приобрели по-настоящему рыночный характер,

* Газета "Казахстанская правда", 21 января 1997 года.

и – в идеале – должны автоматически включаться во взаимовыгодные экономические отношения. Я надеюсь, что именно этот объективный фактор по мере своего усиления будет постоянно "стягивать" наши государства в новое сообщество, будь то СНГ или что-то другое. На первый план выйдут не политические, а сугубо экономические факторы – идентичность, совпадение характера, направленности, качества и темпов рыночных преобразований. Конечно, на эффективности интеграционных процессов не могло не сказаться отсутствие в большинстве новых независимых государств грамотных и квалифицированных команд реформаторов. В бывшем СССР не нашлось людей, способных не только четко и правильно рассчитать, обозначить цели и задачи рыночных реформ, но главное – корректно реализовать их в практической жизни с учетом национальных особенностей и интересов своей страны.

Ю. Козлов:

– Вы имеете в виду Гайдара и его команду? За ними числятся немало грехов, но вот что в СНГ дела не задались – в этом их пока не обвиняли...

Н. Назарбаев:

– Напротив, я полагаю, что именно они как раз и запустили в России реформы по-настоящему. Честолюбивые, амбициозные, образованные, они знали, что делать, но, к сожалению, не знали как. После развала СССР их подходы к интеграции базировались на одном-единственном принципе: Россия должна освободиться от "балласта". Под "балластом" они подразумевали большинство вчерашних республик СССР.

В резкой, порой унижительной форме отталкивая соседей, тогдашнее российское правительство считало, что ему удастся опередить всех на пути реформ. Соседи же, по их расчетам, должны были остаться "на коленях", деградировать, а потом выстроиться в очередь за право прицепить свой "вагончик" к российскому "локомотиву" реформ. Сейчас я могу говорить об этом совершенно откровенно, потому что пять лет назад сам был участником этой драмы. Возможно, это был тактический выигрыш молодой российской команды реформаторов на узком экономическом поле. Но в конечном итоге он привел к стратегическому проигрышу на поле политическом. Тогдашний "экономический эгоизм" российского правительства был связан в первую очередь с отказом от единой валюты, от единого народно-хозяйственного комплекса. Это непоправимым образом отразилось, прежде всего на интеграционных процессах.

Да, мы – соседи и союзники России – тогда оказались "за бортом". И сегодня некоторым из нас нелегко. Однако трудности стали не поводом для отката от независимости и государственности, а, наоборот, стимулом их повседневного укрепления.

Постепенно страны СНГ самостоятельно преодолевают экономический кризис, а кое в чем на пути реформ начинают опережать Россию. Сегодня, если говорить начистоту, российский локомотив реформ еле тянет. Кому захочется безоглядно пристраиваться к такому составу? Поверьте, я говорю об этом с болью и сожалением. Мне хочется верить, что Россия более энергично двинется вперед. И тогда у всех нас возникнет естественное желание быть с ней рядом, пройти путь реформ совместными усилиями. Пока же мы вынуждены двигаться своим ходом. Пусть медленно, трудно, но своим.

Ю. Козлов

– Нурсултан Абишевич, почему, на Ваш взгляд, темпы экономических реформ в России сейчас замедлились?

Н. Назарбаев:

– Они начали замедляться еще при Гайдаре. Этому есть масса объективных и субъективных причин, судить о которых должны в первую очередь лидеры России. Мне представляется, что не последнюю роль здесь сыграли и продолжают играть политическая борьба, раскол российской политической элиты на несколько группировок, а также перманентные выборные кампании, которые, как известно, отнимают очень много сил и средств.

Ю. Козлов

– Все эти годы Вы были известны как активный сторонник интеграции, "духовный отец" – в России сейчас это словосочетание пользуется большой популярностью – различных соглашений, союзов, объединений. В последнее время, однако, Вы все больше молчите. Вы окончательно перестали верить в возможность настоящей – не предвыборной, о которой быстро забывают, – интеграции? Как Вы полагаете, Нурсултан Абишевич, просуществует ли СНГ, скажем, до двухтысячного года?

Н. Назарбаев:

– Пятилетнюю историю СНГ я бы разделил условно на два периода. Первый – 1991–1992 годы. В то время потребность в Содружестве была обусловлена целым рядом объективных причин. Если говорить о причинах политико-психологического плана, то это естественная ностальгия по привычному единому большому государству, где по ряду экономических и социальных позиций все мы чувствовали себя достаточно спокойно и комфортно. Кстати, первый пакет документов по СНГ во многом отвечал этим требованиям. Там были четко обозначены единое экономическое, правовое, военно-оборонное пространство, общая валюта. Это было обусловлено работающей тогда еще союзной промышленностью, действующими тех-

нологическими связями, цепочками разделения труда во всех основных отраслях. Тогда нам было что сохранять. Я делал все возможное и невозможное, чтобы удержать Казахстан в едином валютном и технологическом пространстве с Россией и другими государствами Содружества. Но, увы, вектор развитию России был задан в другую сторону. Российское руководство упустило шанс стать центром, ядром, естественным стержнем Содружества. В последующие годы в связи с распадом экономик всех без исключения стран СНГ шансов укрепить его на прежних основаниях оставалось все меньше.

В 1993 году мы вошли во второй период существования Содружества, характеризующийся катастрофическим спадом производства, повсеместной остановкой гигантов индустрии, ликвидацией многих средних и малых предприятий, заводов и фабрик, окончательным разрушением прежних производственных циклов. Кризисные явления нарастали также в таких, казалось бы, незыблемых суперсистемах бывшего Союза, как единая энергетическая система, транспорт, связь. Все более деструктивную роль стал играть и такой в основном сейчас замалчиваемый фактор, как региональные интересы национальных элит. Они существенным образом начали проявляться не только в политике и в экономике, но и в идеологии. Здоровые, складывавшиеся веками культурные и духовные связи между народами Евразии начали умышленно размываться. В государствах СНГ стал формироваться уродливый симбиоз властных и криминальных структур. Именно эти опасные тенденции и заставили меня выступить в 1994 году с идеей Евразийского союза.

Однако призывы к интеграции, заявления об общей исторической судьбе наших народов во многом прямо противоречили интересам новых элит. В это время в большинстве стран СНГ закладывались те криминальные компоненты государственности, которые вскоре практически повсеместно затормозили ход экономических и политических реформ. О каких реформах можно было говорить, когда шел массовый криминальный вывоз сырья и капиталов за рубеж, создавались всевозможные финансовые пирамиды и "воздушные" банки? Экономикой в странах Содружества стали править обман, коррупция и аморальность. Вполне естественно, что идея Евразийского союза на этом фоне была воспринята со скепсисом. Криминальный – назовем его так – период в истории Содружества продолжался (хочется верить, что он закончился) до конца прошлого года.

В 1997 году мы вступаем в новый период существования СНГ. Если Содружество в ближайшее время не развалится, то он, возможно, продлится еще 5–10 лет. Надеюсь, что именно в это время будут наконец-то заложены основы реальной интеграции на базе подлинных взаимных интересов всех стран – участниц Содружества. Только тогда у нас начнутся те полноценные, цивилизационные, интеграционные процессы, которые мы сегодня наблюдаем в Западной Европе и в Азиатско-Тихоокеанском регио-

не. Самым лучшим для стран СНГ было бы, приняв за основу опыт Западной Европы, идти по пути евразийской интеграции. Но это должна быть равная без "старших" и "младших" братьев – интеграция.

Ю. Козлов

– Одним словом, Вы полагаете, что нынешние многочисленные органы, координирующие и направляющие деятельность СНГ, работают не вполне эффективно?

Н. Назарбаев:

– Не вижу необходимости сворачивать работу существующих единых органов СНГ, мотивируя это их неэффективностью. Пусть они действуют даже в чисто совещательном режиме, моделируя "сверху" механизмы наших будущих взаимоотношений. Но пригодится все это только тогда, когда сама жизнь наполнит "сухие" пока каналы "живой" водой.

Речь идет о качественно новом уровне понимания стоящих перед нами задач. С самого начала вокруг СНГ, его прошлого, настоящего и будущего стали складываться целые системы мифов, которые политики используют для достижения собственных целей, скажем, в предвыборной борьбе. Речь уже идет не о реально действующих институтах СНГ, а о чем-то эфемерном, существующем то ли в воображении политиков, то ли на бумаге, меняющемся в зависимости от ситуации, в которой оказываются лидеры стран Содружества.

Накануне встречи в верхах я попытался лично для себя определить несколько факторов, которые могут содействовать процессу интеграции.

Прежде всего объединить участников могла бы некая общая для всех внешняя или внутренняя угроза.

Второе – это идея, близкая всем без исключения участникам предполагаемого объединения.

Третье – это общий для всех экономический интерес, который сулит каждому реальную практическую отдачу, выигрыш, прибыль.

И еще одно обязательное условие – реальный центр притяжения. Этим центром может быть динамичное, процветающее государство – региональный лидер, экономическая модель развития которого кажется соседям привлекательной, и они естественным образом начинают к нему тяготеть.

Существует ли сегодня для стран СНГ явная угроза, которая заставила бы их отбросить национальные и региональные амбиции и объединиться, чтобы противостоять этой угрозе совместно? Может быть, она возможна в будущем, но пока что как явную и общую мы ее не осознаем. У каждого государства СНГ свои проблемы, до которых остальным, в общем-то, мало дела. Так что этот фактор отнюдь не является побудительным стимулом к ускоренному объединению.

Нет сегодня у нас и общих идеалов, притягательных идей, которые бы поднимали, знали и подталкивали к интеграции. Я имею в виду глобальные идеи, равные по масштабу тем, ради претворения в жизнь которых мы были вместе свыше 70 лет.

Трудно выделить сегодня в наших отношениях и сколько-нибудь постоянный, взаимовыгодный материальный – экономический – интерес, хотя бы отдаленно сопоставимый с тем, что побуждает к интеграции европейские страны.

И, наконец, есть ли в СНГ такая притягательная для всех страна, такой центр, к которому бы добровольно тянулись соседи?

Ю. Козлов

– А как же объявленная с 1997 года "стабильной" Россия, в которой и президент, и премьер-министр, и даже оппозиция все за реформы, а если и спорят, то только о способах их проведения?

Н. Назарбаев:

– По логике всей предыдущей жизни в рамках Союза центром, стержнем СНГ могла и должна была стать именно Россия. Но – говорю об этом с большим сожалением – в силу ряда объективных и субъективных причин не стала. Более того, в некоторых вопросах внутри СНГ Россия проводит деструктивную политику, не притягивает к себе потенциальных союзников, а отталкивает их.

Ю. Козлов

– В чем, на Ваш взгляд, это конкретно проявляется?

Н. Назарбаев:

– Россия могла бы оказывать гораздо большее позитивное влияние на ситуацию внутри СНГ, нежели она это делает сегодня. Если в самых общих чертах проанализировать позицию российского руководства по отношению к Содружеству, то нельзя не обратить внимания на несколько совершенно очевидных противоречий.

С одной стороны, мы подписываем множество документов, есть совместные проекты и программы, то есть как будто идет конструктивная работа. С другой же стороны, имеет место недоброжелательное отношение к своим ближайшим союзникам. Возьмите, к примеру, крупнейшие российские СМИ. В них крайне трудно отыскать объективные материалы о бывших республиках СССР. Как правило, публикуется сплошной негатив, в лучшем случае нейтральные статьи, но обязательно с иронией.

Россия "по наследству" обладает огромным информационным полем, российское телевидение доминирует на всем пространстве бывшего СССР. Однако сохранить информационное влияние можно, только реально став

великим государством, уважительно относящимся к своим соседям, потенциальным союзникам. И даже в этом случае невозможна и неприемлема монополия на информацию.

А что мы видим сейчас? Руководство ОРТ сняло с эфира 1-го канала программу "Мир", тем самым нарушив межгосударственное соглашение и ликвидировав единственный объективный источник информации из стран СНГ. А как освещает российское ТВ крупнейшие международные форумы, да хотя бы те же саммиты СНГ? Разве показывает российское телевидение всех президентов стран Содружества? Разве доводит оно до зрителей – а это не только граждане России – хотя бы темы их выступлений?

Да, много правильных слов говорится о едином информационном пространстве. Только зачем нам это пространство, если в нем не представлены наши интересы?

Или взять недавний конфликт в Беларуси. Казалось бы, у России нет ближе союзника. Но "лупили" Лукашенко больше всего российские СМИ. Получается, что государственные интересы России для них ничто? Через российские СМИ наши люди узнают лишь о том, что в Кыргызстане чуть ли не голод, что Узбекистан не желает мира в Таджикистане, что Казахстан задолжал России 300 миллионов долларов за электроэнергию...

Ю. Козлов

– Разве это не так?

Н. Назарбаев:

– Не так. К тому же люди имеют право знать и то, что Россия должна Казахстану 345 миллионов долларов за аренду Байконура, 126 миллионов – за аренду военных полигонов, 65 – за уголь Экибастуза. Мы лишены возможности обнародовать эти цифры, ответить и на другие претензии через наше "общее" информационное пространство. Я бы мог, конечно, отнести все это к издержкам "свободы слова" в России, но примерно то же самое мы слышим и из уст некоторых российских государственных мужей.

Разве отвечает интересам СНГ конфронтация России с Украиной? Отчего бы не решить проблему Черноморского флота так, как была решена проблема космодрома Байконур?

Продолжающиеся конфликты в Нагорном Карабахе, Абхазии, Приднестровье, Таджикистане свидетельствуют о том, что в нынешнем своем состоянии СНГ их разрешить неспособно. Разрешить эти конфликты можно, только проявив политическую волю. Но вот этого-то как раз и не хватает.

Активно муссируется тема "руки Запада", якобы глубоко внедрившейся в страны СНГ. Да, у Запада есть здесь свои интересы. В Казахстане, например, в процессе приватизации активно участвуют западные предприниматели. Мы проводим открытые тендеры. Но побеждают в них те, чьи предложения обещают Казахстану наибольшую прибыль, кто предлагает

нам выгодные условия. Для России двери тоже открыты. Она, однако, не спешит в них входить. Мы же пока слышим со стороны России разного рода необоснованные претензии, но не ощущаем реального стремления к взаимовыгодному сотрудничеству. Никто никогда не предаст Россию, если она предложит действительно равноправный вариант сотрудничества. Но складывается ощущение, что у России пока еще нет четкого представления о ее стратегических интересах, не выработана долгосрочная политическая линия ни в отношении СНГ в целом, ни в отношении отдельных стран Содружества.

Ю. Козлов

– Нурсултан Абишевич, есть и другая точка зрения. 25 миллионов русских влачат за пределами России (главным образом в странах СНГ) бесправное существование. В России любой, иногда даже очень немногочисленный этнос, имеет почти что государственную автономию. Разве можно сказать это о русских в странах СНГ?

Н. Назарбаев:

– Такая постановка вопросов некоторыми политиками, которым нечего предложить россиянам в смысле реального улучшения их повседневной жизни, – медвежья услуга русским, живущим в национальных государствах. Это недалёковидная политика, не вызывающая симпатий в странах СНГ к России, создающая проблемы для русских на бытовом уровне.

Удивляюсь я вам, журналистам: сколько можно с таким упорством "раскручивать" одну и ту же тему? И почему вы практически не задаете подобные вопросы тем лидерам, в чьих государствах действительно есть проблемы в межнациональных отношениях? Что же касается Казахстана, который согласно Основному закону является унитарным государством, то у нас, как ни в одной из республик бывшего Союза, права всех наций четко защищены Конституцией. Русский язык является официальным языком и приравнен к государственному. Ни на одном денежном знаке других государств вы не найдете ни одного русского слова, а наш тенге – на двух языках: казахском и русском.

Признаюсь, еще пару лет назад на такие вопросы я болезненно реагировал. Но сколько можно доказывать, что сахар – белый! Если у человека есть работа, если конституционно обеспечены права людей, если есть будущее у их детей, то человеку нет особого смысла куда-то уезжать. И сегодня многие начинают это осознать. Только в прошлом году в Казахстан вернулось около 100 тысяч русских.

И, наконец, по поводу автономий. Я думаю, в каждом конкретном случае должен быть свой подход, учитывающий историческое прошлое и сегодняшние реалии. Главное – избежать кровопролитных конфликтов. Вспомним печальный опыт Карабаха, Абхазии, Приднестровья, трагедию Юго-

славии. Везде "кровавая каша" вначале была круто замешана на перефлесах национальных амбиций, переходящих в конечном итоге в голый сепаратизм. Что для нас сегодня важнее – мир между нашими народами или торжество абстрактных принципов любой ценой? Ответ очевиден. Простым людям нужны мир, согласие. Сейчас главная задача – выйти из экономического кризиса, улучшить жизнь народа.

Вы знаете, я всегда был активным сторонником, а в ряде случаев – инициатором интеграционных процессов внутри Содружества. Сегодня, думая о пяти прошедших годах СНГ, я прихожу не только к горьким, но и к обнадеживающим выводам.

Пять лет назад мы, лидеры тогдашних советских республик, национальные политические элиты новых государств, по большому счету, не смогли должным образом осознать глубину и трагизм переживаемого нами катаклизма. Событий подобного масштаба, столь быстрых и необратимых изменений до нас не переживал никто. Не было в мире схожего исторического опыта.

Я считаю нашей несомненной заслугой то, что удалось избежать повсеместного межгосударственного кровопролития. Мы избежали того, что вошло в историю под названием "югославский вариант". К заслугам нынешних руководителей СНГ я бы отнес и то, что удалось сохранить более или менее теплые взаимоотношения как между президентами, так и между нашими народами. Сам факт, что встречи глав стран Содружества проходят регулярно, что во время этих встреч принимаются разумные решения, подтверждает это.

Ю. Козлов

– До сих пор мы говорили о Содружестве в целом. Каким видится Вам место Казахстана в СНГ? Удовлетворены ли Вы тем, как развиваются связи Казахстана с Россией и другими странами Содружества?

Н. Назарбаев:

– Как у всех, у нас немало проблем в экономике. Самые сложные – социальные. Считаю, что нам удалось создать неплохой задел для их решения. В 1996 году мы в Казахстане в основном завершили реформирование сырьевого комплекса и тяжелой промышленности. Впервые за семь лет у нас остановлено падение производства и валового национального продукта. В некоторых секторах экономики начался подъем. За два года почти удвоилась реальная средняя заработная плата. За прошедший год в два раза снизилась инфляция. Цены в Казахстане не регулируются государством, в частных руках находится более 70 процентов промышленности. Устойчиво растут вклады населения в банках. Только за 1996 год они увеличились в шесть раз. Стабилизировался обменный курс тенге. Экспортная политика отвечает интересам государства. Договоры по привати-

зации объектов обеспечены обязательствами в виде прямых инвестиций на сумму в 6,5 миллиарда долларов. Эти немалые для Казахстана средства будут выплачены до 2000 года.

В соответствии с принятой среднесрочной программой развития с 1997 года упор будет сделан на поддержку легкой, пищевой промышленности, машиностроения. В бюджете на это предусмотрены солидные средства. Не надо быть большим экономистом, чтобы понять: развитие этих отраслей потребует от Казахстана практических шагов в сторону технологической кооперации с нашими соседями, выхода с готовой продукцией на их рынки.

В первую очередь это будут рынки СНГ. Поэтому я, Президент Казахстана, буду добиваться снятия таможенных барьеров, совершенствования механизма взаимных расчетов, создания единого валютного рынка не из политического популизма или стремления блеснуть новой инициативой, а исходя из сугубо экономических интересов Республики Казахстан. Уверен, что к этому будут стремиться, со своей стороны, не только президенты и правительства соседних с нами государств, но и руководители отдельных фирм, предприятий, финансово-промышленных групп.

В результате этого процесса в странах СНГ могут сформироваться абсолютно новые совместные промышленные структуры, которые уже на новых рыночных основаниях станут в хорошем смысле слова лоббировать свои общие интересы не только через единые органы СНГ, но и в правительствах, парламентах собственных стран. Если дела в СНГ пойдут именно таким образом, это даст Содружеству неплохой шанс на будущее.

Главный же итог моих раздумий о пятилетней истории СНГ таков: сегодня надо коренным образом реформировать не только само Содружество, но и российскую политику в отношении своих ближайших соседей. Пока она не сделается по-настоящему ответственной и дружественной – я, естественно, никоим образом не призываю Россию поступать своими национальными интересами, – ориентация стран СНГ на иные геополитические центры притяжения будет сохраняться. Полагаю, что никто не станет спорить с тем, что и сейчас еще "ключи" от интеграции находятся в Кремле.

Я никогда не скрывал своих искренних симпатий к России и ее народу. Россия сегодня имеет самую большую территорию и самые богатые недра в мире, в ней живет талантливый, трудолюбивый народ. Надо постараться привести в действие весь этот потенциал на благо людей, поднять страну и сделать так, чтобы она стала центром притяжения всей Евразии в XXI веке.

Алматы,
"Казахстанская правда"
(Юрий Козлов Н. Г. 16 января 1997 г.).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ БҮКІЛ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ЭКОНОМИКАЛЫҚ
ФОРУМНЫҢ ҚОРЫТЫНДЫСЫ ТУРАЛЫ ҚАЗАҚСТАН
ЖУРНАЛИСТЕРІНЕ БЕРГЕН СҰХБАТЫ*

Давос, 3 ақпан 1997 жыл

**"БІЗ ЕРКІН НАРЫҚТЫҚ ЭКОНОМИКАҒА,
ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ ҚОҒАМҒА АДАЛДЫҒЫМЫЗДЫ
ТАҒЫ DA ҚУАТТАДЫҚ"**

Швейцарияның Давос қаласында өтіп жатқан кезекті Бүкіләлемдік экономикалық форумның күндері қауырт болғанымен, жемісті болды. Оған қатысушылардың ортақ пікірі де осындай. Форумның жұмысына Президент Нұрсұлтан Назарбаев барынша белсенді атсалысты.

– Біз мұнда әрқашан жұмыс істеуге келетінбіз. Давос форумы сияқты ауқымдағы экономикалық жиын, көптеген мемлекеттер басшыларының бір жерге жиналып бас қосуына, ал ең бастысы біздің планетадағы инвестициялық ахуалды белгілейтін әлемнің аса ірі компанияларының президенттерімен кездесуге бірегей мүмкіндік береді.

Қазақстан қазір өз дамуының жаңа кезеңіне аяқ басты. Біз экономиканы тұтастай алғанда, бір салада көбірек, екінші салада азырақ болса да тұрақтандырып, инвестициялық кезеңге ендік. Осыған байланысты мен бизнес өкілдері келіп, өздерінің шаруасын шеше алатын бірден-бір мемлекеттік орган болып табылатын инвестициялық комитет құру туралы Жарлық шығардым. Қазір Парламентіміз мемлекет кепілдіктерінсіз бізге тікелей инвестициялар жасауды көздейтін шетелдік инвесторларға өзіміз жасайтын жеңілдіктер туралы жаңа заңды қарау үстінде. Демек, егер іскер адамдар бізге ақшасымен келетін және жаңа жерде кәсіпорын салуға, біздің адамдарға жұмыс беруге ынта білдіретін болса, біз алғашқы кезеңде оларды салықтан босатуға тиіспіз.

Мұндай жеңілдік олар өздері өндіріске салған қаржыларын қайтарып алғанша жасалады. Міне, өзіміз ұстанған осындай бағытты түсіндіруге Давос жиыны бірегей мүмкіндік берді.

Бүгін таңда бүкіл әлемде Қазақстанға деген сенім зор. Бұл сенім, біріншіден, Қазақстандағы саяси тұрақтылықтың арқасында қалыптасты. Екіншіден, өз елімізде барлық істе тәртіп орнатуға күш салудамыз және өз

* "Егемен Қазақстан" газеті, 5 ақпан 1997 жыл.

заңдарымыз бен Үкіметтің іс-қимылы арқылы бизнес үшін қолайлы жағдайлар жасаудамыз.

Республикада реформалардың ілгері басып келе жатуының маңызы да бұдан кем емес. Шетелдік инвесторлар ең алдымен жекеменшік бизнес үшін қажетті заң базасының барлығына, жекеменшікті қорғауға кепілділікке, Қазақстаннан еңбекпен тапқан капиталды және шығарылған өнімді алып кету, сондай-ақ біздің теңгені әлемдегі кез келген валютаға ауыстырып алу мүмкіндіктерінің болуына ден қояды. Біздің елімізде мұның бәрі де қамтамасыз етілген.

Біздің делегациямыздың Давоста жүргізген жұмысынан кейін, Қазақстанды шет елдер де бұрынғыдан жақсырақ білетін болды деп сеніммен айтуға болады. Басқасын айтпағанның өзінде көптеген адамдар бізде қандай жобаларды жүзеге асыруға болатынын, өз ақшаларын қайда және қай салаға салуға болатынын білуге ынта білдіруде. Міне, сондықтан да біз Давостан риза көңілмен қайтып барамыз.

Біз, өзіміздің еркін нарықты экономиканы, демократиялық қоғамды жақтайтынымызды тағы да дәлелдедік. Сондықтан біздің республикамызға жаңа жұмыс орындарын жасауға, қазақстандықтардың жалақысын көтеруге мүмкіндік беретін инвестициялар көбірек келсе екен дейміз. Ондай жағдайда адамдарымыздың тұрмысы да тезірек жақсаратын болады. Ал біз үшін ең бастысы да осы.

БЕСЕДА
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
С КАЗАХСТАНСКИМИ ЖУРНАЛИСТАМИ ОБ ИТОГАХ
ВСЕМИРНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ФОРУМА*

Давос, 3 февраля 1997 года

МЫ ЕЩЕ РАЗ ПОДТВЕРДИЛИ СВОЮ ПРИВЕРЖЕННОСТЬ
СВОБОДНОЙ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ, ДЕМОКРАТИЧЕСКОМУ
ОБЩЕСТВУ

Напряженными, но плодотворными, по общему мнению, были дни работы очередного Всемирного экономического форума (ВЭФ) в швейцарском городе Давосе, в котором самое активное участие принимал Президент Нурсултан Назарбаев.

Мы всегда приезжали сюда работать. Экономический форум такого масштаба, как давосский, дает уникальную возможность собраться в одном месте руководителям многих государств, а главное – встретиться с президентами крупнейших компаний мира, которые и определяют инвестиционный климат на нашей планете.

Казахстан сейчас вступил в новую стадию развития. Мы более или менее стабилизировали экономику в целом и вступили в инвестиционный период. В связи с этим я издал указ о создании Инвестиционного комитета – единственного государственного органа, в который могут обращаться представители бизнеса. Сейчас Парламент рассматривает новый закон о льготах, которые мы предоставим иностранным инвесторам, намеревающимся принести нам прямые инвестиции без государственных гарантий. То есть если деловые люди придут с деньгами и захотят на новом месте построить предприятие, дать работу нашим людям, мы должны на первых порах освободить их от налогов, пока они не возвратят вложенные средства. Для разъяснения этой позиции давосский форум дал уникальную возможность.

Сейчас во всем мире доверие к Казахстану – огромное. Оно сформировалось, во-первых, благодаря политической стабильности в Казахстане. Во-вторых, мы стремимся навести порядок во всем в собственной стране и создаем для бизнеса благоприятные условия нашими законами и действиями Правительства.

* Газета "Казахстанская правда", 5 февраля 1997 года.

Немаловажное значение имеет то, что реформы в республике движутся вперед. Иностранных инвесторов интересуют прежде всего законодательная база для частного бизнеса, гарантии защиты частной собственности, возможности вывоза заработанного капитала и производимой продукции из Казахстана, обмена тенге на любую валюту мира. В нашей стране все это обеспечено.

Можно с уверенностью сказать, что после проведенной нашей делегацией в Давосе работы Казахстан за рубежом стали знать лучше, во всяком случае, многие интересуются, какие проекты можно осуществить у нас, куда, в какие отрасли вложить свои деньги. Вот почему мы уезжаем из Давоса с хорошим чувством.

Мы еще раз подтвердили свою приверженность свободной рыночной экономике, демократическому обществу. И хотим, чтобы в республику больше шло инвестиций, которые позволят создать новые рабочие места, поднять заработную плату казахстанцев. Значит, жизнь их будет улучшаться. А это для нас – самое главное.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚЫТАЙҒА РЕСМИ САПАРЫ ЖӨНІНДЕ
"ҚАЗТАГ" ЖӘНЕ "ХАБАР" АГЕНТТІГІ ТІЛШІЛЕРІНЕ БЕРГЕН
СҰХБАТЫ***

Шоуду, 22 ақпан 1997 жыл

**ХАЛЫҚТАРДЫҢ ТАТУ КӨРШІЛІГІ МЕН ЕҢБЕКҚОРЛЫҒЫ
СЕНІМ МЕН МОЛШЫЛЫҚҚА КЕНЕЛТЕДІ**

Өткен жылы Қазақстан мен Қытайдың өзара қатынастарының арғы-бергі бүкіл тарихында ҚХР төрағасы менің шақыруым бойынша біздің республикаға тұңғыш рет ресми сапармен келіп қайтты. Сапар ойдағыдай өтті. Сөйтіп, Цзян Цзэминь мені өз еліне демалып қайтуға шақырған болатын. Мен Қытай басшысының ізетті шақыруын қабыл алып, отбасыммен бірге бір апта демалу үшін уақыт таптым.

Әлбетте, бұл уақытты мен осынау ұлы мемлекеттің экономикасымен, тарихымен, мәдениетімен, бүгінгі ақиқат шындықтарымен және олардың болашақтағы даму келешектерімен бұрынғыдан да жақынырақ танысу үшін пайдаландым. Ондағы мақсатым – ХХІ ғасырда Қазақстан осыншама қауырт дамып келе жатқан Қытай сияқты державамен көршілестікте өзін қалай сезінетінін ой елегінен өткізіп, пайымдау. Нақ осы жәйтті сапардың басты мақсаты деп те айтуға болады.

Демалыс аяқталғаннан кейін Қазақстан мен Қытай басшылығы арасында біздің ортақ істерімізді жұмыс басында талқылау үшін кездесу көзделген болатын.

Ақпанның 21-інде Цзян Цзэминьмен кездесіп, келіссөз жүргіздік. Қытай Дэн Сяопиннің қайтыс болуына байланысты аза тұтуда. Осы уақытта шетел басшыларының Пекинге сапарларының кейінге қалдырылғаны да жарияланды.

Біз үшін ерекшелік жасалды. Сөйтіп, Цзян Цзэминьмен кездесу мен келіссөзде біз пісіп-жетілген проблемалар және оларды шешу жолдары туралы жан-жақты әңгімелестік.

Атап айтқанда, Қазақстан үшін маңызды үш мәселе қозғалды.

Олардың біріншісі Дружба және Алашанькоу станциялары арқылы теміржол өткеліне байланысты проблемалар. Біз, жапон несиесінің 74 миллион

* "Егемен Қазақстан", 25 ақпан 1997 жыл.

долларын Дружба станциясын, оның қойма және вагон шаруашылығын дамытуға жұмсадық. 1995 жылы шекаралық станция арқылы теміржолшылар 1 миллион 200 мың тонна, өткен жылы екі жарым миллион жүк тасымалданды. Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда айналымының өткен жылы 500 миллион долларға жету фактісі көп ретте осыған байланысты болатын.

Үстіміздегі жылы жүк айналымын тағы да бір миллион тоннаға ұлғайтуға болады. Бірақ жол мен станцияның қуаты қарама-қарсы маршруттар бойынша 12 миллион тоннаға дейін жүк тасуға мүмкіндік береді. Бұл үшін Қытай жағынан темір жолдың екінші табанын төсеуді жеделдету керек. Осы жөйт мәселені талқылау кезінде маңызды проблемалардың біріне айналды.

Кездесуде талқыланған екінші ірі мәселе де көлікке қатысты еді. Қазір біздің ұшақтарымыз Пекинге аптасына бір рет, кейде екі рет ұшады. Бізге Қытай аумағы арқылы Оңтүстік-Шығысқа, Жапонияға, Оңтүстік Кореяға, Индонезияға, біз араласуды ниет етіп отырған басқа да елдерге ұшып өту үшін жаңа дәліздер қажет.

Келіссөздің үшінші айқындамасы біздің мұнай мен газ саласындағы ынтымақтастығымыз туралы болды. Қазір Қазақстанда Қытайдың ірі мемлекеттік компаниясы жұмыс істейді. Мен оның басшыларымен кездестім. Олар біздің республикада мұнай кен орындарын жекешелендіру жөніндегі тендерлерге қатысуда. Осыған байланысты мен Алматыдан Батыс Қытайға газ құбырын, бәлкім – сонымен қанаттас – мұнай құбырын да төсеу жөнінде мәселе қойдым. Бұл болашақта Қазақстан үшін ғаламдық маңызы бар мәселе. Қытай жағы жасалған ұсынысты толықтай қолдады.

Өйткені олар аса келешекті мұнай кен орындарының бірі Қытайдың нақ солтүстік-батысында, бізге жақын орналасқанын назарға алып отыр. Осы арадан шығысқа, Қытайдың орталығына қарай жол тартылады. Қазақстанның мұнай және газ құбырларын осы магистральға қосу аса үлкен проблеманы шешеді. Ол тек Қазақстан үшін ғана маңызды болмайды. Өйткені темір жол өткелі сияқты, мұнай-газ құбырлары да – бұл Орталық Азияның мұнайы мен газы, Ресейдің мұнайы мен жүгі. Осылардың бәрі ТМД-ның тыныс-тіршілігіндегі интеграциялық процестерге және достастық елдерінің алыс шетелдермен байланыстарына көмегін молынан тигізеді.

Осы мәселелерді жан-жақты талқылай келіп, біз бірлескен экономикалық комиссияның деңгейін көтеру керек деген қорытындыға келдік, деді біздің мемлекетіміздің басшысы. Қазір комиссияны министрлер басқарады. Осынау маңызды жұмыс органы мәжілістерінің жүйелі түрде өтуі және оларда өздерінің құзырындағы мәселелерді шешуі үшін комиссияны тиісті вице-премьерлердің басқаруы жөн болады.

Мемлекет басшылары кездескен кезде олардың саяси мәселелерді талқылайтыны да табиғи нәрсе. Бұл арада шекара проблемаларын ақыр аяғына дейін шешу біз үшін басым бағыт болып табылады. Таяудағы ай-

ларда әскерлерді шекарадан 100 шақырым жерге әкету және Қытай, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей және Тәжікстан арасындағы шекарада сенімді күшейту туралы тағы да бесжақты құжатқа қол қою керек. Мұның қаншалықты маңызды екені барша үшін түсінікті ғой деп ойлаймыз.

Қытайдың ірі компанияларының негізгі капиталын Қазақстанға тартудың қаншалықты маңызды екенін түсіндіріп жатудың да қажеті жоқ шығар. Біз Қытайдың тиісті құрылымдарына Алматы мен Ақмолада мейманханалар тұрғызу, Қытайдың сапалы тауарлары үшін арнаулы дүкендер салу тапсырылатыны жөнінде уағдаластық.

Үстіміздегі жылы Қытайда ірі оқиға күтіліп отыр. Ол – ҚҚП-нің XV съезі. Бізге, қазақстандықтарға, Дэннен кейінгі кезеңде көршілес ел экономикада қандай саясат жүргізетінін білу маңызды болды. Цзян Цзэминьнің пікірінше, ҚХР - де реформалар саясаты жалғаса береді. Осының арқасында қытайлықтар аса қысқа мерзімде қайыршылықтан құтылды. Әлбетте, әлеуметтік-экономикалық проблемалар әлі де көп. Алайда халық бұрын қалай болғанын, қазір қандай нәтижеге қол жеткізілгенін салыстырып көруде. Сондықтан Дэн Сяопин бастаған реформаларды қолдауда.

Қытай реформалары тәжірибесінде қабылдап алуға болатын көптеген нәрселер бар. Бірақ Қазақстан үшін мүлдем қолайсыз тұстары да жетерлік. Өзімізде нарықтық қатынастарды орната отырып, көршілерден ең таңдалы деген нәрселерді алып, олардың қателіктерін қайталамау керек. Оның үстіне өзгенің тәжірибесін өз жеріне ешбір ойланбастан көшіре салу ешкімге де айтарлықтай нәтиже бермейтіні мәлім.

– Соңғы 10-15 жылда Қытайда жалпы ішкі өнімнің көлемі төрт есе ұлғайған. Осыған байланысты, мұндай қарыштауға қандай жағдай көмектесті?

– Бұл арада бірінші және ең бастысы, деп жауап қайтарды ол, экономикада бүкіл дүниежүзі үшін, шетелдік инвестициялар үшін ашық есік саясатының жүргізілуі, инвесторларға аса жайлы жағдайдың жасалуы. Мұндай саясатты өз республикамызда біз де жүргізіп келеміз. Өткен жылы Қытай өз экономикасына 49 миллиард доллар тартты. Алтын-валюта резерві 100 миллиард доллар болды. Және де бұл арада ҚХР-дың сол 100 миллиард доллар мөлшерінде мемлекеттік қарызы бар екенін айта кету керек және оны өтеу үшін жыл сайын өз кірісінен 20 миллиард доллар аударып келеді. Бізге де қарыздан қорықпау керек. Ең бастысы – оны уақытында өтей білу.

Екіншіден – ауыл шаруашылығында олар коммуналардан бас тартты. Мұнда олар біздің совхоздарымыз бен колхоздарымыздан да нашар күйде болды. Бірақ ұжымдық меншікке ие болатын, онда да ешкім еншәрсеге жауап бермейтін.

Қытай басшылығы жерді шаруаларға одан алатын өнімдерін толық және еркін өткізу шартымен және кірісін өздерінің дамуы үшін пайдалану құқығымен ұзақ уақытқа пайдалануға берді.

Әлбетте, сырттан келген шетелдік инвестициялар да, жекешелендірілген кәсіпорындардың құрыла бастауы да орасан зор рөл атқарды. Бүгінгі таңда Қытай экономикасының іс жүзінде 40 проценті жекеменшік нысанының бірі – акционерлік меншіктің қолында. Және де осы сектор ең тиімді болып отыр. Сонымен қатар қалған мемлекеттік кәсіпорындардың жартысына жуығы шығынмен жұмыс істеуде.

Жалпы алғанда экономиканың, жалпыұлттық өнімнің қауырт өсуі қытайлықтарды электр энергиясын көбірек тұтынуға мәжбүр етеді. Олардың өз электр энергиясы, сондай-ақ, өзінің мұнайы мен газы да жетіспейтін болады. Ал біз нақ осы өнімдерді Қытайға беруге аса мүдделіміз.

Қытай үкіметі өз халқына оны асыраймыз, жасандырып, киіндіреміз деп ешқашан да айтқан емес. Қытайлықтар бұл турасында жақсы біледі және шеттегі ағайынға үміт артпайды. Олар өзін өз еңбегімен ғана қамтамасыз ете алатынын біледі.

Қытайлықтар Тынық мұхиты жағалауында еркін экономикалық аймақ түрінде өсіп-даму негізін тапты. Енді инвестицияларды елдің орталығы мен батысына ауыстыру міндеті қойылған. Нақ осында қазір әртүрлі жеңілдіктер жасалып, жер тегін берілуде, салық жөнінде үзілістер, т.б. әдістер қолданылуда.

Инвестициялардың орталыққа және батысқа, біздің шекарамызға жақын тұсқа ауыстырылуы біз үшін де тиімді.

– Қытай басшысымен кездесуде таяудағы Шыңжандағы қайғылы оқиғалар тақырыбы қозғалды ма?

– Қытайда тұратын қазақтар туралы мәселе, біздің өңгімелерімізде ұдайы сөз болды, деп атап өтті ол. Біз, әрине, олардың мұнда өздерін қалыпты жағдайда сезінгенін қалаймыз. Екінші жағынан, Қазақстан қандай жағдайда болмасын, жікшілдіктің ешқандай да түрін қолдамайды. Қытай – ұланғайыр, өзіндік көпұлтты ел. Қытайлықтар, немесе олардың өздерінің атауынша, хандықтар, халық санының 90 процентіне дейінін құрайды. Дегенмен, көпұлттылық мұнда қалай десек те байқалуда. Аз ұлттар деп аталатындар ішкі Моңғолияда, Шыңжанда, Тибетте, елдің оңтүстігі мен басқа да аймақтарында тұрады. Олардың өзін-өзі билеуге деген ұмтылысы түсінікті. Бірақ, біз жікшілдік, бөліну идеологиясымен бой көрсетуді тіпті де қолдай алмаймыз. Дүние жүзінде алты мың халық пен ұлт бар. Егер олардың барлығы бір күннің ішінде егемендік жариялай қалса, онда қазіргі қуатты және даму мен гүлденуге ұмтылушы елдермен бірге планетада санаса саны жеткісіз

дәрменсіз ұсақ-ұсақ елдер пайда болар еді. Ал бұл дегеніңіз – аласапыран, тоқталмайтын соғыс пен таусылмайтын қырқысқа ұласар еді.

Сондықтан да біз, аумақтық тұтастықты, соның ішінде Қытайдың да аумақтық тұтастығын жақтап келдік және жақтай береміз, жікшілдікті қолдамаймыз. Біз мұндай шетін мәселелердің бейбіт жолмен, күш қолданусыз және қантөгіссіз шешілуін қалаймыз. Айтқандайын, Қытайдағы тұрақтылық біз үшін де тиімді. Ол біздің көршіміз. Егер ішкі жанжалдар мен шайқастар шекарадан асып кететін болса, бұдан ешкімге – не Қазақстанға, не Ресейге, не Орталық Азиядағы біздің көршілерімізге, тегінде кім-кімге де жайлы соқпайды. Және де Қытай жағы мұны, біріншіден, Қытайдың өзінің ішкі ісі, деп есептейді, мұнысы орынды да. Екіншіден, бір жарым миллиардтай халқы бар Қытайдағы тұрақтылық тек осы елдің ғана емес, бүкіл дүние жүзінің мүддесіне сай келеді.

– Бастапқыдан шекара мәселелері жөніндегі келісім жобасында ең маңыздысы "Шанхай бестігі" мемлекеттері шекараларының тоғысу тұсында әскерлер санын көбейтпеу туралы тармақ болатын. Осылайша сенім аймағында қарулы күштерді де, әскери контингенттерді де қысқарту идеясы екінші қатарға ауысқандай еді. Бұл жайға назар аударуға, шамасы ұжымдық ақыл-ой қол ұшын берген болар...

– Мұндай ауқымдағы қандай да бір болмасын ұсыныс, ол кімнен шықса да, қазір алақайлап қабылданбайды. Бұл дұрыс та. Шанхайда біз шекара туралы бесжақты келісімге қол қойдық. Құжатта Қазақстан, Қытай, Қырғызстан, Ресей және Тәжікстан арасындағы шекара планетадағы ең ұзақ тыныштық пен өзара сенім шекарасы болуға тиіс, деп белгіленген. Бұл үшін бір мемлекеттің екіншісіне деген қандай да бір қауіпті орын алмауы керек. Жаңа келісім жобасындағы назардың осыған ойысуы нақ осыдан туындаған. Әрбір жаңа құжат бұрын қабылданғаннан кері шегінбей, қайта оны одан әрі дамыта түсуге тиіс.

Бұрынғы Кеңес Одағы мен Қытайдың қатал тайталасы кезіндегі біздің аумақта тұрғызылған аэродромдарды бейбіт әуежайларына айналдыру, көзделіп отырғанындай, әскерлерді өз еліміздің ішіне қарай 100 шақырымға, одан да көп қашықтыққа әкету біз үшін үлкен жұмыс емес. Бұған біздің басқа да серіктестеріміз әзір ғой деп ойлаймыз. Бірақ, бұл ретте әскерлердің қандай да бір орын ауыстыруы, өткізілетін әскери жаттығулар қанаттас жатқан жаққа белгілі болуы керек. Және олардың қай-қайсысы да ешкімнің ешкімге қауіп төндірмейтіндігін айқын көруге тиіс. Егер көршімізді құрметтейді екенбіз, онда толық құрметтейік, бір-бірімізге сенеді екенбіз, онда толық сенейік.

Бұл барлық "бестік" елдерінің мүдделеріне сай келеді ғой деп ойлаймын. Сәуір айының өзінде біз жаңа бесжақты құжатқа қол қоямыз. Бұл құжатпен жұмысты сарапшылар қазірдің өзінде іс жүзінде аяқтады. Бұл алға қарай жасалған батыл қадам болмақ. Нағыз тату көршілік орнайды, азаматтардың бір елден екінші елге көшіп-қонуына бақылау жасау жеңілдейді. Егер бір Қытай арқылы Сеулге, Токиоға, Джакартаға жаңа тура дәліздер ашатын болсақ, ал бұған күмәнданушылар жоқ, онда бұл біздің бизнесмендеріміздің, кәсіпкерлеріміздің, туристеріміздің мүмкіндіктерін кеңейтеді. Өйткені, Мәскеуге ұштың не, Пекинге ұштың не – төрт-бес сағатта жетіп барасың, Иранға немесе Парсы шығанағы елдеріне де жол қашық емес. Сондықтан да қазақстандықтар өздеріне сауда-саттық жасау тиімді болатын елдерге емін-еркін баруы, екі жаққа тиімді жаңа іскерлік таныстық орнату үшін осылай істеуге тырысу керек.

Жоғары дәрежелі әрбір кездесудің пісіп-жетілген мәселелерді шешуге, екіжақты қатынастардағы бұдан былайғы жолдарды анықтауға, қиындықтарды жеңуге деген ұмтылыста елдер мен олардың халықтарының жақындасуына, адамға лайық тұрмысқа қол жеткізуге жәрдемдеседі.

ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
КОРРЕСПОНДЕНТАМ "КАЗТАГ" И АГЕНТСТВА "ХАБАР"
ОБ ИТОГАХ ПОЕЗДКИ В КИТАЙ*

Шоуду, 22 февраля 1997 года

ДОБРОСОСЕДСТВО И ТРУДОЛЮБИЕ НАРОДОВ
ПРИВЕДУТ К ДОВЕРИЮ И БЛАГОСОСТОЯНИЮ

В прошлом году впервые за всю дальнюю и ближнюю историю взаимоотношений Казахстана и Китая состоялся официальный визит председателя КНР в республику по моему приглашению. Визит прошел успешно, и Цзян Цзэминь пригласил меня на отдых в свою страну. Я вместе с семьей выкроил время, чтобы отдохнуть неделю, приняв любезный жест китайского лидера.

Разумеется, я использовал это время и для того, чтобы еще ближе познакомиться с экономикой, историей, культурой этого великого государства, сегодняшними реалиями и перспективами их будущего развития, чтобы понять, как может чувствовать себя в XXI веке Казахстан в соседстве с такой развивающейся державой, какой является Китай.

Именно это и можно назвать главной целью визита.

По окончании отдыха была предусмотрена встреча между руководством Казахстана и Китая для обсуждения в рабочем порядке наших общих дел.

21 февраля состоялись встреча и переговоры с Цзян Цзэмином. В Китае в связи со смертью Дэн Сяопина объявлен траур, объявлено было и об отсрочке намеченных на это время визитов в Пекин зарубежных руководителей.

Для нас же сделали исключение, и мы на встрече и переговорах с Цзян Цзэмином смогли подробно поговорить о назревших проблемах и путях их решения.

В частности, были затронуты три важных для Казахстана вопроса.

Первым из них – связанные с железнодорожным переходом через станции Дружба и Алашанькоу. Мы привлекли 74 миллиона долларов японского кредита на развитие станции Дружба, складского и вагонного хозяйств. В 1995 году через приграничную станцию железнодорожники перевезли 1 миллион 200 тысяч тонн груза, в прошлом году – два с половиной миллиона. С этим во многом связан тот факт, что торговый оборот между Казахстаном и Китаем достиг в минувшем году 500 миллионов долларов.

* Газета "Казахстанская правда", 25 февраля 1997 года.

В наступившем году можно увеличить грузооборот еще на один миллион тонн. Но мощность дороги и станции позволяет перевозить по встречным маршрутам до 12 миллионов тонн грузов. Для этого надо ускорить строительство вторых железнодорожных путей со стороны Китая. Это была одна из важных проблем при обсуждении.

Второй крупный вопрос на встрече тоже был транспортный, подчеркнул Президент. Сейчас наши самолеты летают в Пекин иногда раз, иногда два раза в неделю. Нам нужны новые коридоры для пролета над территорией Китая на юго-восток – в Японию, Южную Корею, Индонезию, другие государства, с которыми мы хотим общаться.

Третьей позицией переговоров было наше сотрудничество в области нефти и газа. Сейчас крупная государственная компания Китая работает в Казахстане. Я встречался с ее руководителями. Они участвуют в тендерах по приватизации нефтяных месторождений в нашей республике. В связи с этим я поставил вопрос о прокладке от Алматы в Западный Китай газопровода, может быть, – параллельно – и нефтепровода. Это задача глобальной значимости для Казахстана в будущем. Китайская сторона полностью поддержала высказанное предложение, имея в виду, что одно из самых перспективных месторождений нефти находится как раз на северо-западе Китая, близко к нам, и отсюда будет проложен путь на восток, в центр Китая. Присоединение казахстанских нефте- и газопроводов к этой магистрали решит очень большую проблему, и не только для Казахстана. Потому что как железнодорожный переход, так и нефтегазопроводы – это и центральноазиатские нефть и газ, российские нефть и грузы. Все это крепко поможет интеграционным процессам в жизнедеятельности СНГ и связях стран Содружества с дальним зарубежьем.

Подробно обсудив эти вопросы, мы пришли к выводу, что надо поднять уровень совместной экономической комиссии, сказал Глава нашего государства. Сейчас ее возглавляют министры. Надо, чтобы ею руководили соответствующие вице-премьеры, чтобы заседания этого важного рабочего органа стали регулярными и на них решались все вопросы, относящиеся к ее компетенции.

Когда встречаются главы государств, они, естественно, обсуждают и политические вопросы. Тут приоритетом для нас является разрешение до конца пограничных проблем. В ближайшие месяцы предстоит подписание опять же пятистороннего документа об отводе войск на 100 километров от границы и усилении доверия на рубежах между Китаем, Казахстаном, Кыргызстаном, Россией и Таджикистаном. Насколько это важно, думается, понятно всем.

Не надо, наверное, объяснять также и то, насколько важно привлечение основного капитала крупных компаний Китая в Казахстан. Мы договорились о том, что соответствующим структурам Китая будет поручено возведение гостиниц в Алматы и Акмоле, строительство специальных магазинов для качественных китайских товаров.

В нынешнем году в Китае ожидается крупное событие – XV съезд КПК. Нам, казахстанцам, заметил Президент, важно было узнать, какую политику в экономике будет проводить соседняя страна в последэновский период. По мнению Цзян Цзэминя, политика реформ в КНР будет продолжаться. Хотя бы потому, что за очень короткий срок китайцы ушли от нищеты. Социально-экономических проблем, конечно, еще много. Однако народ сравнивает то, что было, и то, что стало, поэтому поддерживает начатые Дэн Сяопином реформы.

В опыте китайских реформ есть многое из того, что можно перенять, но есть и то, что для Казахстана совершенно неприемлемо. Строя у себя рыночные отношения, надо заимствовать у соседей все лучшее и не повторять их ошибок. Тем более что бездумный перенос чужого опыта на свою почву еще никому потолковому не помог.

– За последние 10–15 лет объем внутреннего валового продукта в Китае увеличился в четыре раза. В связи с этим что обусловило такой взлет?

– Первое и самое главное тут, – политика открытых дверей в экономике для всего мира, для иностранных инвестиций, создание инвесторам самых благоприятных условий. Такую политику проводим и мы у себя в республике. В прошлом году Китай привлек 49 миллиардов долларов в свою экономику, золотовалютные резервы составили 100 миллиардов долларов. Это при всем притом, что КНР имеет государственный долг в те же самые 100 миллиардов долларов, и на покрытие его ежегодно отчисляет 20 миллиардов долларов от своих доходов. Долгов не надо бояться и нам. Главное – вовремя погашать их.

Второе – в сельском хозяйстве они отказались от коммун. У них это были наши совхозы и колхозы в еще худшем виде, но тоже с коллективной собственностью, когда никто и ни за что не отвечает.

Китайское руководство передало крестьянам землю в длительное пользование с условием полной и свободной реализации полученной продукции и использования доходов на собственное развитие.

Конечно, сыграли огромную роль иностранные инвестиции, которые пришли, и начало создания приватизированных предприятий. Фактически 40 процентов экономики Китая сегодня находится в одной из форм частной собственности – акционированной. И этот сектор стал самым эффективным. В то же время до половины оставшихся государственных предприятий являются убыточными.

В целом же бурный рост экономики, валового национального продукта заставит китайцев потреблять больше электроэнергии. Собственной им не будет хватать, как не будет хватать собственных нефти и газа. А в поставке этих продуктов в Китай как раз мы и заинтересованы.

Основа небывалых темпов развития у соседей видится нашему Президенту и в трудолюбии китайского народа. Никогда, по его словам, китайское правительство не говорило своему народу, что оно будет его кормить, одевать и обувать. Китайцы об этом хорошо знают и на стороннего дядю не надеются. Они знают, что могут обеспечить себя только своим трудом. К сожалению, этого понимания, как заявил Президент, не хватает немалому числу наших соотечественников.

Китайцы нашли основу роста в виде свободных экономических зон на берегу Тихого океана. Теперь поставлена задача переместить инвестиции в центр и на запад страны. Именно здесь сейчас предоставляются различные льготы, даются бесплатные земли, устраиваются каникулы по налогам и т. д. Перемещение инвестиций в центр и на запад, ближе к нашим границам, тоже для нас выгодно.

– Затрагивалась ли тема недавних трагических событий в Синьцзяне на встрече с китайским лидером?

– Вопрос о казахах, живущих в Китае, а их около двух миллионов, всегда присутствует в наших беседах. Мы, конечно, заинтересованы в том, чтобы они чувствовали себя там нормально. С другой стороны, Казахстан ни в коем случае не поддерживает никакого вида сепаратизма. Китай – огромная, по-своему многонациональная страна, хотя китайцы, или, как они говорят, ханьцы, составляют до 90 процентов народонаселения. Однако многонациональность здесь все-таки присутствует. Так называемые малые народности проживают во Внутренней Монголии, Синьцзяне, на Тибете, юге и в других регионах страны. Их стремление к самоопределению понятно. Но выступления с идеологией сепаратизма, отделения мы никак не можем приветствовать. В мире шесть тысяч народов и наций. Если все они в один день решат объявить суверенитет, то наряду с нынешними мощными и стремящимися к развитию и процветанию странами на планете появится бесчисленное количество беспомощных карликовых стран. А это – хаос, перманентные войны и бесконечные разборки.

Поэтому мы выступали и выступаем за целостность территорий и непоощрение сепаратизма, в том числе и в Китае. Мы за то, чтобы эти деликатные вопросы решались мирно, без применения силы и кровопролития. Кстати, стабильность в Китае для нас тоже выгодна. Это наш сосед. И если внутренние конфликты и разборки выплеснутся за границы, никому от этого хорошо не будет – ни Казахстану, ни России, ни нашим соседям по Центральной Азии, никому вообще. А потом, китайская сторона считает, и правильно считает, что это, во-первых, внутреннее дело самого Китая, во-вторых, стабильность в почти полуторамиллиардном Китае отвечает интересам не только этой страны, но и всего мира.

– Изначально проект соглашения по приграничным вопросам самым важным предполагал пункт о ненаращивании войск на стыках государств "шанхайской пятерки". Тем самым как бы отступала на второй план идея сокращения и вооруженных сил, и боевых контингентов в зоне доверия. Сместить акценты, видимо, помог коллективный разум?

– Любое предложение такого масштаба, от кого бы оно ни исходило, на ура нынче не принимается. И это правильно. В Шанхае мы подписали пятистороннее соглашение о границе. В документе установлено, что самая длинная на планете граница между Казахстаном, Китаем, Кыргызстаном, Россией и Таджикистаном должна быть и самой протяженной границей мира, спокойствия и взаимного доверия. Для этого всякие опасения одного государства в отношении другого должны быть сняты. Этим и продиктовано смещение акцентов в проекте нового соглашения. Каждый новый документ должен идти в развитие ранее принятого, а не наоборот.

Для нас не составляет большого труда превратить построенные на нашей территории во время жесткого противостояния бывшего Советского Союза и Китая аэродромы в мирные аэропорты, отвести войска, как это предполагается, на 100, а то и больше километров в глубь своей страны. Думается, к этому готовы и другие наши партнеры. Но при этом какие бы то ни было передвижения войск, проводимые военные учения должны быть известны сопредельной стороне, и каждая из них должна прозрачно видеть, что никто никому не угрожает. Уж если уважать соседей, доверять друг другу, то по полной мере.

Я думаю, это отвечает интересам всех стран "пятерки". Возможно, уже в апреле мы подпишем новый пятисторонний документ, работу над которым эксперты уже практически закончили. Это станет важным шагом вперед. Будет создано настоящее добрососедство. Облегчится контроль за миграцией граждан из одной страны в другие. Если мы, а в этом мало кто сомневается, откроем новые прямые коридоры через Китай в Сеул, Токио, Джакарту, то это расширит возможности наших бизнесменов, предпринимателей, туристов. Ведь что в Москву лететь, что в Пекин – нет и 4–5 часов. Да и в Иран или страны Персидского залива путь не дальше. Поэтому нужно постараться сделать так, чтобы казахстанцы свободно могли посещать те страны, где им выгоднее торговать, завязывать новые деловые знакомства для взаимной выгоды.

Каждая встреча на высшем уровне способствует разрешению назревших вопросов, определению дальнейших путей в двусторонних отношениях, сближению стран и их народов в стремлении преодолеть трудности, добиваться достойного человека общезития.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЖУРНАЛИСТЕРМЕН БАСПАСӨЗ МӘСЛИХАТЫН ӨТКІЗУ БАРЫСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 4 наурыз 1997 жыл

БАСҚАРУДАҒЫ РЕФОРМА ЖӘНЕ РЕТТІЛІК

Бұл аса өзекті мәселеде Елбасының жүргізіп отырған саясаты айқын және ол әрдайым нақты реттілікпен, соған қол жеткізу үшін ұштасып келе жатқаны белгілі. Бұған дейін бірнеше мәрте батыл шаралар қолданып, ізденістер мен өзгерістерге арқау болған реформалық талаптар қатаң қойылған еді. Егемен елдің бүгінгі мен ертеңіне сеп болатын басты түйткіл – мемлекеттік басқару жүйесіндегі ықпалды ынта мен мінсіз орындаушылық қызметке келіп тірелген тұстарда бас қатырып ойластыратын жәйттердің аз емес екендігі байқалып қалып жүр. Қазіргі өтпелі кезеңдегі қиындықтар жағдайында ең әуелі мемлекет қаржысын үнемдеу, оны мақсатты жамсау, барлық салада тәртіп пен реттілікті қалыпты арнаға түсіру, кешегі тоталитарлық жүйеден мұра болып қалған бишігештік пен масылдықтан арылу – өзімізден басталатын өзгерістердің ең үлкен мәніне ие болып отыр.

Мен сіздермен дәстүрлі кездесуге келер алдында, мемлекеттік органдар жүйесін реформалау жөніндегі Жарлыққа қол қойдым.

Ал бұл әлгінде айтқанымыздай уақыт талап еткен шара емес, мемлекеттік органдар қызметін барынша пәрменді де сапалы ету жолындағы ойтолғаныс деп айтсақ еш артықтығы жоқ. Өйткені, қоғамдық пікір осыны айтады. Өмір тәжірибесі осыны нұсқайды.

Күнбе-күнгі тіршілікте қарапайым жұрттың лауазымды шенеуніктің төрешілдігінен көп зәбір шегіп, алтын уақытын зая кетіретінін әркім-ақ біледі.

Бұл Жарлық баспасөз бетінде бүгін толықтай жарияланып отырғандықтан бірер дерек қана айтсақ: бұдан былай 20 министрліктен 14, ал 13 мемлекеттік комитеттен 6-сы ғана қалады. Қалғаны қысқартылып, ықшамдалады. Үкімет аппараты тұтастай алғанда екі есе қысқарады.

Баспасөз мәслихатында айтылғанындай біздің елімізде 16,5 миллион адамның 1 миллионы мемлекеттік бюджеттен жалақы алып жұмыс істейді. Бұл өзге дамыған елдерге қарағанда екі есе көп екен. Жекешелендіру жаппай жүргізіліп, ол бірқатар халық шаруашылығы саласында аяқталып қал-

* "Егемен Қазақстан" газеті, 5 наурыз 1997 жыл.

ғанның өзінде осынша адамның мемлекет аппаратында, оның әртүрлі жүйесінде жұмыс істеп, қызмет етуі әлбетте ойландырмай қоймайды.

Басқару органдарындағы қағазбастылық пен сөзбұйдалықтың өзі аппараттағы қызметкерлердің есепсіз көптігінен орын алатыны сөзсіз. Мәселен, анықтамалық құжат алу кезінде онымен кім айналысып, кім шұқшимады десеңізші. Ең әуелі министрліктің бір бөлімі, министрдің орынбасары, министрдің бірінші орынбасары, одан соң министрдің өзі қарайды да, Үкіметтің арнайы бөліміне тапсырады. Олар вице-премьерге, одан соң ғана барып Премьер-министрге жеткізеді... Осыншама тізбе жолдан өткен құжаттың жауапкершілігі қандай болмақ? Ықшамдауға бола ма, жоқ па?

Әрине, болады. Әлеуметтік-экономикалық саладағы мекемелерді оңтайландыру мен шоғырландыру талабы да осы ретте туындап жатады. Бір кездері салынған 1000 төсектік ауруханада небәрі 50 адам ғана жатып емделетін болса, үнем мен тиімділік тұрғысында өзгеріс жасауға мәжбүр. Осыны терең түсініп, ойластырған абзал.

Мұндай пәрменді шарадан соң қаншама шенеуніктің уыстап алатын ақшасы, жайлы автокөлігі, қызмет телефондары және басқа да қатысты істерінде белгілі бір деңгейде қаржы үнемделетінін ескерсек, мемлекет қазынасынан зейнетақы мен еңбекақы төлеуге жаңа қаржы көзі табылатынын және аңғаруға болады.

Басқару билігіндегі реформа мұнымен аяқталып қоймайды, келесі кезеңде жергілікті басқару органдарында өзгерістер болады. Жасыратын несі бар, жергілікті басқару органдарында кешегі кеңестік дәуірдегі келеңсіздіктер әлі де бой көрсетіп қалады. Аудан, ауылды басқарған кейбір басшылар өзінің бас пайдасы мен қызметінің мүддесі үшін іштей қарсылықпен жұмыс істейтінін уақыттың өзі көрсетіп отыр. Көп кемшілік кетсе, солардың біліксіздігінен, масылдығынан орын алады.

Бұрындары Мәскеудегі саяси бюроға мүше болу үшін республика басшысы облыстың санын 20-ға дейін жеткізу керек болатын. Қазір республикамыздағы 220 селолық ауданның 9-ы ғана қысқарды. Оның өзінде қатаң талап қойылғаннан соң оңтайлы шешім жасалған. Неге бұлай болып отыр? Қарасаңыз, әлгі аудандар өздерін 40 процент қана қаржыландыра алады, қалғаны тікелей мемлекеттің есебінен. Егер бір аудандағы әкім аппараты мен оның түрлі саладағы басқармалары мемлекет қаржысын қандай деңгейде алып отырғанын байқар болсаңыз, еріксіз бас шайқайсыз. Айтыңызшы, бір ауданның әкіміне бірнеше орынбасар, әрбір мекеме басшыларына жеке-жеке ғимарат, жеке-жеке автокөлік, бірнеше қызмет телефондары, көмекшілер не үшін керек...

Ойласу керек. Халық та жер-жерде билік пәрменділігінің қандай болу ақиқатына көз жеткізіп үлгерді. Бәрі де Ата Заңға сәйкес Президенттік билік биігінен табылғаны жөн.

ТІКЕЛЕЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ

Жақында ғана баспасөзде жарияланған осы заңның саяси-экономикалық өміріміздегі алатын орнына ерекше мән беруге болады. Көп елдердің басшыларымен жүздескенде инвестиция туралы пікір алысуды бір сәт те есімнен шығарған емеспін. Мұндай заң дүние жүзінің оншақты елінде ғана бар екен. Ал бұрынғы советтік кеңістіктегі елдер ішінде тұңғыш рет бізде қабылдануы елеулі оқиға десе де болады. Инвестицияны көптеп тарту арқылы біз өз өндірісімізді, шағын және орта бизнесті дамытуға, оның тауарларының бәсекелестік деңгейден табылуына ықпал ететін боламыз. Бәсеке демекші, біздің отандық тауарлар сапасы әзірше өз тұтынушысын таба алмай отыруының себебі біздің көптеген өндірісімізде құрал-жабдықтар, технологиялар заман үрдісінен көп кеш қалып қойған. Жылына шамамен 3-4 миллиард АҚШ доллары келіп түсетін болса, онда экономикамыздың күретамырына қан жүгіреді. Қатталып отырған жоспар бойынша алюминий зауыты салынады. Қазірдің өзінде өзімізде шығып жатқан тұрмыстық техникалармен қатар, өнеркәсіп саласына да жаңа серпін берілмек.

Бұл үшін біздің тарапымыздан ел ішіндегі ұлтаралық татулық пен заң шеңберіндегі тұрақтылық аса қажет. Инвесторлар төрешілдік қысымнан ада болуы тиіс. Сондықтан да мәселенің бәрі бір орында шешімін тауып, қадағалануы үшін шетел инвестициясы жөніндегі мемлекеттік комитет құрылды.

Билікті жетілдіру өз алдына бір төбе, ал жұртшылықтың ендігі жерде бұрынғыдай қарап жатпай, өз бетінше шаруа қожалығын құрып немесе ұжымға бірігіп тіршілік жасауына қолайлы жағдай туғызу, мүмкіндігінше қолұшын беру, мемлекет басшылығының назарындағы шоғыры үлкен шаруа.

ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. НАЗАРБАЕВА*

Алматы, 4 марта 1997 года

Мы, как и все постсоветские государства, сталкиваемся сегодня с трудностями переходного периода. Пережить их, перейти к инвестиционному периоду развития, решению наболевших социальных проблем – наиважнейшая задача. Дело в том, что сложившаяся до проводимых реформ система вступила в противоречие с сегодняшней – рыночной. Ни одно государство мира не переходило от тоталитаризма к либерализму без подобных трудностей.

В новом указе количество органов управления в республике сокращается наполовину. Из 21 министерства останется 14. Из 13 госкомитетов – 6. Число Правительства сократится вдвое.

Над вопросом реформирования системы госорганов я работал с июля прошлого года. Пришлось изучить опыт таких государств, как Сингапур, Малайзия, Индонезия, Южная Корея, Чехия, Польша, Венгрия и ряда других, близких нам по пути развития. Так вот, если подсчитать в нашей республике всех чиновников, получающих зарплату из госбюджета, то их число тянет к миллиону человек. Это в два раза больше, чем в большинстве государств мира. Что же получается? Чиновник, перенося ответственность на вышестоящего, полностью ее с себя снимает. Бесконечная волокита опутывает людей, мешает им работать с полной отдачей. Не секрет, что чем меньше управленцев, тем требовательнее можно относиться к подбору кадров. Резкое сокращение аппарата – сильнейший удар по коррупции, взяточничеству и безответственности. Это будет первым этапом перехода, согласно Конституции, к полному президентскому правлению.

Высвобождающиеся немалые средства от сокращения госслужащих будут направлены на повышение заработной платы и пенсий. Но на этом реформа системы управления не закончится. Уже готовится специальная программа реформирования местных органов власти. Раньше, чтобы ру-

* Газета "Ақмолинская правда", 6 марта 1997 года.

ководителю Казахстана стать кандидатом или членом политбюро, количество областей у нас должно было быть не менее двадцати. Помню, недавно в Давосе польский Президент Александр Квасьневский назвал абсурдным наличие в его стране 39 воеводств.

А у нас чиновники продолжают сопротивляться сокращению. О каком самоуправлении может идти речь, если области, районы, города на 60 процентов живут на дотации государства. Народу надо объяснить, что мы хотим не ухудшить, а улучшить его жизнь, снять оковы административного командования.

Я задавался вопросом. Пришлось также обращаться к опыту ряда стран. Проект закона Парламент республики рассмотрел и принял с соответствующими поправками.

Итак, мы пришли к инвестиционному периоду и должны начинать подъем собственного производства. Пока инвестиции в основном идут на сырьевые ресурсы. Пора инвестировать производство. Бывшие республики СССР получили в наследство устаревшие производственные фонды, имеющие физический износ на 70–75 процентов. Например: на машинах и оборудовании АХБК сегодня нельзя выпускать продукцию, которая бы пользовалась спросом за рубежом. Такое же положение дел сложилось на металлургических и машиностроительных предприятиях, в перерабатывающих отраслях сельского хозяйства. Мы подсчитали, что для повышения качества наших товаров народного потребления необходимо ежегодно привлекать в Казахстан в виде инвестиций 3–4 миллиарда американских долларов. В последние годы привлекалось около миллиарда.

В текущем году мы начинаем строительство крупнейшего в республике алюминиевого завода стоимостью 1,5 миллиарда долларов. Инвесторы найдены, контракты подписаны. Уже в этом месяце будут собраны первые 400 казахстанских легковых автомобилей совместно с южнокорейской компанией. За последние годы в Казахстане создано немало сборочных предприятий. Отрадно, что выпускаемые ими телевизоры и холодильники продаются на мировом рынке. Но этого крайне мало.

Инвесторам в нашей стране нужна долгосрочная политическая и международная стабильность. Нет ничего важнее мира на нашей земле, подчеркнул руководитель республики. Недавно создан инвестиционный комитет, подчиненный только Президенту. Теперь все инвестиционные программы будут согласовываться с этим комитетом. Таким образом мы снимем влияние на них казахстанской бюрократии. Задача прессы – широко пропагандировать Закон "О государственной поддержке прямых инвестиций".

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН ӘЙЕЛДЕРІН 8 НАУРЫЗ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ӘЙЕЛДЕР КҮНІМЕН ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 8 наурыз 1997 жыл

Қазақстанның барлық әйелдерін көктемгі мереке – Наурыздың 8-і күнімен шын жүректен құттықтаймын.

Осынау тамаша мүмкіндікті пайдалана отырып, сіздерге – біздің аналарымыз бен апа-қарындастарымызға, әйелдеріміз бен қыздарымызға, әріптестеріміз бен достарымызға – елде жүргізіліп жатқан өзгерістерге белсенділікпен қатысып, қоғамға жан жылуы мен көңпейілдік ахуалын туғызып отырғандарыңыз үшін, бастан кешіп жатқан кезеңнің күрделілігін түсініп, болашаққа деген үміт пен сенімді қолдап отырғандарыңыз үшін шынайы ризашылық сенімін білдіремін.

Біздің ортақ үйіміз – көп ұлтты елімізде тыныштық пен ізгілікті нығайтуда сіздердің орасан зор еңбектеріңіздің бар екенін айрықша атап өткім келер еді. Үстіміздегі жылды мен жалпыұлттық татулық пен саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу жылы деп жарияладым. Тәуелсіздікке ие болғаннан кейін өткен уақыт бізге бұдан былайғы саяси, экономикалық және әлеуметтік реформалар, демократиялық, құқықтық мемлекет құру табысы тұрақтылықты, осы ұғымның кең мағынасында алғанда, қамтамасыз етпейінше мүмкін емес екенінің айқын түсінігін берді. Осы мақсатқа қол жеткізуде әйелдер ұйымдары, қозғалыстары, жалпы алғанда, барлық Қазақстан әйелдері елеулі рөл атқаруда.

Бүгін таңда сіздерді бөрінен бұрын тұрмыстық, өмірлік мәселелер: отбасының игілігі мен молшылығын қайткенде қамтамасыз ету, балаларды оқытып, тәрбиелеу, жұмыста сенімді тірекке ие болу мәселесі толғандырып отырғанын түсінемін.

Айтары жоқ, әлеуметтік проблемалар қазір аса өткір күйінде қалып отыр. Бірақ біз реформалардың инфляцияны ауыздықтау, теңгенің тұрақтылығын нығайту, өндірістің құлдырауын тоқтату саласындағы алғашқы қадамдарының арқасында оларды барынша пәрменді шешу кезеңінде отырмыз. Өкімет

* "Егемен Қазақстан" газеті, 8 наурыз 1997 жыл.

органдарының назары жалақы мен зейнетақы төлеудің кешіктірілуін жоюға, жұмыссыздықтың зардаптарын жеңілдетуге, халықтың әлеуметтік тұрғыдан әлсіз жіктеріне пәрменді көмек көрсетуге шоғырландырылған.

Нақ сондықтан да мен осы проблемалардың шешімін өзімнің айрықша бақылауыма алдым. Үкіметке нақты да қатаң тапсырмалар бердім. Істің жағдайы, сөзсіз, жақсаратын болады.

Бірақ бұл жұмыста сіздердің, қымбатты әйелдер, қолдауларыңызсыз істің оңға баспайтынын білеміз. Біз кәсіпкерлікті, оның ішінде әйелдер бизнесін дамытуға зор үміт артып отырмыз. Әйелдердің қазір шағын және орта бизнеске белсендірек қатыса бастауы, ал кейбіреулерінің ірі кәсіпкерлерге айналуы мені төтенше қанағаттандырып отыр.

Кәсіпкерлікке қатысу әйелдердің бойында өздерінің қадір-қасиеті мен өздеріне деген сенімділік сезімін қалыптастыруда, әйелдердің тұлға ретінде өзін-өзі танытуының ең жақсы құралы болып табылады. Әйелдер өзін сенімді сезінген жерде – отбасы да берік, балалардың болашағы да сенімді.

Қазір нарықтық қатынастар отбасы саласының білім және денсаулық сақтау сияқты салаларына барған сайын кеңінен еніп отырғанын әйелдер айрықша өткір сезінуде. Сіздердің көпшілігіңіздің бойыңызда отбасы бұрынғы кезде пайдаланып келген тіпті болмашы ғана жеңілдіктерден айырылып қалмаймыз ба деген үрей сезімі туындауда.

Сіздерде тегін білім, сондай-ақ тегін медициналық көмек алудың негізделген кепілдіктері сақталатын болады деп сендіремін. Сонымен қатар, қиыншылықтарға қарамастан, осы саланың реформалануын бекем де дәйекті түрде жүргізе береміз. Мұның өзі барлық қазақстандықтардың мүддесіне сай келеді.

Қымбатты әйелдер! Осынау жарқын мереке күні сіздердің баршаңызға шын жүректен бақыт тілеймін. Сіздер әрқашан қазіргідей тамаша, ізгі, сергек, отбасының сенімді қорғаны болып қала беріңіздер! Сіздердің шаңырақтарыңызда тыныштық пен ізгілік салтанат құрсын! Сіздерге және сіздердің туған-туысқандарыңызға мықты денсаулық, табыстар тілеймін!

ПОЗДРАВЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ЖЕНЩИНАМ КАЗАХСТАНА С 8 МАРТА, МЕЖДУНАРОДНЫМ ЖЕНСКИМ ДНЕМ!^{*}

Алматы, 8 марта 1997 года

Сердечно поздравляю всех женщин Казахстана с весенним праздником 8 Марта. Пользуясь этим прекрасным поводом, выражаю вам – нашим матерям и сестрам, женам и дочерям, коллегам и друзьям – искреннюю признательность за активное участие в проводимых в стране преобразованиях, за то, что вы создаете в обществе атмосферу особой теплоты и душевности, поддерживаете оптимизм и веру в будущее, проявляя понимание сложности переживаемого периода.

Особо хотел бы сказать о том, что именно вам принадлежит заслуга в укреплении мира и добра в нашей многонациональной стране – нашем общем доме. Нынешний год объявлен мной Годом общенационального согласия и памяти жертв политических репрессий. Прошедшее после обретения независимости время принесло нам четкое понимание того, что успех дальнейших политических, экономических и реформ, построения демократического, правового государства немыслим без обеспечения стабильности в самом широком смысле этого понятия. И в достижении этой цели женские организации, движения, в целом все казахстанские женщины играют существенную роль.

Понимаю, что вас сегодня больше всего волнуют бытовые, житейские вопросы: как обеспечить благополучие и достаток семьи, обучить и воспитать детей, найти надежную опору в работе.

Слов нет, социальные проблемы сейчас остры. Но мы находимся на том этапе реформ, когда благодаря обузданию инфляции, укреплению стабильности тенге, первым шагом в преодолении спада производства в состоянии решать их более эффективно. Внимание органов власти сосредоточено на том, чтобы покончить с задержками выплаты заработной платы и пенсий, смягчить последствия безработицы, оказать эффективную по-

^{*} "Казахстанская правда", 8 марта 1997 года.

мощь социально уязвимым слоям населения. Именно поэтому я взял под свой особый контроль решение этих проблем, дал конкретные и жесткие поручения Правительству. Положение дел, несомненно, будет улучшаться. Но надо отдавать себе отчет и в том, что без вашей поддержки, дорогие женщины, в этой работе не обойтись. Большие надежды мы связываем с развитием предпринимательства, в том числе и женского бизнеса. Меня чрезвычайно удовлетворяет то, что женщины сейчас гораздо активнее стали идти в малый и средний бизнес, а некоторые становятся и крупными предпринимателями.

Участие в предпринимательстве формирует у женщин чувство достоинства и уверенности в себе, является лучшим средством самовыражения личности. Там, где женщина чувствует себя уверенно, – прочнее семья, надежнее будущее детей.

Женщины остро ощущают и то, что сейчас рыночные отношения все шире внедряются в такие важные для семей сферы, как образование и здравоохранение. У многих из вас возникает чувство тревоги: мол, не лишатся ли семьи тех, пусть даже небольших льгот, которые существовали в прошлом?

Твердо заверяю вас, что у нас будут сохранены базовые гарантии на получение как бесплатного образования, так и медицинской помощи. Вместе с тем, несмотря на трудности, мы будем твердо и последовательно проводить реформирование этой сферы, что в интересах всех казахстанцев.

Дорогие женщины! В этот светлый день я искренне желаю всем вам счастья. Будьте всегда такими, какими вы и являетесь, – прекрасными, добрыми, чуткими, надежными хранительницами семейного очага! Пусть мир и благополучие царят в ваших семьях! Крепкого здоровья вам и вашим близким! Успехов вам!

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ НАУРЫЗ МЕЙРАМЫМЕН ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 22 наурыз 1997 жыл

НАУРЫЗ – ЖАСАМПАЗДЫҚ ПЕН МЕЙІРІМДІЛІКТІҢ ҚАЙНАР КӨЗІ

Қымбатты отандастар!

Біздің жерімізге өзінің шуақты күнімен көптен күткен жылы лебімен Наурыз мейрамы келді. Табиғаттың түлеуі мен асқақ сезімдердің шарықтау мерекесі, осыдан жүздеген жыл бұрынғыдай, жасампаздық қуатының, мейірімділік пен түсінушіліктің сарқылмас бұлағы болып келеді. Ұлыстың ұлы күні – адамның ой-санасы мен ісіндегі барлық келеңсіздіктерден арылуды, өмірді терең түйсінуді мегзейді.

Барлық жақсылық пен шаттықтың көрінісіндей болған осы салтанатпен сіздерді шын жүректен құттықтаймын. Ғасырлар тереңінен бізге келіп жеткен Наурыздың, қай ұлтқа жататынына қарамастан, еліміздің барша халықтары үшін мереке болғаны көңілге қуаныш ұялатады.

Біз, қазақстандықтар, өзіміздің бірлігімізбен мықтымыз, өйткені осынау ғажап жерде біздің өмір сүретінімізді, оны біздің сақтап, көркейтетінімізді жақсы түсінеміз. Осы айтылған ойлар мен сезім, ізгілікті құбылыстар кезеңі ретінде тарихтан өз орнын алуға тиіс. Жалпыұлттық татулық пен саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу жылы деп жарияланған биылғы жыл ерекше маңызға ие болады деп ойлаймын. Оның айқын кепілі – біздің жас демократиялық мемлекетіміздің түбірлі экономикалық және саяси реформа жолымен көздеген мақсатына қарай бұлжымай алға басып келе жатқандығы.

Қазіргі қиын-қыстау кезеңде бәрі бірдей ойдағыдай емес, әрине. Бірақ өркениетке қарай қол созған адамзаттың соқпағы қай уақытта даңғыл болып еді? Иә, біз әлі де қиындықтармен және торығулармен бетпе-бет келеміз. Бірақ, ең маңыздысы, біздің бәрімізде басталған істің күні ертеңгі нәтижесіне деген сенім бар. Ол, соңғы жылдары еліміздің экономикалық дамуындағы алғашқы табыстарымыздың көрінісіндей болып отырған цифр-

* "Егемен Қазақстан" газеті, 22 наурыз 1997 жыл.

ларға ғана емес, ол жүзеге асып келе жатқан өзгерістерге деген сіздердің зор ықыласты қолдауларыңызға, түпкілікті табыстарға деген сенімдеріңізге сүйенеді.

Сіздерге, қымбатты жерлестер, шын жүректен зор денсаулық, отбасыларыңызға үлкен бақыт, Отанымыздың игілігі жолындағы жасампаздық еңбектеріңізге тың табыстар тілеймін. Аспанымыз ашық болсын, шаңырақтарыңыздан шаттық пен қуаныш кетпесін!

ПОЗДРАВЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА С ПРАЗДНИКОМ НАУРЫЗ МЕЙРАМЫ*

Алматы, 22 марта 1997 года

НАУРЫЗ – ЭНЕРГИЯ СОЗИДАНИЯ И ДОБРА

Дорогие соотечественники!

С ярким солнцем и долгожданым теплом пришел на нашу землю Наурыз мейрамы. Этот праздник пробуждения природы и зарождения высоких чувств, как и многие столетия назад, не перестает излучать энергию созидания, добра и всепрощения. Весенний день "Ұлыстың ұлы күні" символизирует очищение от всего наносного в мыслях и делах человеческих, глубокое осмысление жизни.

От всей души поздравляю вас с этим торжеством, олицетворяющим все лучшее и светлое. Отрадно, что возрожденный Наурыз, уходящий своими корнями в седую старину, стал праздником жителей страны независимо от их национальной принадлежности. Мы, казахстанцы, сильны своим единством, потому что хорошо понимаем: именно нам жить на этой прекрасной земле, нам ее беречь и обустраивать. Думаю, эти мысли и чувства обретут особую значимость в год, объявленный Годом общенационального согласия и памяти жертв политических прессий, который, надеюсь, войдет в историю как время добрых свершений. Залогом тому – неуклонное продвижение нашего молодого демократического государства к избранной цели по пути радикальных экономических и политических реформ.

Не все гладко на этом тернистом пути. Но разве дорога человечества к вершинам цивилизации когда-нибудь была усыпана розами? Да, нам приходится сталкиваться с трудностями и разочарованиями. Но гораздо важнее то, что всех нас не покидает уверенность в успехе начатого дела. И она зиждется не столько на цифрах, впервые за последние годы отразивших положительные сдвиги в экономическом развитии страны, сколько на вашей безоговорочной поддержке осуществляемых преобразований, вере в их необратимость и конечный успех.

От всей души желаю вам, дорогие земляки, доброго здоровья, большого семейного счастья, новых успехов в вашем созидательном труде на благо нашей Родины. Мира всем вам, тепла и радости вашим семейным очагам!

* Газета "Казахстанская правда", 22 марта 1997 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ БАЛАЛАРДЫ ҚОРҒАУДЫҢ ВЕНГР ҚОЗҒАЛЫСЫНА ҚАТЫСУШЫЛАРДЫ ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 26 наурыз 1997 жыл

Қазіргі дүниеде бұл бастама барлық елдер үшін, олардың қандай кезеңінде тұрғанына қарамастан, көкейкесті болып табылады. Қазақстан да бұдан тыс қала алмайды. Өйткені ол әлемдегі ең "жас" мемлекеттердің бірі, әрі қазақтарда ежелден баланы қастерлеп, төбеге көтеру дәстүрі қалыптасқан. Қазір елдегі халықтың үштен бір дерлігін 16 жасқа дейінгі балалар құрайды. Сондықтан Қазақстанның ХХІ ғасырдағы келбеті көбінесе осы балалардың өсетініне, қандай адам қалыптасатынына, қандай білім алатынына байланысты екені табиғи құбылыс.

Уақыттың балаларды қорғау ісінде біздің алдымызға тартып отырған күрделі сұрақтарының барлығына орнықты және оңды жауаптар беру оңай емес. Тоталитарлық жүйе бұрынғы одақтық республикалар сияқты Қазақстанға да шешілмеген әлеуметтік-экономикалық проблемаларды мол мұра етіп қалдырды. Олардың ішінде, сірә, ең бастылары халықтың және ең алдымен, барлық балалардың денсаулығына теріс әсерін әлі де тигізіп отырған экологиялық апаттарға байланысты проблемалар болса керек.

Міне, нақ сол себепті балаларды, оларды өмірге әкелетін аналарды қорғау мәселесі, тоталитарлық кезеңнен кейін еліміз бастан кешіп отырған экономикалық қиындықтарға қарамастан, Қазақстан үшін ең басым бағыттардың бірі болып отыр. Аналар мен балаларды қорғаудың жалпы мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру жөнінде тұрлаулы жұмыс жүргізілуде. Оның мәнісі мүгедек және жетім балаларға мемлекеттік қолдау көрсетуге, балалар тамағы өндірісін дамытуға, балалар проблемасымен айналысатын үкіметтік емес ұйымдарға, оның ішінде діни ұйымдарға көмекті күшейтуге және олармен тығыз әлеуметтік серіктестік жасауға келіп саяды. Кеңес одағынан кейінгі республикалардың алғашқыларының бірі болып Қазақстан БҰҰ-ның балалардың құқығы жөніндегі конвенциясына қосылып, халықаралық ұйымдармен, ең алдымен ЮНИСЕФ-пен белсенді ынтымақтас-

* "Егемен Қазақстан" газеті, 26 наурыз 1997 жыл.

тық жасап отыр. Атап айтқанда, қазір "Арал теңізі аймағындағы балалар мен әйелдерді қолдау" бірлескен бағдарламасы жүзеге асырылуда.

Бүгін таңда балаларды қорғау проблемасын шешуге елдің қоғамдық топтарының күш-жігері мейлінше жұмылдырылып отырғандығын қанағаттанғандықпен атап өткім келеді. Бұл орайда балаларға арналған "Бөбек" қайырымдылық қорының жұмысын айтуға болады. Оның жұмысын бұл қорды менің зайыбым Сара Алпысқызы басқарып отырғандықтан атап өтіп отырғаным жоқ. "Бөбектің" жүздеген қайырымдылық акциясын өткізгені, жетім және мүгедек балаларға көмек көрсеткені, аналарды қолдап келе жатқаны баршаға мәлім.

Дегенмен, ең бастысы мынада, осынау үкіметтік емес ұйым балаларды қорғау жөнінде бір жолғы өткізетін қайырымдылық шараларынан кең ауқымды қызмет жасауға көшті. Халықаралық балалар ұйымдарымен бірлесе отырып, "Бөбек" отбасылық балалар үйлерін құру бағдарламасын жүзеге асыруға, экологиялық апат аймақтары – Арал өңіріне, Семей облысына, тағы басқа аудандарға медициналық экспедициялар ұйымдастыруға кірісті.

Сонымен бірге, мен реалиспін, сондықтан біздің елімізге, сондай-ақ басқа мемлекеттердің барлығына да 2000 жылға дейін балаларды қорғауға байланысты проблемаларды толығымен шешу мүмкін бола қоймайтынын да білемін. Сіздердің қозғалысыңыз ізгілікті мақсат қойып отырғаны сөзсіз. Алайда оған байыптырақ үңілетін болсақ, бұл мақсаттың неғұрлым алыс болашақты көздейтіні де анық. Қозғалысқа қатысушылар ХХІ ғасырда мемлекеттер мен әлемдік қоғамдастықтың бірлескен күш-жігерінің арқасында балалар әлемді таза әрі ашық жанарымен көре алатын болуына қол жеткізуді ниет етеді. Олардың көзіне тек қуаныш пен бақыттың тамшылары үйірілетін болса екен дейді. Өйткені Достоевский бұдан көп бұрын: жаратушы сыйлайтын алдағы жұмақ дүниесі азап шеккен бір баланың көз жасына тұра қояр ма екен деп, сәуегейлікпен сұрақ қойған болатын.

Біздің қоғамымыз, басқа да көптеген қоғамдар сияқты осындай болашақ жұмақ өмірді іздеудің ұзақ та азапты жолынан өтті. Ізгілікті-міс делінген мақсаттар үшін адам құқығын таптауға да барған елмен байланысты болған біздер, тек жалпы адамзат өркениетінің арнасымен даму, жеке адамды алдыңғы орынға қою арқылы ғана жаппай көркеюге, балалардың көз жасынсыз дүниеге келуге болатынын енді ғана анық түсіндік.

Балаларды қорғаудың Венгр қозғалысының акциясы осындай жоғары адамгершілік мақсатқа жетуге қызмет ететініне сенім білдіремін және оның жұмысына табыс тілеймін.

ПРИВЕТСТВИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА УЧАСТНИКАМ ВЕНГЕРСКОГО ДВИЖЕНИЯ В ЗАЩИТУ ДЕТЕЙ*

Алматы, 26 марта 1997 года

XXI ВЕК – БЕЗ ДЕТСКИХ СЛЕЗ

В современном мире эта инициатива актуальна для всех стран, на каком бы этапе развития они ни находились. И Казахстан тут не исключение. Тем более что он – одно из самых "молодых" государств мира. У казахов издревле существовал культ ребенка, и сейчас дети в возрасте до 16 лет составляют почти треть населения страны. Естественно, от того, какими они вырастут, насколько прочно будут стоять на ногах, какое образование получат, во многом зависит облик Казахстана в XXI веке.

Дать утвердительные и позитивные ответы на все непростые вопросы, которые ставит перед нами время в деле защиты детей, непросто. Тоталитарная система оставила Казахстану, как и другим бывшим союзным республикам, в наследство гигантский груз нерешенных социально-экономических проблем. И среди них, пожалуй, самые главные связаны с экологическими бедами, до сих пор оказывающими губительное влияние на состояние здоровья населения, и прежде всего детей.

Именно поэтому вопросы защиты детей, материнства стали для Казахстана одними из самых приоритетных. Несмотря на очевидные экономические трудности, переживаемые страной в период, идет последовательная работа над реализацией общегосударственной программы охраны материнства и детства. Ее суть сводится к следующему: оказание государственной поддержки детям-инвалидам и детям-сиротам, развитие индустрии детского питания, усиление помощи и тесное социальное партнерство с неправительственными организациями, в том числе и с религиозными конфессиями, занимающимися проблемами детства. Казахстан одной из первых постсоветских республик присоединился к конвенции ООН по правам детей. Активно сотрудничает с международными организациями, прежде всего с ЮНИСЕФ. В частности сейчас реализуется совместная программа "В поддержку детей и женщин региона Аральского моря".

* Газета "Казахстанская правда", 26 марта 1997 года.

Сегодня вокруг решения проблемы защиты детей сосредоточено внимание самых широких кругов общественности страны, и надо особо отметить работу детского благотворительного фонда "Бобек". И вовсе не потому, что его возглавляет моя супруга Сара Алпысовна. На счету "Бобека" сотни благотворительных акций, оказание помощи сиротам и инвалидам, поддержка матерей. Но главное в том, что эта неправительственная организация перешла от разовых благотворительных мероприятий к широко-масштабной деятельности по защите детей. Совместно с международными детскими организациями "Бобек" приступил к реализации программы строительства семейных детских домов, проведению медицинских экспедиций в экологически неблагоприятные регионы – Приаралье, Семипалатинскую область и другие.

Вместе с тем я – реалист и отдаю отчет в том, что нашей стране, да и всем другим государствам к 2000 году вряд ли удастся решить все проблемы, связанные с защитой детей. Слов нет, вашим движением поставлена благородная цель, но если сформулировать ее точнее, то надо сказать о том, что эта задача имеет более отдаленную перспективу: добиться, чтобы в XXI веке благодаря совместным усилиям государств и мирового сообщества дети смогли увидеть мир чистым и ясным взором, чтобы слезы у них вызывали лишь счастливые и прекрасные мгновения. Ведь еще Достоевский задавал пророческий вопрос: стоит ли грядущая божественная гармония слезинки хотя бы одного замученного ребенка?

Наше общество, как и многие другие, прошло долгий и мучительный путь в поисках этого грядущего рая, будучи связано со страной, где во имя якобы благородных целей преступались права человека. И теперь мы отчетливо понимаем, что, только развиваясь в русле общечеловеческой цивилизации, ставя на первое место личность, можно прийти к всеобщему процветанию. К миру – без слез детей.

Я уверен в том, что акция венгерского движения в защиту детей послужит достижению этой высокой благородной цели, и желаю ему успехов.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ТМД МЕМЛЕКЕТТЕРІ БАСШЫЛАРЫНЫҢ КЕҢЕСІНІҢ ЖАБЫҚ МӘЖІЛІСІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Мәскеу, 28 наурыз 1997 жыл

Құрметті мемлекет басшылары, саммитке қатысушылар!

Ең алдымен сіздерді ТМД-ның құрылғанына таяуда ғана бес жыл толған мерекемен қызу құттықтауыма рұқсат етіңіздер.

Тәуелсіз Мемлекеттер Достығы – ең жаңа саяси тарихтың ең таңдаулы туындысы да, ең нашар туындысы да емес. Соңғы бес жылдан астам уақытқа лайықты баға беру үшін қайдағы бір тәтті қиялға бөленудің де, жағдайды тым шиеленісті етіп көрсетудің де қажеті жоқ.

Бірден-бір дұрыс баға берудің кепілі – өзіміздің бірлескен нақты айқын-дамаларымыздың қандай екендігін танып-біліп, мойындау.

Егер нақты жағдайды ғана басшылыққа алып, әлдебір қисынсыз жалған жобаны аңсауды былай ысырып тастайтын болсақ, онда мынадай бірнеше қорытынды жасаудың реті бар.

Біріншіден, егер ТМД болмаған күнде, бәрібір оған ұқсас басқа бір нәрсені ойлап табуымыз қажет еді.

1991 жылғы жағдайдың кем дегенде үш түрлі нәрсеге алып барып соғуы әбден мүмкін болатын. Олар: күш қолдану арқылы қайта ықпалдасу, қанға бөктіретін ұйқы-тұйқы ұлтаралық қақтығыстар немесе тәуелсіз мемлекеттердің мүдделерін бір-бірімен үйлестіріп, сәйкестендіретін транзиттік механизм құру. ТМД дегеніміз осындағы үшінші баламаның тап өзі болып шықты. Біздің достастығымыздың тарихи мәні де, міне, осында.

Екіншіден, біз ТМД институттарын қаншалықты қатты сынға алсақ та, бір нәрсені сөзсіз мойындауға міндеттіміз – егер әлгіндей механизм құрылмағанда, онда біз өзара ықпалдастыққа деген ынта-жігер атаулыдан іс жүзінде әлдеқашан жұрдай болар едік. Сөйтіп, 90-жылдардың екінші жартысында Еуразия атты орасан зор кеңістіктегі экономикалық кеңістік қана емес, сонымен қатар жалпы өркениетті кеңістік те сақталмай, олардың біржола быт-шыты шыққанын көрер едік.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 24 сәуір 1997 жыл.

Алайда, бұл жерде мәселенің екінші жағы да бар. Ол – Достастық Мемлекеттерінің арасындағы қарым-қатынастар саласында орын алып келе жатқан проблемалардың тұтас бір тобының осы күнге дейін шешімі табылмай отырғандығы. Өзінің себептері, мазмұны, нәсілдік және конфессионалдық табиғаты жағынан алуан түрлі болып табылатын Тәжікстан, Қарабақ, Приднестровье, Абхазия, Севастополь проблемаларын алайық. Бұл проблемаларды өркениетті тәсілмен әрі түпкілікті шешіп алмай тұрып, біздің саяси және әскери-саяси ынтымақтастығымызды одан әрі тереңдете түсу тұрғысынан әлдебір маңызды ілгері басулар жасасу жөнінде сөз етуімізге бола қояр ма екен?

Бұл ретте ілгері басуымыз үшін ең қарапайым мәселелер төңірегінде өзара түсінісіп, оларға айқын да дұрыс жауап таба білуіміз қажет. Мысалы, ТМД-ның кейбір елдері НАТО-мен немесе басқа да әскери-саяси одақтармен неғұрлым тиімді ынтымақтастық орнатуға неге құлшына құштар болып отыр? ТМД-ның өз ішіндегі байланыстардың бірінші кезектегі зор маңызы бар екендігі жалпы жұрттың алдында сөз жүзінде мойындалғанымен, жемеге келгенде бірінші кезектегі маңызы бар сол нақты мәселелер басқаша бағаланып, кейінгі кезекке неге ығыстырылады? Достастық елдерінің біреуіндегі мемлекеттік бұқаралық ақпарат құралдары тап өзіндей екінші елдерге қатысты жағдайды ушықтыра түсіп, шиеленістіруге неге құмар? Стратегиялық әріптесіміз деп аталатын елдің мемлекеттік органдары мен ресми тұлғаларының өздеріне әріптес екінші бір елдің мүдделеріне қайшы келетін арандатушылық және сепаратистік ұрандарды ашықтан-ашық жар сала айтуына жол болсын? Осы заманғы тарихтан Достастықтың мұнан өзге мысалын іздеп табу сірә да мүмкін бола қояр ма екен? Әрине, мұндай сценаны тантық театрынан ғана көріп, бұл өзі не нәрсе деп, екі иықты қиқандата таң қалуға да, мазақ етіп күлуге де болар еді. Бірақ, біздің олай етуге құқығымыз жоқ. Өйткені әлгі сұрақтардың бәріне де берілетін жауаптар өзінен-өзі анық.

Біріншіден, ТМД дүниеге келер кезде әңгіме ешқандай да белгілі тұлғасы жоқ құрылымдар туралы болған еді. Сондықтан да оның мемлекеттілігінің ең қарапайым белгілерінің өзі шартты немесе тарихи өткінші нәрсе түрінде болды. Достастық жөніндегі көзделген мақсат пен түсінік сол жылдарда орын алған осындай қарапайым деректерге ғана негізделді. Ал, бүгінгі әңгіме әбден қалыптасқан мемлекеттер туралы болып отыр. Ол мемлекеттер ешқандай да қиындықтар мен неше түрлі жалған сәуегейлік болжамдарға қарамай, аяқтарыны қасып, қатарға қосылды. Олар өздерінің ұлттық-мемлекеттік мүддесін қандай да болсын өзге қияли бірлестіктер мен конференциялардан барынша жоғары қояды. 1991 жылғы желтоқсан мен 1997 жылғы наурыздың арасындағы аспан мен жердей бұл айырмашылықты дұрыс түсініп, дұрыс қабылдайтын кез жетті. Ендігі жерде Достастықтың өз ішіндегі қарым-қатынастың осы ақиқат шындықты басшылыққа ала отырып құрылғаны жөн.

Екіншіден, ТМД елдерінің қарым-қатынасындағы өзара сенімнің жетіспеушілігіне келейік. Мұның өзі қабылданған міндеттемелер мен берілген уәделердің ұдайы орындалмай қала беретінінен туындап жүр. Қазір ондай деректерді жіпке тізіп жатудың қажеті жоқ. Ал, бұл реттегі келеңсіз деректерынтымақтастығымыздың кез келген саласында жетіп артылатыны рас. Мен Борис Николаевич Ельциннің саяси ерік-жігері мен парасаттылығын ерекше жоғары бағалаймын. Ол Балтық бойы елдеріндегі орыс диаспорасының проблемалары жөнінде өз пікірін жеткілікті түрде айқын айтып берді. Бірақ, Украинадағы, Қазақстандағы, Кавказдағы осы тәріздес проблемалар төңірегінде белгілі бір саяси күштердің жеке өз мүдделерін көздеп, алуан түрлі құйтырқы әңгімелерді қоздырып жүргені де рас емес пе?

Өзара сенім проблемасы саясаткерлер арасында болатын қарым-қатынастармен ғана шектелмеуі тиіс. Ол – ең алдымен халықтарымыздың арасында қалыптасып келе жатқан жаңа қарым-қатынастарға да тән нәрсе. Ал, біз бұл салада келеңсіз нәрселердің етек алып бара жатқанын да көріп жүрміз. Сөз реті келгенде айта кетейін, бюрократтық лексикада ресми түрде қолданылып жүрген "Кавказ ұлтының түрі-түсі" деген анықтауыш сөздің өзі неге тұрады десеңізші! Мұның өзі ТМД елдерінің тұтас бір тобының арына тию ғой. Ал, ресми құрылымдардың ашықтан-ашық немесе жымсықы, жасырын түрде қатысуы кезінде казачество өкілдерінің тәуелсіз мемлекеттердің аумақтық тұтастығын бұзу ниетімен қоқилана талап қоятын мәлімдемелерін қалай деп түсінеміз?!

Міне, осындай тіпті де мерекелік ой-толғаныстарынан алшақ жатқан нәрселерді қазіргі келеңсіз процестердің өршіп бара жатқандығына алаңдаушылықтан амалсыз сөз етуге тура келіп отыр. Иә, қаншалықты ұзаққа созылса да стратегиялық тұрғыдан алып қарағандағы жоспарларымызда Еуразияның өзімізге тиісті бөлігінде ықпалдастықты дамыту мүмкіндіктерінің мейлінше мол екенін, бірақ мұның өзі сын үстінде тұрған қиыншылығы да жетіп-артылатын мәселе екенін біздің бәріміз де білеміз, түсінеміз. Толық автономиялық дамуды жан-тәнімен жақтаушылар тәтті қиялға қаншалықты берілсе де, біздің ықпалдастығымыздың табиғи негіздерінің қажет болатынын ерте ме, кеш пе өмірдің өзі әйтеуір бір еске салып өтетіні сөзсіз. Бірақ, болашақтан шөп басын сындырмай әрекетсіз отырып үміт күту ешнәрсеге де сенбейтін адамдардың ең "күшті күмәнға толы бағасынан да қауіпті. Сондықтан да дамуымыздың болашағын айқындауда мейлінше нақтылық қажет.

Менің көзқарасым бойынша, біріншіден, нақты ықпалдастықты ұлттық экономикаларымыздың шын мәніндегі нарықтық сипатқа ие болған бөліктерінде ғана жүзеге асыруға болады. Басқаша айтқанда, мұның өзі – ықпалдастыққа сөз жүзіндегі емес, нақты іс жүзіндегі әзірлік деңгейі экономикадағы институттық реформалардың дәрежесіне тікелей байланысты деген сөз. Ықпалдастықты қайдағы бір күні өткен нәрселерге негіздеу – ақылға қонымсыз әрекет қана емес, тіпті іске асырылуы мүмкін болмайтын іс.

Екіншіден, барлық уақытта бірдей өткен күнге қарайлай берудің қажеті жоқ. Ықпалдастыққа деген шын мәніндегі байыпты ынта-ықылас болашақтағы ортақ экономикалық мүдделерді іздеп таба білген жағдайда ғана арта түседі. Ал ондай мүдделерді әлдебір арнаулы жобалардан іздеп әуре болудың қажеті жоқ. Біздің жағрапиялық, тарихи-мәдени және технологиялық тұрғыдан алғандағы өзара тартылыс жағдайында болуымыздың өзі таяудағы онжылдықта тауарлардың, капиталдың және жұмысшы күшінің біртұтас ортақ рыногын қалыптастыруды талап етеді. Достастықты дамытудың стратегиялық болашағы, міне, осында жатыр. Оны тактикалық саяси құрылымдардан іздестіру тіпті де қажет емес.

Үшіншіден, ТМД-ның сыртқы жағдайлармен де санасып отыруы керек. Дүниежүзілік қауымдастықты тұтас алғандағыны былай қоя тұрғанда, біздің өзіміздің іргелес жатқан көрші елдеріміздің де ТМД елдерінің ешқайсысының тарапынан өзге елдердің қай-қайсысының да тұрақтылығына қатер төнбейтініне көміл сенімді болуы керек. ТМД-ның өмір сүруінің өзі де барған сайын тап осы жағдайға көбірек тәуелді болмақ.

Төртіншіден, қазірдің өзінде алдын ала белгіленген бірқатар бағыттар бар. Сол бағыттар бойынша неғұрлым тезірек нақты шешімдер қабылдауымыз қажет. Ал, біздің бірінші кезектегі маңызы бар инвестициялық жобаларды жүзеге асыру жөніндегі ұсыныстардың жиынтық пакетін талқылап жатқанымызға бір жылдан асып та кетті.

Міне, осыған байланысты бұл бағытта жұмыс істеп жатқан қаржы-өнеркәсіп топтарының неғұрлым қолайлы да пайдалы жұмыс кестесін жасауына көптеген кедергілер қырсығын тигізуде. ТМД-ның көптеген елдері жаппай жекешелендіру ісін аяқтады. Ұсақ және орта меншік иелерінің жеткілікті мөлшердегі елеулі тобы дүниеге келді. Алайда, бұдан түсіп жатқан пайда мейлінше аз. Өйткені ұсақ және орташа іскер топтарға табиғи жағынан тән ТМД рыногы жасанды түрде бөлшектеніп қалған. Ал, ол рыноктағы орасан зор пайданың қызығын Достастықтан тыс жерлердегі миллиондаған ұсақ іскер топтар көруде. Сондықтан да ТМД аумағында ұсақ және орташа іскер топтарға қолдау көрсетудің өзара келісілген бағдарламасын мейлінше шұғыл түрде қабылдауымыз қажет.

Сауда-саттықтың неғұрлым қолайлы жағдайда жүргізілуі мен ТМД елдерінің ортақ рыногын қорғаудың да бірінші дәрежелі маңызы бар. Міне, сондықтан да біздің мемлекеттеріміздің қосымша өндірілетін құн салығы мен акциздендірудің халықаралық принциптеріне көшу қажеттігі әбден пісіп-жетілді. Тіпті таяудағы уақыттың өзінде-ақ қосымша өндірілетін құнның мөлшерін белгілеп алу қажет. Оның мөлшерін он бес процентке дейін төмендеткен дұрыс болар еді.

Менің бұл жерде ұсақ-түйек нәрселерді сөз еткім жоқ. Өйткені біз аса ірі мәселелер жөнінде өзара түсінісіп алуымыз керек. Ондай проблемалардың ауқымы айқындалды, маңызды проблемалар сыннан өткізілді. Ендігі жерде жалпылама сөзден нақты іске көшу керек.

Оның өзінде бората бюрократтық қағаз жазу стилінде емес, істің шын мәні бойынша әрекет ету қажет. Ал, ТМД-ны экономикалық ықпалдастық тұрғысынан дамытудың бізге ұсынылып отырған тұжырымдамасы бұл талаптарға мүлде сәйкес келмейді. Сондықтан да мына төмендегі мәселелер бойынша өзара түсінісіп алу қажет деп білемін.

Біріншіден, Достастықтың барлық жарғылық құжаттарын қайта қарауымыз тиіс. Ол үшін жедел түрде, сарапшылар тобын құруымыз керек. Ол топ, дүние жүзіндегі ықпалдастықтың тиімді деген үлгілерінің тәжірибесін пайдалана отырып, ТМД-ның атқаратын жұмысының бүкіл механизмін алдағы бірнеше айдың ішінде қайта қарастыратын болсын.

Екіншіден, кәдімгі НАТО-ның соншалықты тиімді екені Боснияда мейлінше айқын көрінді. Әрине, біз ол ұйымның мәртебесіне ие боламыз деп талап қоймаймыз. Ал, біздің жағдайымызда әңгіме бір Достастықтың өз ішіндегі елдердің арасындағы қарама-қайшылықтар туралы болып отыр.

Мен мынадай ұсыныс енгіземін. Осы ғасырдың аяғына дейін қалдырмай, барлық шиеленісті мәселелерді шешіп алудың біртұтас ортақ бағдарламасын жасауымыз керек және бірлескен шешім қабылдауға кірісуіміз тиіс. Тағы да қайталап айтамын, әңгіме нақты іс-әрекеттер мен бірлескен іс-қимылдар туралы болып отыр.

Үшіншіден, ТМД-ның барлық басшылық құрылымын ауыстыру керек. Мен біздің ықпалдастық органдарымыздағы басшылардың қай-қайсысына болса да зор құрметпен қараймын. Бірақ олардың дәрменсіздігі мені таң қалдырады. Сөзім жалаң болмасын, деректер келтіре кетейін.

10-шы бапта біз ТМД Жарғысын немесе Достастық органдарының шешімдерін бұзған мемлекеттерге халықаралық құқық шеңберінде жол берілетін шаралар қолданылатын болсын деп келіскен едік. Ал, бүгінгі таңда өз келісімдеріміздің орындалуын ережеге жатпайтын ерекше ескертпе ретінде қабылдауға дейін жеттік.

Сонымен қатар Достастықтың Жарғысының орындалуын бақылап отыруға тиісті институттардың шөп басын сындырып, бірде-бір рет әрекет еткенін көрген емеспіз. ТМД-ның атқарушы секретариаты өзінің негізгі міндетін орындауды – Мемлекет басшылары кеңесі мен Үкімет басшылары кеңесінің шешімдерін жүзеге асыруды ұйымдастыра алмай келеді. Осыған байланысты және бір мәселе бар. ТМД-ның басшы органдарының аумақтық орналастырылуы жөнінде талай рет мәселе көтерілді. Біз Еуразиялық Достастықпыз. Бұл жай ғана метафора емес, нағыз жағрапиялық дерек. Ол дерек ТМД-ның басты институттарының бір бөлігін Достастықтың азиялық аймағына орналастыруды талап етеді.

Жағдайға баға беруде қаншалықты қаталдық танытсам, мұның бәрі де ықпалдастықты дамытуға деген шын ықыласты ізгі ниеттен туып отыр. Менің мұндай алаңдаушылығымды өз әріптестерім де – ТМД құрамындағы мемлекеттердің президенттері де бөлісетін болар деп үміттенемін.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА СОВЕТЕ ГЛАВ ГОСУДАРСТВ СНГ*

Москва, 28 марта 1997 года

Уважаемые главы государств, участники саммита!

Прежде всего разрешите поздравить вас с недавним пятилетним юбилеем СНГ.

1. Содружество Независимых Государств – не самое лучшее и не самое худшее изобретение новейшей политической истории. Для оценки последних пяти с небольшим лет не нужно впадать в утопию и не нужно драматизировать ситуацию. Единственно верный критерий оценки – это реалистичность нашей совместной позиции. Если же исходить из реальности, а не из ностальгических прожектов, то можно сделать несколько выводов. Во-первых, если бы СНГ не было, его стоило бы придумать.

Ситуация 1991 года имела, по крайней мере, три возможных исхода – силовая реинтеграция, кровавый хаос межнациональных столкновений или создание транзитного механизма согласования интересов независимых государств. СНГ явилось этой третьей альтернативой, и в этом состоит исторический смысл Содружества. Во-вторых, при всей критике институтов СНГ мы должны отдавать себе отчет в том, что без этого механизма мы практически утратили бы всякие мотивы к интеграции, и вторая половина 90-х годов на огромном евразийском пространстве означала бы окончательный разрыв не только экономического, но и цивилизационного пространства.

2. Но есть и другая сторона медали – нерешенность целого клубка проблем в отношениях между государствами Содружества. Разнотипные по причинам, содержанию, этнической и конфессиональной природе проблемы Таджикистана, Карабаха, Приднестровья, Абхазии, Севастополя – разве, не решив все эти проблемы цивилизованным и исчерпывающим образом, можно говорить о каких-то серьезных движениях в плане углубления политического и военно-политического сотрудничества?

* Газета "Казахстанская правда", 24 апреля 1997 года.

3. Для движения вперед необходимо определиться с очень простыми вопросами и дать на них ясный ответ. Почему, например, некоторые страны СНГ готовы на более эффективное сотрудничество с НАТО или другими военно-политическими союзами, почему при всеобщей декларативной приверженности приоритетности связей внутри СНГ реальные приоритеты часто лежат в иной плоскости, почему государственные средства массовой информации одной из стран Содружества нагнетают истерию в отношении другой, почему государственные органы и официальные лица страны, именуемой стратегическим партнером, провозглашают в отношении этого партнера откровенно провокационные и сепаратистские лозунги? Есть ли в современной истории другой пример такого Содружества? Можно было бы пожалеть плечами и иронизировать над этими сценами из театра абсурда, но мы не имеем на это права. Ответ на все эти вопросы абсолютно прозрачен.

Первое. Когда СНГ образовывалось, то речь шла о крайне аморфных образованиях, которые лишь символически или исторически имели элементарные атрибуты государственности. Замысел и понимание Содружества тех лет базировалось на этом очевидном факте. Сегодня речь идет о состоявшихся государствах, которые, несмотря на все сложности и исторические прогнозы, встали на ноги, и для которых собственный национально-государственный интерес превыше всего, в том числе химерических объединений и конфедераций. Это различие декабря 1991 года и марта 1997 года пора принять как данность и, исходя из этой данности, строить отношения в Содружестве.

Второе. Дефицит доверия в отношениях между странами СНГ. Это производное от постоянно невыполняемых обязательств и обещаний. Нет необходимости сейчас конкретизировать эти факты, но последних достаточно в любой сфере сотрудничества. Я высоко оцениваю политическую волю и разум Бориса Николаевича Ельцина, достаточно определенно высказавшегося по проблемам русских диаспор в странах Балтии. Но разве не спекулируют определенные политические силы вокруг этой проблемы на Украине, в Казахстане, на Кавказе?

Проблема доверия – это не только отношения между политиками, это, прежде всего, новые складывающиеся стереотипы отношений между самими народами. Между тем мы наблюдаем нарастание таких негативных стереотипов. Чего стоит одно определение, кстати, официально используемое в бюрократической лексике "лица кавказской национальности". Это же просто оскорбление целой группы стран СНГ. Чего стоят заявления казачества при участии явном или неявном официальных структур о территориальных претензиях к независимым государствам.

4. Приходится озвучивать все эти далеко не юбилейные размышления именно в силу обеспокоенности развитием процессов. Да, все мы понимаем, что в долгосрочном, стратегическом плане интеграционный потен-

циал нашей части Евразии не просто велик, он критически велик. Как бы ни обольщались сторонники полностью автономного развития, жизнь рано или поздно укажет на необходимость естественных оснований нашей интеграции. Но бездеятельный оптимизм страшнее самых скептических оценок. Поэтому необходима предельная конкретность в перспективах развития. На мой взгляд, необходимо признать, что реальной интеграции поддаются только те части национальных экономик, которые приобрели по-настоящему рыночный характер. Иначе говоря, степень реальной, а не словесной готовности к интеграции прямо связана с уровнем институциональных реформ в экономике. Базировать интеграцию на архаических рудиментах не просто неразумно, а просто невозможно.

Во-вторых, нельзя все время смотреть в прошлое. Только при нахождении будущих совместных экономических интересов возможна серьезная мотивация к интеграции. Такой интерес не нужно искать в каких-то специальных проектах. Наше географическое, историко-культурное и технологическое притяжение просто требует формирования в ближайшее десятилетие единого рынка товаров, капитала и рабочей силы. Именно здесь стратегическая перспектива развития Содружества, а не в поиске тактических политических форм.

В-третьих, есть ведь и внешнее восприятие СНГ. Не только мировое сообщество в целом, но и непосредственные наши соседи должны быть уверены в том, что из стран СНГ не будет исходить угроза для чьей-либо стабильности. Само существование СНГ во все большей степени определяется этим обстоятельством.

В-четвертых, есть ряд уже обозначенных направлений, по которым необходимо быстро принимать решения. Уже больше года обсуждается сводный пакет предложений по реализации приоритетных инвестиционных проектов.

В связи с этим тормозится создание режима наибольшего благоприятствования финансово-промышленным группам, работающим в этом направлении. Многие страны СНГ завершили массовую приватизацию. Появился достаточно серьезный слой мелкого и среднего собственника. Однако отдача – минимальна, ибо естественный для мелкого и среднего бизнеса рынок СНГ искусственно разделен, а колоссальные прибыли на этом рынке имеет мелкий многомиллионный бизнес из-за пределов Содружества.

Необходима срочная согласованная программа поддержки малого и среднего бизнеса на территории СНГ. Делом первостепенной важности является режим наибольшего благоприятствования в торговле и защита общего рынка стран СНГ. Именно поэтому назрела необходимость перехода наших государств к международным принципам обложения налогом на добавленную стоимость и акцизами. Уже в ближайшее время можно было бы ввести ставку НДС, снизив ее до пятнадцати процентов.

5. Не буду сводить разговор к этой конкретике, ибо мы должны определиться по крупным вопросам. Круг проблем очерчен, критически важные проблемы ясны. Необходимо действовать. И действовать необходимо не в стиле бюрократических записок, а по существу. Представленная концепция экономического интеграционного развития СНГ этим требованиям не отвечает. Поэтому предлагаю определиться по следующим вопросам.

Во-первых, необходим пересмотр всех уставных документов Содружества. Для этого создать в оперативном порядке экспертную группу, чтобы в течение нескольких месяцев пересмотреть весь механизм работы СНГ с использованием опыта эффективных моделей интеграции в мире.

Во-вторых, эффективность того же НАТО продемонстрирована в Боснии исчерпывающим образом. Конечно, мы не претендуем на статус этой организации, но в нашем случае речь идет о противоречиях между странами одного Содружества. Предлагаю, не откладывая на конец столетия, выработать единую программу решения всех конфликтных вопросов и приступить к совместному решению. Повторяю, речь идет о конкретных действиях и совместных действиях.

В-третьих, необходима смена всех руководящих структур СНГ. Персонально я с уважением отношусь к руководителям наших интеграционных органов, но беспомощность просто удивляет. Не хочу быть голословным.

В статье 10 мы договорились, что в отношении государств, нарушающих Устав СНГ либо решения органов Содружества, будут применяться меры, допускаемые международным правом.

Сегодня мы дошли до того, что выполнение наших соглашений воспринимаем как исключение из правил.

При этом еще ни разу не удалось задействовать институты, призванные контролировать выполнение Устава Содружества. Исполнительному секретариату СНГ не удается выполнение своей основной функции – организовать выполнение решений Совета глав государств и Совета глав правительств. Связан с этим и другой вопрос, который уже неоднократно поднимался, – о территориальном размещении руководящих органов СНГ. Мы – Евразийское содружество – и это не метафора, но строгий географический факт. Факт, требующий размещения части главных институтов СНГ в азиатской части Содружества. При известной резкости данных мною оценок они продиктованы искренним стремлением к развитию интеграции.

Полагаю, что эту озабоченность разделяют и мои коллеги – президенты государств, входящих в СНГ.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВСТРЕЧЕ СО СТУДЕНТАМИ ЕВРАЗИЙСКОГО УНИВЕРСИТЕТА*

Акмола, 9 апреля 1997 года

...Почему же нам, входящим в XXI век, действительно не подумать о том, что именно интеграция, отсутствие конфликтов и войн, взаимопонимание и доверие между людьми и народами являются теми узловыми пунктами, через которые лежат пути к прогрессу и процветанию?

Азиатский континент обладает огромным людским потенциалом, самыми большими природными богатствами. Вместе с технологически развитым Западом мы могли бы дать мощный импульс развитию человечества в будущем столетии. И именно по такому пути нам всем нужно идти.

И мы идем. И придем.

...Пусть на меня в Алматы никто не обижается, я скажу откровенно: именно из вас, сегодняшних студентов университета, мы будем набирать новых руководителей государства, способных двигать экономику. А это налагает особую ответственность за качество образования.

Сегодня Аскар Акаев уже сравнивал ваш вуз с Гарвардом.

В Америке все знают, что выпускник Гарварда стоит 50 тысяч долларов в год – никто ему меньшую зарплату не предложит, потому что это имя, это мощные знания.

У нас этого пока нет. Но будет.

Сейчас прорабатывается идея государственного заказа на профессии, согласно которой студенты смогут получить долгосрочные кредиты на обучение. Но эти деньги нужно будет отработать.

А как их заработает тот, кто не получил знаний – ведь его и на работу не примут?

И тут спрос будет особый – никакого блата.

Только ум и стремление учиться.

* Газета "Казахстанская правда", 10 апреля 1997 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ
"ЕГЕМЕН ҚАЗАҚСТАН" ГАЗЕТІНІҢ БАС РЕДАКТОРЫ
УӘЛИХАН ҚАЛИЖАНҒА БЕРГЕН СҰХБАТЫ*

Алматы, сәуір 1997 жыл

ЕЛІМНІҢ ЕРТЕҢІНЕ НЫҚ СЕНЕМІН

Сұрақ:

– Мәртебелі Президент! Еліміз тәуелсіздік тізгінін өз қолына алғалы алтыншы Наурызын мерекелеуде. Ежелден ел мен елді, ұлт пен ұлысты, барша адамзат баласын келісім мен жарасымға шақыратын Наурыздың биылғы ұлтаралық келісім жылғы жөні бөлек болса керек. Ендеше ұлыстың ұлы күні тойланып жатқанында ат жалын тартып мінер алты жасқа келген Қазақстанның қазіргі жағдайы Елбасының көңілін көншіте ме?

Н. Назарбаев:

– Иә, Қазақстанның саяси тәуелсіздік алғанына алтыншы жылға аяқ басты. Бұл қандай жылдар еді? Алдымен осыған ой жіберіп көрейікші. Әлемдегі ең үлкен империя – кешегі Кеңес Одағы қирап, оның құрамындағы он бес одақтас республика дамудың он бес түрлі жолына түсті. Инфляция шарықтап өсті. Елдің тұрмысы күрт төмендеді.

Ортақ сом аймағындағы "тәуелсіз" елдердің дербестігі саяси ұрандардың көлеңкесінде қалып қойды. Міне, осы тұста Қазақстан да 1993 жылдың қарашасында өз валютасы – теңгені енгізді.

Егер экономикалық тәуелсіздіктің жылдарын санамаласа тек, оны төл теңгеміздің айналымға енгізілген тұсынан іздеу керек. Демек, біздің экономикалық тәуелсіздігімізге үш жарым жыл ғана болады. Егер біз саяси тәуелсіздігіміздің алғашқы жылдарында Қазақстан деген дербес елді әлем мемлекеттері мен халықтарына таныстырып, оның ертеңгі болашағына сенер пікірлерін қалыптастырып үлгірсек, онда түбегейлі мақсатымыздың негізі жүзеге асты деп есептеймін.

Қазір дүние жүзінің 36 елінде Қазақстан елшілігі мен өкілдігі, ал Алматыда әлемнің 55 елінің елшілігі мен өкілдігі жұмыс істейді. Бүгінде Қазақстанмен дипломатиялық, экономикалық байланыстар жасауға мүдделі елдер қатары барған сайын өсе түсуде.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 19 сәуір 1997 жыл.

Экономикаға байланысты тым арыға бармай-ақ, мына бір цифрларды келтіре кетейін. 1995 жылы Қазақстанда өндірілген жалпы ішкі өнім Одақ тарауының қарсаңындағы 1990 жылмен салыстырғанда 52,6 процент кеміген. Ал өткен 1996 жылы бұл құлдырау алғаш рет тоқтатылып, 1995 жылмен салыстырғанда 101,1 процент өсті. Мәселе – бір процент болса да ілгерілеуде емес, үздіксіз тоқыраудың тоқтатылуында. Егер бұл өсудің мұнай өндіруде – 16,1%, түсті металдар өндірісінде – 2,7%-ке жеткендігін ескерсек, Қазақстан экономикасын реформалау бағытының әбден дұрыс екендігі көрінеді.

Инфляция мөлшері де жыл сайын ауыздықталып келеді. Мәселен, теңге енгізілудің қарсаңындағы 1992 жылы ол 3060%-ке дейін өссе, 1996 жылы 28,7 процентке дейін төмендеді. Ал үстіміздегі 1997 жылы бұл көрсеткішті 17 процентке дейін түсіру көзделіп отыр. Экономиканы реформалаудағы оң өзгерістер халықтың әл-ауқатына да әсерін тигізуде. Халықаралық беделді ұйым сарапшыларының бағасы бойынша Қазақстан жалақы мөлшерлері бойынша 1996 жылы ТМД елдерінде Ресейден кейінгі екінші орынға шықты. Еліміздің алты жыл ішіндегі жетістіктерін түгел санамай-ақ түйіндеп айтар болсақ, алған саяси бағытымыз да, экономиканы реформалаудағы ұстанған жолымыз да әбден дұрыс деп есептеймін.

Сұрақ:

– Еліміз экономикасын реформалауда жетістіктермен қатар, жыл сайын Қазақстанның шет елдерден алынған несиесі үшін бюджеттен төленетін қаржы мөлшері де арта түсуде. Сөз жоқ, бұл зейнетақы мен бюджет арқылы берілетін жалақы мөлшерінің уақытында төленуіне де кері әсерін тигізіп отыр. Бұл туралы не айтасыз?

Н. Назарбаев:

– Рас, 1994 жылдың қазан айына дейін Терещенко үкіметі шетелдік несиелерді жеткілікті түрде сараптамай жатып, оны кәсіпкерлікпен айналысымын дегендердің біразына Үкімет кепілдемесімен берді. Бұл сол кезде осы саладағы жұмыстарды реттейтін экономикалық заңдардың жоқтығы мен тәжірибенің жетімсіздігінен орын алған қателік еді. Соның салдарынан 1995 жылы шет елден алынған қарыздардың өтеуіне 24 миллиард, 1996 жылы 25 миллиард теңге төленді. Бұған қарап, қайтпаған несиенің ақшасы үнемі бюджет есебінен төленеді екен деген пікір қалыптаспаса керек. Үкімет өзінің кепілдемесі бойынша халықаралық ұйымдар мен мекемелер алдындағы қарызын уақытында өтейді. Сонымен бірге оны алған, бірақ қайтармаған Қазақстандағы заңды және жеке тұлғалардан міндетті түрде өндіріп алады. Кейінгі екі жарым жылда Үкімет оңды-солды несиесі мен кепілдеме беруді мүлде доғарды.

Сұрақ:

– Осы несиелердің басым көпшілігі "жең ұшынан жалғасқан тамыр-таныстықпен таратылды" деген сыбыс жоқ емес...

Н. Назарбаев:

– Міне осы әңгімелерді болдырмау үшін біз Қылмыстық кодекстің жаңа жобасын ұсынып отырмыз. Бұл жоба бойынша алынған несиенің тұтастай қайтарылуға тиіс. Бұл құнды қағаздарға да қатысты. Тіпті алдау-арбау жолымен несиені алғандар мен сол несиені мақсатсыз пайдаланғандар да қылмыстық жауапқа тартылады. Қылмыстық кодекс – жалпыға ортақ заң. Демек бұл заң алдында несиені оңды-солды таратқандар мен оны жеке басының қамы үшін пайдаланып, бюджет есебінен өтеп жүргендердің де жауап беретін күні алыс емес. Егер Парламент осы заң жобасын кешіктірмей қабылдап болса, Үкімет кепілдемесі арқылы берілген шетелдік несиелер түгелдей қазынаға қайтатын болады.

Сұрақ:

– Халқымыздың басым көпшілігінің ауылдық жерлерде тұратынын ескерсек, ауыл жағдайы, ауыл шаруашылығының жай-күйі кімді де болса да алаңдатса керек. Бұл мәселе төңірегіндегі Елбасының ойын, жоспарын білсек деп едік.

Н. Назарбаев:

– Бәріміз де ауылда өстік. Қазақстанда мен болмаған аудан, шаруашылық жоқ болмаса да, аз шығар деп ойлаймын. Ауыл шаруашылығындағы жағдай кейбіреулер байбалам салатындай мүлде нашар деуге болмайды. Сөзіміз дәлелді болу үшін тағы да цифр тілімен сөйлейікші. 1996 жылы ауыл шаруашылығындағы жалпы өнімнің көлемі 1995 жылмен салыстырғанда 103,9 процент өсті. Бұл, негізінен, 1996 жылғы астықтың түсімі жоғарылығынан болды. Нақты деректер керек болса, өткен жылы 190 миллиард теңгенің бидайы жиналды. Алайда мал басы төмендеді. Жекеменшік шаруашылықтардағы малды әлі жөнді есепке ала алмай отырмыз. Халық мал басын жасырады. Әбден қорқып қалған. Қорықпау керек. Енді ешкім елдің малын тартып алмайды. Көптеген аудандарда шаруашылықтар түгелге жуық жекешелендіріліп, мал басы біржолата жекеменшік қолына көшкеннен кейін де, малдың өсуіне, оның құрып кетпеуіне қатаң бақылау орнатылғанын атап айту керек. Егер бір кездері Қазақстан күллі Кеңес Одағына ет дайындаса, қазір 16 миллион халыққа ғана лайықтап өндіреді. Сондықтан Кеңес Одағы ыдыраған жағдайдан кейін мал басының, ет өндірудің төмендеуі заңды құбылыс. Ендігі мақсат – қолда бар малдың санын одан әрі кемітпей, тұрақтандыру. Бұл үшін кеңшарларды түгелдей жекешелендіру керек. Мал басы тұтастай жекеменшік қолына өткен жағдайда ғана оның одан әрі кемімеуіне, еттің сұранысқа сай өндірілуіне толық мүмкіндік туады. Нарық экономикасының заңы бойынша, сатып алушының көбеюіне байланысты нан, ет, сүт те көбейді. Сатып алушы азайса, өнім де азаяды. Сондықтан өкімет халықты өз азық-түлігімізді сатып алуға бейімдеп, сырттан келгенге тежеу қоюы қажет. Солай болады да.

Сұрақ:

– Солай дегенмен де ауыл шаруашылығы мемлекет тарапынан қолдауды қажет етпей ме?

Н. Назарбаев:

– Әрине. Бірақ қолдау қайтарымды, яғни берімнің де алымы болу керек. Кешегі Кеңес Одағы кезіндегідей оңды-солды дотация беру келмеске кеткен. Біз қазір өндірісін ұлғайтуға, егіс көлемін көбейтуге, өнім мөлшерін өсіруге бағытталған ауыл шаруашылығы мекемелерінің меншік түріне қарамастан, оларға қолдау көрсетіп жатырмыз. 1996 жылы бюджеттен 4,3 миллиард теңге, 1997 жылы 5,3 миллиард теңге бөлінді. Бұл қой өсіруге, тыңайтқышқа, мал тұқымын асылдандыруға жұмсалып отыр. Осы орайда 1996 жылы Азия даму банкісі тарапынан 100 миллион АҚШ доллары мөлшерінде несие бөлінді. Бірақ бұл сома несие мерзімі біткенде тұтастай қайтуға тиіс, басқаша жағдайда оны бюджет арқылы төлеуге мәжбүр боламыз. Биылғы егін жинауды ысырапсыз өткізу үшін Канададан "Джон дир" комбайнын сатып алып жатырмыз. Сондықтан ауыл да, ауыл шаруашылығы да заман ыңғайына, нарық заңына қарай бейімделуге тиіс. Бұрынғы әр колхозшы мен совхоз жұмыскеріне жер бөлінді. Соған ол әлі қожа бола алмай отыр. Жері бар, малы бар адам жұмыс істесе, халі жаман бола ма?!

Сұрақ:

– Ауыл туралы айтқанда, ауылдағы қариялар еске түседі. Кейбір облыстарда бес-алты ай бойы зейнетақы алмаған қариялар бар. Жалақы да уақытында төленбейтіні белгілі. Бұл мәселелер қашан түзелмек?

Н. Назарбаев:

– Зейнетақы мен жалақыны төлеу проблемасы ауылға ғана емес, бүкіл елімізге қатысты. Өздерің ойлаңдаршы, Қазақстанда 3,2 миллион жұмыс істейтін адам бар. Ал зейнеткерлер саны қанша дейсіңдер ғой? Осыған жете қабыл: тұп-тура 3 миллион. Зейнетақыны уақытында төлеу үшін бұл қатынас 1:5 немесе 1:3 болу қажет. ТМД-ның құрамындағы елдердің бірде-бірінде мұндай жағдай жоқ. Дегенмен, біз бұл саладағы проблемаларды ұдайы назарда ұстап отырмыз. Үстіміздегі жылдың 27 қаңтарында Қазақстандағы барлық әкімдер мен Үкімет мүшелерінің қатыстырылуымен үлкен мәжіліс өтті. Республикамыздағы зейнетақы мен жалақының төленбеген қарызы ұлттық ішкі өнімнің 40 процентіне дейін жетті. Республика бойынша жалақы төлеудің қарызы 48 миллиард теңгеге дейін өсті. Оның 11 миллиарды ғана бюджеттік мекемелер қарызы екенін ескерсек, жергілікті әкімдер мен басқару органдары жұмысының мез емес екендігін көрсетеді. Бұл, сөз жоқ, алаңдатарлық жағдай. Міне, бұл салада қордаланған проблемаларды шешу және қадағалау үшін Президент жанынан шұғыл жұмыс тобы құрылып, іске кіріскен болатын. Нәтижесінде зейнетақы қорына екі айдың ішінде 17 миллиард теңге

қаржы түсті. Демек, бюджетке түсер әр тиынға қатаң бақылау орнатсақ, оны толтыруға да әбден болады екен. Осыған орай "Жергілікті әкімдер, салық жинаушылар осы мәселеге президенттік бақылау орнатуға жеткізбей-ақ, өз бетінше неге атқармайды?" деген заңды сұрақ туындайды. Бұл біздің әлі де болса заман ыңғайына, нарық заңына көндіге алмай, салғырттық танытуымыздың тағы бір көрінісі болса керек. Қазір зейнетақы мен жалақы төлеу мәселесін тікелей өз бақылауыма алып, әр он күн сайын тексеріп отырмын. Бірақ қарызды түгел өтеу үшін уақыт керек. Бюджетті қайта қарап, кейбір шығындарды азайтуымыз қажет. Қарыз алуға да тура келеді.

Үстіміздегі жылдың 1 шілдесіне дейін зейнетақы мен бюджет жалақысындағы қарыз 2 айға дейін қысқартылып, жыл аяғында түгелдей өтейтін болады деп күтілуде. Олай болмаған жағдайда, бұл міндетті басқа Үкімет пен әкімдер атқаратын болады.

Сұрақ:

– Қазақстандағы экономикалық реформа табыстары шетелдік несиелер мен инвестицияның молаюымен байланыстырады. "Алмақтың да салмағы бар" демекші, күндердің күнінде осы қарыздар экономикалық дамуымызға кері әсерін тигізбейді ме?

Н. Назарбаев:

– Қарыз алмайтын мемлекет жоқ. Америка Құрама Штаттарының да сыртқы қарызы жеткілікті. Мәселе – сол несиені ала білуде, оны тиімді пайдалану мен дер кезінде қайтара білуде. Жыл сайын дүние жүзі бойынша 200 миллиард АҚШ доллары мөлшерінде қарыз беріледі. Көптеген мемлекеттер осы қарызды алу үшін кезекке тұрады. 1996 жылы Қазақстанға 92,5 миллиард теңге мөлшерінде инвестиция келген. Бұл Қазақстанның болашағына, оның экономикалық даму жолының дұрыстығына деген сенімнен туындаса керек. Міне, сол инвестицияның арқасында 1996 жылы мұнай мен түсті металл өндіру біршама артты. Биылғы жылы басқа да өндіруші салаларда бірқатар табыстарға қол жеткізу көзделуде. Қазақстан экономикасына инвестиция әкелушілерге қолайлы жағдай туғызу үшін біз Инвестиция жөніндегі мемлекеттік комитет құрып, оны басқаруды Премьер-министрдің бірінші орынбасары А. Есімовке тапсырдық. "Тікелей инвестицияларды қолдау туралы" Заң қабылдадық. Өзіміз де қарап отырмай, жыл сайын ішкі жалпы өнімнің 17 процентін өндірісті жаңалауға жіберіп отырмыз.

Сұрақ:

– Енді ұлттық теңгеміздің жағдайына ойыссақ. Алғаш енгізілген кезде біршама құлдырауды бастан кешірген ұлттық валюта 1994 жылдың аяғына қарай тұрақтана бастады. Тіпті осы тұрақтылықтың баяндылығына күмән келтіретіндер де жоқ емес.

Н. Назарбаев:

– Теңге нарқы Президент Жарлығымен белгіленбейді. Оның құнын нарық айқындайды. Біз де теңгені еркіне жібердік, бірақ оның аяғынан тік тұруы, бедел жинауы үшін экономиканы сауықтыру керек. 1996 жылы теңгенің доллармен салыстырғандағы құлдырауы 14,6 процент болды, ал 1995 жылы бұл көрсеткіш 17,9 процент болатын. Үстіміздегі жылы да девальвация мөлшері белгілі дәрежеде төмендейді. Ресейдің Орталық банкі күн сайын шет ел валютасының Ресей рубліне курсы белгілейді. Ондағы Қазақ теңгесінің орны да, құны да мызғымай келеді. Сондықтан "алдағы уақытта теңгенің құлдырауы мүмкін" деген пікірдің ешқандай негізі жоқ. Жалпы бұл мәселе ешкімді қобалжытпауы керек. Түрік ақшасы долларға балағанда 130 мың лира, орыс ақшасының 1 доллары – 6 мың рубль, жапон ақшасының 1 доллары – 120 йен, т.б. Бұл экономикалық саясатқа байланысты. Экспорт өссін десек, нарықтық девальвация болуы керек.

Сұрақ:

– Рас, Қазақстан валютасының, жалпы республикадағы валюта нарығының жағдайы жаман емес. Не нәрсе де салыстыру арқылы жақсы көрінеді ғой. Алысқа бармай-ақ, іргедегі Өзбекстан сумының ресми құны долларға шаққанда 51 сум болса, қолдағы нарқы 135 сумға жеткен ("Файнэншл Таймс" материалдары бойынша), ал енгізілгенде 1 доллар 2 манат болған түрікмен валютасының құны 1 манат – 1 Ресей рубліне дейін құлдыраған (2500 есе). Бұл туралы не айтар едіңіз?

Н. Назарбаев:

– Бұл туралы айтарым біреу-ақ. Өзбек және түрікмен халқы қазақтармен ежелден төсекте басы, төскейде малы қосылған туысқан халықтар. Сондықтан мен оларға өз экономикасын реформалау ісінде тек табыс қана тілеймін. Ал дамудың қандай жолын таңдау – олардың ішкі ісі. Сондықтан бұл сұрақтарыңызды маған емес, аталған елдердің Президенттеріне қойғандарыңыз жөн деп білемін. Ал енді нарық жолына түстік десек, біздегі валюта саясаты әбден дұрыс деп санау керек.

Сұрақ:

– Финанс-қаражат төңірегінен тағы бір сұрақ. Қазір Қазақстанда 1995-96 жылдардағы банкроттар сериясынан кейін 200-ден астам банкіден жүзге жуық банк қана қалды. Ұлттық банк жасаған 2-деңгейдегі банкілерді рекапитализациялау жоспарынан кейін олардың бірсыпырасының тағы да жабылуы мүмкін. Бұл финанс тұрақтылығына кері әсер етіп, мекемелер арасындағы төлем жүйесіне кесірін тигізбей ме?

Н. Назарбаев:

– Жоқ. Банкілердің банкротқа ұшырауы – нарық экономикасындағы заңды құбылыс, тіпті ең дамыған елдерде де кейбір банкілер жабылып, енді

біреулері бірігіп жатады. Банкілерге қойылар талаптың тым әлсіз болуы (жарғылық қордың төмендігі), заңдардың жетімсіздігі (банкілік қызмет туралы арнайы заңның жоқтығы), лицензия берудегі талапсыздық салдарынан нарыққа көшкен алғашқы жылдарда ұсақ-түйек банкілердің жаңбырдан кейінгі саңырауқұлақтай қаптап кеткендігі рас. Қазіргі талап басқаша. Енді осы талаптарға толық жауап беретін банкілер ғана қалмақ. Мұны түсінген кейбір коммерциялық банкілер өз бетінше бірігіп, ірілену үстінде. Тіпті бақылау пакеті мемлекеттің қолындағы ең ірі банкілер – Әлембанк пен Тұранбанк бірігіп, Тұран-Әлем банкі болып қайта құрылды. Халықтық банк реформаға сай жұмыс істей бастады, соның негізінде салымшылар бұрынғыдай алдамшы проценттерге қызығып, тарст компанияларына немесе келешегі бұлыңғыр коммерциялық банкілерге емес, Халықтық банкіге сала бастады. Бұл да халықтың экономикалық сауаттылық дәрежесінің өскендігінің, мемлекеттік банкілерге деген сенімнің орныға түскендігінің белгісі болса керек.

Сұрақ:

– Жыл сайын тұтыну тауарларына деген бағаның өсуі де тоқтар емес...

Н. Назарбаев:

– Нарық жағдайында бағаның өсуі – заңды құбылыс. Салыстырып көріңіздерші: ұлттық теңгеміз шығарылар алдында баға ай сайын, апта сайын ғана емес, кейде күн сайын өсіп тұрмап па еді? Қазір ондай емес. Баға тұрақтана бастады. Өткен жылы бағаның өсуі 128 процентке дейін төмендеді. Ресейде бұл көрсеткіш – 121, Өзбекстанда – 162, Қырғызстанда 135 процент құрады. Бұл – Қазақстанда баға өсуінің барған сайын төмендеуі мен тұрақтануының белгісі. Инфляцияны төмендету бағаны арзандатумен бірдей деп есептеу керек.

Сұрақ:

– Сіз 1997 жылды Жалпыұлттық татулық пен саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу жылы деп жарияладыңыз. Сіздің бұл қадамыңызды саяси оппозицияны өз қатарыңызға тартудың әрекеті деп бағалаушылар болды. Бұған не айтар едіңіз?

Н. Назарбаев:

– Қалай десе де, Қазақстан – кешегі 15 одақтас республиканың ішінде ішкі саяси ахуалының тұрақтылығымен ерекшеленетін ел. Бұл – біз ұстанған ұлттық саясаттың дұрыстығының айқын айғағы. Осыны көре алмайтындар да жоқ емес. Ара-тұра саяси ұпай жинағысы келіп, "орыс мәселесін" көтеретіндер, казачество проблемасын алға тартатындар, тіл мәселесінен түйткіл іздейтіндер де бар. Экономиканы алға жылжыту үшін, сырттан инвестиция әкелу үшін, ең алдымен, ішкі тұрақтылық қажет. Қазақта: "Жау жоқ

деме – жар астында, бөрі жоқ деме – бөрік астында" деген сөз бар. Бізде "саяси тұрақтылық бар" деп қайталай бергенше, оны орнықтырып, нығайта түскен жөн. Оның үстіне Қазақстанда көптеген ұлт өкілдері тұрады. Біле білсек, бұл – біздің рухани байлығымыз. Ендеше, сол алуан ұлттың өкілдеріне жарасымды жағдай туғызу Елбасының да басты міндеті емес пе?! Оның үстіне ХІХ ғасырдың екінші жартысында Қазақстанға – ұйғырлар мен дүнгендер, Столыпин реформасы кезінде – орыс переселендері, отызыншы жылдары – кәрістер, Ұлы Отан соғысы кезінде Солтүстік Кавказ халықтары, қалмақтар, Ресей немістері қоныс аударды. Олар Қазақстанды екінші Отаным деп біледі. Қазір шет елдерде тұрып жатқан ұлты басқа болғанмен, Қазақстанда туып-өскен отандастарымыз қаншама. Тағдыр талқысымен үркіншілік жылдары шет елдерге босып кеткен қандастарымыз атамекенге оралып жатыр. Оларға, жергілікті басшылардың назарын аудару керек. 1997 жылды ұлтаралық татулық жылы деп жариялағандағы мақсат – жазықсыз құрбандарды еске түсіру, сондай зұлматты болдырмау үшін Қазақстандағы ұлттар мен ұлыстарды ұлтаралық келісімге шақыру.

Сұрақ:

– Қазақстандағы саяси партиялар мен саяси оппозицияға қалай қарайсыз?

Н. Назарбаев:

– Қазақстанда саяси партиялар құру, оны тіркеу, өз жарғысы шеңберінде саяси жұмыстар жүргізуге толық еркіндік берілген. Егер саяси партиялар ел мүддесі үшін жұмыс істеп, халқымыздың болашағы үшін әрекет жасайтын болса, халықтың әл-ауқатын жақсартуға бағытталған ұсыныс-жобалар түсірсе, олардың кез келгенімен жұмыс істеуге әзірмін.

Егер олар елдің тыныштығын бұзып, саяси тұрақтылық пен ұлтаралық келісімге нұқсан келтірер болса – олардан біздің жолымыз бөлек. Алтыншы ақпандағы кездесуден кейінгі ұққаным: Қазақстандағы көптеген саяси партиялар мен қоғамдық бірлестіктер, ұлттық мәдени орталықтар бүгінгі саясатты қолдайды. Өйткені біздің саясатымыз келісім мен татулыққа бағытталған. Ал компартия заманы келмекке кеткен. Оны қайта тірілтудің қажеті жоқ. Тіпті тірілткен күннің өзінде, оның идеялары заман көшінен қалып қойған. Елді қысып, жойқын империялық саясат жүргізіп, халқымызды еркінен, тілінен айыра жаздаған большевизмге қазақ халқы әр уақытта қарсы тұруы қажет. Сол үшін биылғы жылды репрессия мен тоталитаризм құрбандарын еске алу жылы деп атаған жоқпыз ба? Ел мүддесін ойлаған азаматтар мен ұйымдар қол ұшын берсін. Айтар ойы мен ұсынысы болса, айтсын. Өкімет оны қарауға тиіс. Бәрімізге уақыт таразы. Кімнің – дұрыс, кімнің бұрыс екендігін тарих өз таразысына салатыны кәміл. Тек сол тарих талқысы алдында арымыз таза болса, болғаны. Жалпы кез келген мемлекетте оппозицияның

болуы, оның ашықтан-ашық жұмыс істеуінің өзі – мықты мемлекеттіліктің белгісі. Ендеше, біздің оппозициядан ығысатын еш ренішіміз жоқ. Тек әйтеуір ұлы жазушы айтқандай: "Сын – шын болсын, шын – сын болсын" демекпін.

Сұрақ:

– Қазақстан Үкіметінің қызметіне көңіліңіз тола ма? Кейінгі кезде Премьер-министрдің отставкасы туралы әңгіме жиі айтылатын болып жүр.

Н. Назарбаев:

– Қазіргі Үкімет инфляцияны ауыздықтауда, экономикалық реформаны жүзеге асыруда біршама жетістіктерге қол жеткізді. Мұны ашық айту керек. Қажыгелдиннің де қазіргі атқарып отырған қызметі дұрыс. Мен Үкіметтің 1998 жылға дейінгі жоспарын бекіттім. Қазіргі Үкіметтің тағдырын сол жоспардың орындалуы шешеді.

Сұрақ:

– Кейінгі кезде Президент Әкімшілігін күшейтуге бағытталған бірқатар шаралар атқарылды. Үкімет аппараты таратылып, кеңсеге айналдырылды. Мұның бәрі онсыз да үлкен өкілеттігі бар Президент Әкімшілігі үшін артықтау емес пе?

Н. Назарбаев:

– Кадр алмасуы – кез келген мемлекеттегі заңды құбылыс. Біз бір кездері Үкімет пен Президент аппаратын біріктірген едік. Соның нәтижесінде қағаз көбейді, жауапкершілік азайды. Кейін екеуінің ара-жігін ажыраттық. Осы тұста Президент жарлықтары мен өкімдерінің орындалуын қадағалау міндеті туындады. Президент Әкімшілігінің құрылымдары жетілдірілді. Ал Үкімет аппаратына келсек, ол сендер айтқандай таратылған жоқ, кеңсе ыңғайында ықшамдалды. Біз қағаз көбейтумен ғана айналысатын шенеуніктерді азайттық. Оның есесіне тікелей жұмыс атқаратын министрліктердің құқы күшейтілді. Сондықтан қысқарту Үкімет саласындағы реформа жұмысына кедергі жасайтын бюрократтық пен қағазбастылыққа қарсы күреске бағытталған. Бұдан Үкіметтің және тікелей атқарушы билік өкілдері – министрліктер мен комитеттердің құқықтары мен еркіндіктері барынша нығая түспесе, кемімейтін болады.

Сұрақ:

– Сіздің облыстардағы тікелей өкіліңіз болып табылатын бірқатар облыс басшылары – Л. Десятник, С. Пачин қызметтен кете салысымен Мәскеуден бір-ақ шықты, бұрынғы Жоғарғы сот төрағасы В. Малахов, Ішкі істер министрі В. Шумов пен бір кездері Министрлер Кеңесі төрағасының бірінші орынбасары болған О. Сосковец туралы да алыпқашпа әңгімелер көп.

Н. Назарбаев:

– Егер Қазақстанда қызмет істеген жылдары қылмысты іске жол бергендер болса, олар қашан болса да заң алдында жауап беруге міндетті. Ал тапсырылған қызметті атқара алмай, қызметтен босаған лауазымды адамдардың қайда тұрып, қайда жұмыс істеймін десе де өз еркі. Жоғарыда аталған адамдардың кейбірінің үстінен іс қозғалған (С. Пачин, В. Малахов). Оның нәтижесі жұртшылыққа хабарланатын болады. Жалпы бұл ойландыратын мәселе. Бұрын зауыт-фабриктердің директорлары түгелдей орыс халқының өкілдері болып келді. Кейін солардың көпшілігі Ресейге қарай ығысты. Оған не амал барын ойланамыз.

Сұрақ:

– Кейінгі кездерде Сіз кадр мәселесінде жастарға сенім арта бастадыңыз. И. Тасмағамбетов (Вице-премьер), О. Жандосов (Ұлттық банк), А. Сәрсенбаев (Ұлттық баспасөз агенттігі), К. Колпаков (Әділет министрі), Ө. Шукеев (Экономика министрі), З. Кәкімжанов (Президент көмекшісі), алды қырыққа, соңы отызға енді келген азаматтар. Алдағы уақытта осы тенденция жалғаса ма?

Н. Назарбаев:

– Әрине, бизнесте, саясатта, ғылымда өзін-өзі көрсете білген жастарға әрдайым жол ашық. ХХІ ғасыр солардыкі емес пе?! Жақында қазақстандық жас кәсіпкер, ғалым Е. Қалиевке Қазақ темір жолын, Қазкоммерцбанк өкілі Е. Бектұровқа Қазақстан Әуе жолын басқаруға бердік. "Жас келсе – іске" деген. Көрсетсін. Халқына пайда келтірсін. Атын айтпай-ақ қояйын, менің тұрақты назарымда жүрген басқа да жас таланттар бар. Уақыты келгенде, соларды да сынап көреміз.

Сұрақ:

– Қазақстандағы білім беру ісіне көңіліңіз тола ма?

Н. Назарбаев:

– Кеңес Одағы ыдыраған соң көптеген өндіріс алыптарының жұмысы тоқтап, банкротқа ұшырап, жекешелендіріліп жатқан кезде біз білім беру жүйесін сол күйінде сақтап қалдық. Қазақстанда бір де бір жоғары оқу орны жабылған жоқ. Облыс орталықтарындағы шағын институттар бірігіп, университеттерге айналды. Әлемдік деңгейдегі талаптарға жауап беретін КИМЭП, Франциямен бірге Жоғары басқару мектебі, Түркиямен бірге Түркістандағы қазақ-түрік халықаралық университеті ашылды. Отыздан астам жекеменшік жоғары оқу орындары жұмыс істей бастады. Орта мектептердің де жағдайы осындай. Қазақстанда әлі күнге дейін мектеп оқулықтары тегін беріледі. Сөз жоқ, мұның бәрі ТМД-дағы өзге мемлекеттермен салыстырғанда әлдеқайда жақсы көрсеткіштер. Алайда, кемшіліктер де орын

алды. Сендер екеуің менімен бірге талай шетелдік сапарларға шыққанда куәсі болдыңдар: әрбір дамыған елге барған сайын сол елдің үлкен оқу орындарымен екіжақты студент алмасу келісіміне қол жеткізіп қайтамын. Ол аз десендер, Президенттің "Болашақ" стипендиясын белгілеп, ең талантты жастарымызды шет елдердің ең айтулы университеттеріне оқытуға жіберттім. Неге? Елдің ертеңін жасайтындар солар. Ең қайтарымды, ең ізгі капитал – жастардың заман талабына сай білім алуына жұмсалған қаражат. Ал менің кейбір министрлерім мен жоғары лауазымды адамдар қарапайым халық арасынан шыққан талантты балаларға арналған Президент стипендиясын жең ұшынан жалғасып, өз балалары мен немерелеріне бөліп алған. Бұл үшін олар тиісті жазасын алды да. Енді осы саладағы жұмыстарды ретке келтіру үшін жас Вице-премьер И.Тасмағамбетовке Білім және мәдениет министрі қызметін қоса жүктеуге тура келді. Өйткені оның халқымыздың білімі мен мәдениетіне деген көзқарасын жақсы білемін.

Сұрақ:

– Бір кездері Сізді "орысшыл, Ресей басшылығы істерін қайталайды" деп айыптаушы еді. Қазір Сіз реформаны жүргізуде ғана емес, Үкімет құрамын жетілдіруде де Ресейдің алдын орап кеттіңіз. Қазақстан Үкіметінің басшылығы мен құрамын жетілдірудегі жарлықтарыңыздың мақсаты қандай?

Н. Назарбаев:

– Қазақстанда жүргізілетін реформалар біреуге еліктеу немесе біреудің алдын орау үшін істеліп жатқан жоқ. Ол, ең алдымен, Қазақстан экономикасын реформалаудан туындайды. Астанамыз Ақмолаға көшер алдында: "бізге елуге жуық министрліктің қажеті бар ма?" деген сұрақ туындады. Зейнеткерлер мен бюджеттегілердің жалақысы уақытында төленбей жатқанда, осынша министрліктің аппаратын (қаншама министр, олардың орынбасарлары, әр министрліктегі бірін-бірі қайталайтын басқармалар мен бөлімдер, көлік, ғимарат) ұстап тұру оңай емес. Сондықтан біз Үкімет құрамын ықшамдап, 20 министрліктен – 14, 13 мемлекеттік комитеттен – 6, 14 салалық құрылымнан 5-еуін ғана қалдырдық. Үкімет мүшелерінің саны екі есе қысқарды. Бұл Үкіметтің келісімді жұмыс істеуіне де қолайлы, халыққа да пайдалы.

Сұрақ:

– Қазір кейбір облыстар, аудандар таратылады деген сөздер де көбейіп кетті. Осы мәселенің анық-қанығы қалай?

Н. Назарбаев:

– Бұл да заман талабынан туындаған міндет. Кешегі КСРО заманында Политбюроға мүше болу үшін республикалардағы облыс саны 20-дан кем болмау керек деген талап қойылып еді. Әрбір обкомның бірінші хатшысы өз облысында аудан санын көбейтуге құмар еді. Сол кездерде экономикалық

тиімділігі ескерілместен, Қазақстанда бірқатар жаңа облыстар мен шағын аудандар ашылды.

Сондықтан мен жергілікті әкімшілік-аумақтық бөліністі ретке келтіру үшін аудандар санын қысқарту мақсатын алға қойдым. Менің қаншама талап қойғанымға қарамастан, 220 ауданның тоғызы ғана қысқарды. Бұл өте аз. Әл, де аудандарды қысқарту керек. Халық бұл қысқартудан қам жемесін. Қаншама әкім мен оның аппараты, аудандық басқару органдары қысқарады. Оларды ықшамдаудан түскен ақша зейнетақы, жалақы төлеуге жұмсалады. Бізде көптеген ауылдық аудандарда 20-30 мың халық бар. Бір ғана Шымкентте 600 мың адам тұрады (20 ауылдық ауданның халқы), осы қаладағы төрт ауданды қысқартып едік, жаман болған жоқ. Ыңғайлы, ықшам жұмыс істеп отыр. Сондықтан аудандарды қысқартудан қарапайым халыққа пайдадан басқа зиян жоқ. Облыстарға менің қарсылығым жоқ, егер сол облыс өзін-өзі қамтамасыз етсе. Ал бізде 10-нан артық облыс дотация алады. Оларда уақытында зейнетақы, бюджетті мекемелер қызметкерлерінің жалақысы төленбейді. Халық ойлансын, бізге әкімдер санын көбейту керек пе, әлде елдің хал-жағдайын түзеу керек пе? Сондықтан барлық ел болып қайткен күнде облыс, аудан санын сақтап қалуды емес, Қазақстанның әлеуметтік құрылысын жақсартуды, оны жетілдіруді ойлауымыз керек.

Сұрақ:

– Енді Президент Әкімшілігіне келіп түскен сұрақтарды Сіздің назарыңызға ұсынғымыз келеді. Қазақ тілі мемлекеттік мәртебе алғанымен, іс қағаздары, үлкенді-кішілі жиындар орыс тілінде өткізіледі, бір кездері ашыла бастаған қазақ мектептері жабылып жатыр.

Н. Назарбаев:

– Ата Заңымызда тілімізге мемлекеттік мәртебе берілді. Қазіргі Тіл туралы Заңда оның қоғамда қолданылу аясы да нақты көрсетілген. Осы заң негізінде Үкімет бағдарламасы бекітілуге тиіс. Сондықтан қазақ тілінің басына төнген қауіп (жойылып кетудің аз-ақ алдында тұрып еді ғой) қазір жоқ, ендігі мақсат – оның беделін көтеру, қолдану аясын кеңейту. Бұл – уақыттың еншісі. Өз басым өзгелерге сабақ болсын деп, әрбір жоғары дәрежелі келіссөздерде, баспасөз конференцияларында, теләдидардан, биік мінберлердегі сөздерімде үнемі және міндетті түрде қазақша сөйлеп жүрмін. Тілді сыйлауды өзімізден бастауымыз керек. Ешкімге зорлап тіл үйрете алмаймыз. Ондай "от басы, ошақ қасы патриотизм" ешкімге пайда бермейді. Қазақ мектептері жабылмауға тиіс (алыс елді мекендердегі бірігуге, ірілендіруге түскен бастауыш орталау мектептерден басқа. Егер ондай нақты дерек болса, Президент Әкімшілігіне хабарласын – тиісті шешім қабылдаймыз.

Сұрақ:

– Шет елдерден қоныс аударған қандастарымызға тиісті жағдай жасалмайды. Осыған көңіл бөлсеңіз екен.

Н. Назарбаев:

– Отанына көшіп келемін деген қазаққа есік ашық. Бәріне де азаматтық беріледі. Жағдай түзелген сайын біз де Германия мен Израиль сияқты қаражат бөлетін боламыз. Әзірше көмегіміз аздау. Дегенмен, қолдан келгеннің бәрін жасаудамыз. Егер Қазақстан Үкіметі тарапынан тиісті көңіл бөлінбесе, мемлекетаралық байланыстарда халықаралық құжаттар арқылы реттелмесе, отандастарымыз туған жерге қалай келер еді. Кейінгі екі-үш жылда Монғолия, Иран, Түркия, Қытайдан көптеген отандастарымыз көшіп келді. ТМД елдерінен де көшіп келіп жатқандар баршылық. Туған жерге оралғандардың алғашқы легі халқы тығыз орналасқан, жұмыссыздық жағы басым оңтүстік өлкелерге табан тіреді. Одан кейінгі легі Арқаға қарай қоныс тепті. Әрине, үйреншікті ортадан кету, басқа мемлекет, басқаша өмір салтына көндігу оңай емес. Келген ағайындар жергілікті жердің шама-шарқына орай баспанамен қамтамасыз етіліп, жұмыспен қамтылуда. Олардың бәріне бір күнде баспана тұрғызып, барлық проблемаларын шешіп беру мүмкін емес шығар. Ағайындарға айтарым, қаншама ел асып, құтты қонысқа келген екенсіздер, аз ғана қиындықтарға шыдау керек. Астанамыз Ақмолаға қарай көшіп жатыр. Жастар жағына жұмыс күшін қажет ететін жаңа астана мен астаналық облысқа қарай көшкен жөн дер едім. Жақында менің шет елдерден көшіп келушілерге арналған 1997 жылдың квотасын белгілеу жөніндегі Жарлығым шықты. Халық дұрыс түсінсін: бұл алыстан келетін отандастарға шек қою емес, келгендерге жағдай жасауға бағытталған шара. Осы квота бойынша қоныс аударған ағайындарға жергілікті әкімшілік жағдай туғызуға, қамқорлық жасауға тиіс. Ресейдегі, Орта Азиядағы отандастарымыздың ауысуға мүмкіншіліктері молдау деп ойлаймын. Барша халық болып келгендерге қамқорлық жасау керек.

Сұрақ:

– Жақында Арал проблемасына байланысты бес мемлекет басшысы Алматыда бас қосты. Аралды сақтау мүмкін бе, енді Арал өңірінің халқына жағдай жасала ма?

Н. Назарбаев:

– Біз Арал дегенде Қазақстан картасында белгіленген тұтас теңізді көз алдымызға елестетеміз. Қазір ол Арал жоқ. Оның жағалауы ұсақ-ұсақ көлшіктерге, өзі кіші Арал (Қызылорда жағы), үлкен Арал (Қарақалпақстан жағы) болып екіге бөлініп кеткен. Оны қалай сақтап қалу керек. Бұл – бүкіләлемдік проблема. Біздің мақсатымыз, алдымен, Аралды біржолата құрып кетуден құтқару. Екіншіден, Арал аймағындағы халықтың денсаулығын сақтау, сауықтыру.

Сұрақ:

– Құрметті Президент! Бүгінгі барынша ашық жағдайда өткен сұхбатыңызға рахмет айта отырып, еліміз өз Наурызын, Құрбан айтын тойлап жатқан күндері халқыңызға айтар тілегіңізді білгіміз келеді.

Н. Назарбаев:

– Біріншіден, нарықтың қиындығын мойымай көтеріп жатқан халқыма шексіз ризашылығымды білдіремін. Екіншіден, еліміздің ертеңіне нық сенемін. Биыл – қиындықтан шығудың соңғы жылы. Келесі жылдан бастап тәуелсіздік алған алғашқы алты жылдың ішінде атқарылған жұмыстың жемісін бастаймыз. Жеті – халқымыз үшін киелі де қасиетті сан ғой. Сол тәуелсіздігіміздің жетінші Наурызына да аман-есен жетейік. Барша отандастырыма ұлыстың ұлы күні тек жақсылық пен жарқын болашақ тілеймін.

Наурыз құтты, айт қабыл болсын, ағайын!

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ө. НАЗАРБАЕВТЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ЖӘНЕ ТӘУЕЛСІЗ
БАСЫЛЫМДАРДЫҢ ӨКІЛДЕРІМЕН
БОЛҒАН БАСПАСӨЗ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНДА
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ***

Алматы, 17 сәуір 1997 жыл

БАСПАСӨЗ – ҚОҒАМДЫҚ ОЙ-ПІКІРДІҢ АЙНАСЫ

Уәлихан Қалижан.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев баспасөз үшін ашық па? Бұл сұрақты мен Малайзияда, Сингапурда, Австралия мен Үндістанда журналист әріптестерімнен естідім. ТМД елдеріндегі қаламгерлер оған қоса Қазақстанда "сөз бостандығы бар ма, жоқ па, әлде ол қағазда ғана ма" деп күдік келтіре сөйлейтіндерін қайтәрсің. Елбасының алыс және шетелдік журналистермен, республика баспасөз өкілдерімен кездесуі әр сәт ашық, ешқандай жабық тақырыптарсыз әрбитіні ешкімге жасырын емес. Бұл ретте кеше Елбасының өз резиденциясында болған баспасөз жетекшілерімен кездесуі ерекше жағдайда өткендігін айтсақ та жеткілікті. Сонымен...

ПРЕЗИДЕНТТІҢ АЛДЫНДА ҚАНДАЙ ГАЗЕТТЕР ЖАТЫР?

Мемлекеттік және тәуелсіз басылымдар өкілдері «көгілдір көл» деп аталатын залда жиналып отырмыз. Міне, Елбасы да келді.

– Сәлеметсіздер ме!

Сіздермен көп болды әңгімелеспегелі. Бүгінгі кездесуіміз үш айрымнан тұрсын.

– Әуелі мен әңгімелейін, одан соң сендер...

Бұл екеуі біткен соң жолдың арғы бетіндегі аллеяға ағаш отырғызайық.

– Міне, бүгін мен қараған басылымдар... "Егемен Қазақстан", "Жас Алаш", "Ана тілі", "Түркістан", "Қазақ елі", "Казахстанская правда", "Ковчег", тағы басқалар. Ертең бұдан да көп басылым шығады. Бәрін де оқимын, бәрін де ой елегінен өткіземін. Қазақ басылымдарының өн бойына жан кіре бастады. Экономикалық тақырыптарға там-тұмдап болса да кірікті... Бұдан түйген ой мынандай:

* "Егемен Қазақстан" газеті, 18 сәуір 1997 жыл.

ЕЛБАСЫ БАСПАСӨЗДЕН ҚАНДАЙ МӘСЕЛЕЛЕРДІ КӨРГІСІ КЕЛЕДІ?

Баспасөз – қоғамдық құбылыстың айнасы. Сондықтан да Президент те Республикадағы экономикалық реформалардың жүру барысын баспасөз беттерінен көргісі келеді. Қазір үстірт мәселеге дендемей, тұспалдап жазудың уақыты емес. Бүгінгі Қазақстан өмірінде болып жатқан экономикалық саяси және рухани өмірдегі оңды өзгерістерді талдап, сараптау жағы кемшін.

Елбасы баспасөз алдындағы міндеттерді алыстан байқап, ой түйеді, бағыт-бағдар сілтейді. Орынды сөзге орынсыз уәж айта алмайсың. Мәселен, кешегі Кеңес Одағынан бөлініп шыққан республикалардың өмірінде қандай құбылыстар бар. Олардағы жағдай мен біздегі тұрмыс қандай? Салыстыра отырып, талдау жасалса қандай болар еді? Бұдан ұтамыз ба, ұтыламыз ба? Әрине, ұтыс көп.

Қазақстандағы инвестициялық ауанның жай-жапсары тереңірек көрсетілсе. Арнайы комитет құрылды. Өзара интеграциялық процестердің қалай жүріп жатқанын Қазақстан халқы білуге тиіс.

Қазір ТМД елдері, сондай-ақ дамыған елдер Еуразиялық даму идеясын түсіне бастады, оған мән берілуде. Бұл бүгінгі күннің өзекті тақырыбы емес пе?

Қазақстан баспасөзі қоғамдағы болып жатқан экономикалық реформалардың насихатшысы болып отыр. Бұл анық. Шынында, нарықтық даму процесінде ресми, немесе тәуелсіз басылымдар арасында өзекті алшақтықтар жоқ. Екеуі де бұл мәселелерде қоғамдық ой-пікірді дұрыс қалыптастыруда.

Даму процесі енді тоқтамайды. Кері жол жоқ.

Мұны халыққа түсіндіру қажет. Ауылдағы жекешелендіру процестерін зерттей жазған жөн. Орта және шағын бизнес ше? Түрі жекеменшік, мазмұны – коллективтік ұжымдар күш біріктіре тығырықтан шыға алады. Бұл мәселеде оңды да, кемшін тұстар да аз емес. Мәселе көтер, зертте, сына, ұсыныс айт.

ЖУРНАЛИСТЕР ЗАҢ ЖҮЗІНДЕ ҚОРҒАЛУҒА ТИІС

Қазақстан Республикасының Конституциясында сөз бостандығына кепілдік берілген. Журналистерге қысым жасаудың кез келген түріне тыйым салынған. Ал бұл қабылданатын Заңдарда көрініс тапқан ба? Маған да оңай емес. Кейде орынды, кейде орынсыз іліп жатады. Бірақ бұған қарап демократиялық үрдістерді бұзуға болмайды. Ал жаншығысы келетіндер табылады... Сондықтан да бүгін Сіздермен кеңескен соң, Премьер-министрге қылмыс кодексіне қосымша екі бап кіргізіп, парламентке өткізуді тапсырамын.

БІР АУДАНЫҢ ҚЫСҚАРУЫ ҚАНША ҚАРЖЫНЫ ҮНЕМДЕЙДІ?

Президенттік басқару жүйесіне сәйкес үкімет құрылымында үлкен өзгерістер жасалды. Расында, бұл Қазақстан халқы тарапынан үлкен қолдауға ие болды. Кезінде, саяси бюроның мүшесі болу үшін кемінде 20 облыс қажетін. Сан бар да, сапа жоқ. Сондықтан бұл бүгінгі күнде реформаға кесірін тигізбесе, пайда әкелмейді. Шенеуніктер көп болған сайын ұрлық пен қарлық көп болады.

Қазір Республикада 217 аудан, 87 қала бар. Осының бәрі қыруар қаржыны қажет етеді. Мәселен, бір ауданда қаншама мекеме бар, оларға қанша көлік, айлық қоры қажет. Қазір сол аудандардың 9-ы ғана қысқарды. Бір ауданды қысқарту 25-30 миллион теңге үнем береді. Бұл қаржылар басқа жаққа кетпейді. Елбасының нұсқауы бойынша ол қаржылар сол аудан көлемінде қалады. Ең алдымен зейнеткерлердің зейнетақысына, мұғалімдер мен дәрігерлердің еңбекақысына жұмсалады.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВСТРЕЧЕ С РУКОВОДИТЕЛЯМИ РЯДА РЕСПУБЛИКАНСКИХ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ*

Алматы, 17 апреля 1997 года

В нашем обществе происходят заметные радикальные перемены. И они, конечно же, не могут оставаться вне поля зрения казахстанской прессы. Сегодня от журналистов требуется более полное и обстоятельное отражение хода осуществляемых у нас преобразований. В газетных публикациях, теле- и радиопередачах мало серьезного анализа с трудом

приобретаемого опыта реформирования экономики и социальной сферы. Это следует делать в сравнении с тем, что у нас было раньше, и с тем, что делается в сопредельных странах, прежде всего ближнего зарубежья.

Сейчас уже не идет речь о возврате к прошлому. Мы должны говорить и даже спорить о формах и методах установления рыночных отношений. Важной темой для журналистов также является проблема привлечения отечественных и иностранных инвестиций в сферы материального производства. Силу газетного слова, эмоциональный потенциал телевидения и радио следует полнее использовать для воспитания молодежи будущего нашего государства. В этой связи необходимо вести широкую пропаганду девиза нынешнего года, объявленного Годом общенационального согласия и памяти жертв политических репрессий.

Я предлагаю ежегодно 28 июня отмечать День работников средств массовой информации как профессиональный праздник журналистов республики.

* Газета "Акмолинская правда", 19 апреля 1997 года.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ВО ВРЕМЯ ВСТРЕЧИ С РУКОВОДИТЕЛЯМИ РЯДА РЕСПУБЛИКАНСКИХ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ*

Алматы, 3 мая 1997 года

В начале встречи Президент предложил разделить разговор на три части: он прежде всего расскажет о целях преобразований и задачах государства, поделится мыслями, потом ответит на вопросы. Затем все выйдут на улицу, заложат новый парк, аллею журналистов, напротив резиденции.

Правда, на них мы говорим по определенной тематике, встречаемся по определенному событию, но и тогда ставятся вопросы, касающиеся взаимоотношений государства и средств массовой информации, которые необходимо решать. Я думаю, сегодня есть возможность об этом поговорить поподробнее.

Начнем с вопроса газеты "Ковчег" о таможенных пошлинах, которые с 1 января сделали еще более невыносимыми расходы редакции на приобретение бумаги, красок и т. д. Я поручил Правительству внимательно рассмотреть его, но если подойти с законодательной точки зрения – это вопрос Закона о налогах. Поэтому возможно его рассмотрение вместе с изменениями в Налоговый кодекс, и не в середине года, а вместе с бюджетом через изменение закона. Давайте подумаем, я готов помочь, чтобы средства массовой информации, по крайней мере, могли жить, существовать, нормально обеспечивать свою работу. Я за это. Что для этого нужно? Давайте совместно посмотрим.

Недавно исполнилось пять лет популярной газете "Панорама", которую я постоянно и внимательно читаю. Я обещал дать этой газете в связи с юбилеем эксклюзивное интервью. На все вопросы приготовил ответы.

Теперь я обращаюсь к газетам, которые выходят на казахском языке. Через них населению объясняются цель и суть проводимых сейчас реформ, цель народной политики. Я внимательно читаю почти все газеты, ну, например, постоянно "Егемен Қазақстан", "Түркістан", "Қазақ елі", "Қазақ әдебиеті", журналы.

* Газета "Казахстанская правда", 6 мая 1997 года.

На их страницах поднимаются злободневные вопросы, особенно в последнее время, приводятся мнения представителей разных национальностей, интеллигенции. Причем как в русскоязычных газетах, так и в газетах на казахском языке. Идет обмен этой информацией, она доводится до той или другой аудитории, высказываются различные мнения.

И все же показ новых людей, на селе – фермера, в городе – бизнесмена, изменившейся ситуации пока что недостаточен. Средства массовой информации являются общественным воспитателем, влияющим на сознание людей. Мы должны укреплять веру в государство, сейчас нужен оптимизм, а не ожидание какой-то катастрофы. Мир не рухнет, а меняется, меняется объективно. В этом главная суть вопроса. Нет же ни у кого, я считаю, желания повернуть вспять то, что произошло, да и как это возможно сделать? Если так, то, даже резко критикуя недостатки и упущения, которые, безусловно, есть, но, выражая мнение народа, населения Казахстана, вы все же должны дать почувствовать ростки нового и ориентировать народ на будущее, а не на прошлое. Это главное, о чем я хотел сказать.

И второе. Мне как-то на встречах с журналистами, на пресс-конференциях приходилось говорить, и еще раз хочу повторить, что нынешний год объявлен Годом общенационального согласия и памяти жертв политических репрессий. Я думаю, и 37-й, и 38-й, и 39-й годы, когда гибли ни в чем не повинные люди, были созданы в Казахстане многомиллионные концентрационные лагеря, – все это должно быть темой для обстоятельного разговора.

Однако раскройте газеты, посмотрите телевидение! Благодарность можно высказать только программе "Казахстан-1", которая постоянно обращается к этой теме. А ведь она неисчерпаема. Сегодняшней молодежи, которая ничего этого не знает, надо рассказывать о прошлом, чтобы она проявляла бдительность и не позволила возвратиться тому, что было. Вот об этом мы очень мало говорим.

Хочу поделиться некоторыми мыслями по текущим проблемам. Я уверен, что сегодня казахстанская пресса стала по-настоящему активным сторонником всех преобразований, которые у нас происходят, и это не просто слова. У нас появились издания, для которых рыночная экономика, рыночные отношения стали своего рода убеждением, путем не только выживания, но и успешного развития, ибо они и сами подвержены именно новым реалиям, новой реформе. Это, во-первых.

Во-вторых, сегодня необходимость рыночных преобразований концептуально средства массовой информации уже не отрицают. Споры идут лишь о путях и формах этого перехода к рынку, и это нормально. Надо такие дискуссии продолжать, но только вести их в нашем многонациональном государстве следует в конструктивном русле. Тем самым, в конечном счете, оказывается помощь процессу приватизации, развитию малого и среднего бизнеса, без которых мы действительно не можем двигаться вперед.

В-третьих, те издания, которые призывают людей обратно в социализм, уже не имеют аудитории, ни малейшей перспективы возрождения. Их тиражи практически дошли до нуля.

В-четвертых, многие журналисты, руководители средств массовой информации наконец поняли, что путь к широкой аудитории читателей, зрителей и слушателей проходит через глубокое осмысление фактов, и подлинную популярность приобретают те, которые выступают с серьезными аналитическими материалами. Говоря о недостатках, анализируя их, они предлагают пути решения вопросов, дают что-либо познавательное, полезное, интересное для ума и сердца. А те газеты или телестудии, которые изощряются в фальсификации действительности, в конечном счете, теряют популярность.

В вопросах освещения рыночных преобразований нет особых принципиальных различий, споров между так называемыми официальными и негосударственными средствами массовой информации. И это меня радует. Недавно в какой-то газете прочитал, что в рыночных реформах правее Президента невозможно быть. Я думаю, что в сегодняшних условиях правее Президента можно быть средствам массовой информации.

Таким образом, пресса становится подлинным барометром общественного самочувствия, может подсказать, реально ориентируя, помочь человеку разобраться в сложнейшей ситуации. Ход реформ всегда надо показывать в сравнении. Ну, хотя бы с государствами СНГ. Как у них, как у нас. Этого нигде не прочтешь. Может быть, аппараты и Правительства, и Президента должны помогать вам соответствующей информацией. Тем более что вся статистика отслеживается Международным валютным фондом, международными статистическими органами.

Сейчас в Казахстане формируется благоприятный инвестиционный климат. Создан специальный комитет, есть закон об иностранных инвестициях. 5–6 июня здесь, в Алматы, состоится большая международная конференция с участием президентов крупнейших компаний мира. Потом мы проведем презентации в различных государствах Европы, Америки и Азии. Но про это ничего невозможно прочитать в наших газетах. Мои пожелания – освещать эти проблемы. О вопросах интеграции идут различные разговоры, различные мнения, это нормально. Дальнейшая интеграция, развитие евразийства находят понимание.

Всемирный день свободы печати отмечается 3 мая. Казахстанский День печати предлагается объявить в день издания Закона о средствах массовой информации – 28 июня. Как вы на это смотрите? Нет принципиальных возражений? Надо назначить День печати, чтобы журналисты могли его отмечать. Я дал поручение, мы давно об этом говорили, учредить премии и гранты Президента в области средств массовой информации. Премия устанавливается для журналистов как государственных, так и негосударственных средств массовой информации. Предлагается создать

специальную комиссию с участием общественных организаций, которая будет рассматривать предложения с мест. Национальное агентство по делам печати и массовой информации и пресс-служба Президента будут вносить их в проект решения Главы государства. Вручение премий и грантов предполагается обнародовать в средствах массовой информации.

Давайте в этом году 28 июня в первый раз и вручим эти премии и гранты. Чтобы было объективно, надо определить критерии, например: журналистская смелость, пропаганда реформ, глубокий анализ предстоящих ситуаций. Безусловно, я лично буду обращать внимание на качественную пропаганду реформ и аргументацию в этом вопросе: анализ, предложения и т. д. Поддерживаете ли вы это? Кто бы что ни говорил, как бы ни был недоволен и не возмущался, единственная панацея от бед – это все же гласность. И мы к этому должны идти. Я буду защищать этот конституционный принцип, и мы должны приучить людей, что действительно наша пресса имеет право все знать, обо всем говорить, конечно, в рамках существующего закона.

Я посмотрел еще раз Уголовный кодекс и нашел, что там упущена как раз проблема защиты журналистов. Например, в статье 20 Конституции страны провозглашены свобода слова и творчества, право свободного получения, распространения информации любым не запрещенным законом способом. Журналисты защищены от оказания на них какого-либо давления со стороны частных, так и должностных лиц. Поэтому я предлагаю дополнить Уголовный кодекс следующей статьей. Сегодня же, после того как мы с вами посоветуемся, отправлю ее Премьер-министру, чтобы он представил в Парламент.

Так вот: "Подпункт 1. Воспрепятствование законной профессиональной деятельности журналиста путем принуждения его к распространению либо к отказу от распространения информации наказывается штрафом в размере от 50 до 100 месячных расчетных показателей, или в размере заработной платы, или иного дохода осужденного за период до 1 месяца, либо привлечением к общественной работе на срок до 180 часов, либо исправительными работами сроком до 1 года.

Второе. То же деяние, совершенное лицом с использованием своего служебного положения, а равно с применением насилия или угрозы его применения, наказывается исправительными работами на срок до 2 лет, либо лишением свободы на срок до 3 лет, с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью до 3 лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью до 3 лет, или без такового".

Все это для того, чтобы журналисты были защищены. И мне попадает в печати, я тоже человек, иногда возмущаюсь, когда что-то мне не нравится, но мы обязаны в демократическом обществе обеспечить свободу слова. Если чуть-чуть отступим, дадим послабление в этом деле, то желающих

задушить свободу слова найдется сколько угодно. Так что правильно будет, если дополнить Уголовный кодекс такой статьей?

Зашел разговор об акцизных налогах. Как известно, устанавливаются они на продукты не первой необходимости, на те, которые составляют предметы роскоши, драгоценности, автомобили или винно-водочные изделия, табак. Поэтому сегодня никаких освобождений от акцизов каких-либо предметов, вещей не должно быть в Казахстане. Правительство от каких-либо налогов, пошлин освобождает, но в том случае, если это оборудование новое, ноу-хау, если оно идет к нам для того, чтобы поднять экономику страны и привнести в нее что-то новое, дать продукцию и работу людям. Согласитесь, загрузить его НДС и другими налогами было бы несправедливо. Но каждый раз надо подходить индивидуально, и опять же все должно быть гласно.

В стране свыше двухсот районов, и в каждом начальство сидит в полном наборе с аппаратами. Кроме акима района есть райздрав, райотделы, раймилиция, райГСК, райКНБ и т. д. Перечисляйте дальше сами. Это что, для народа нужно? Для народа сегодня нужно, чтобы ему не мешали работать.

Поэтому любое государство стремится к оптимизации местного управления.

Экономия средств при сокращении только одного района составляет десятки миллионов тенге, а если сократить области, я вам гарантирую, что это будут миллиарды тенге. Сегодня в области столько средств уходит на содержание аппарата, на заработную плату чиновникам, на содержание зданий, автомобилей, которыми они пользуются, отопление, электроэнергию... Поэтому оптимизация – это не чье-либо желание, а по-настоящему важный экономический вопрос. Это, во-первых.

Во-вторых, если мы хотим прийти к нормальному местному самоуправлению, чтобы из центра не переставляли никому ноги на местах, чтобы там все экономические вопросы решались обстоятельно, то необходимо, чтобы административная единица была самодостаточная. У нас сегодня из 19 областей плюс Алматы одиннадцать являются дотационными, зависят от государства. Какое же это местное самоуправление? Так все коммуникации Тургайской области находятся то в Акмолинской, то в Кустанайской области, и из этих мест часть людей перебирается в Кустанай, часть – сюда. Ведь что для рядового человека нужно? Чиновничество над собой содержать или нормально жить?

Если мы хотим грамотно управлять государством, то должны оптимизировать административно-территориальное управление. В Алматы было 8 районов, теперь стало 6. Ну и что? Что-нибудь рухнуло? Все средства, что при этом сэкономили, оставили в Алматы, чтобы поднять заработную плату. Я бы, например, все деньги от оптимизации отдал пенсионерам, учителям, врачам.

Все больше власти надо отдавать местным органам. Историческая целесообразность требует, чтобы мы пересмотрели административно-территориальное устройство Казахстана. Будем думать, советоваться и решать.

Одна из самых интересных тем, которая сегодня занимает не только журналистов, но и, наверное, всех читателей – это союз Белоруссии и России. Много противоречивого по этому поводу можно услышать, одни хвалят, другие ругают, кто-то изъяны находит, кто-то – достоинства.

Когда недавно мы встречались в Москве с Борисом Николаевичем Ельциным, мы говорили на эту тему. Был здесь Дубинин, председатель Центробанка России. Я его спросил: как вы себе представляете единый бюджет Россия – Белоруссия, единую валюту, единое гражданство? Он ответил: по гражданству не скажу, я не политик, но знаю, что единый бюджет может быть только в едином государстве. Белоруссия должна определиться: она входит в состав России как субъект федерации или не входит. Если нет, то никакого единого бюджета не будет.

Последний вариант проекта союза ничем особенным не отличается от сегодняшнего СНГ.

В "Независимой газете" я конкретно предлагал: давайте посмотрим на нашу интеграцию с практической точки зрения. Первая попытка – это было начало собирания Советского Союза, как в первом варианте проекта союза. Но из этого ничего не получится, во-первых, сам намек сразу вызвал реакцию независимых государств в обратную сторону от России, вообще от СНГ. Вы знаете мнения президентов Украины, Узбекистана, Туркмении. И я высказался на эту тему. Весь вопрос в том, что любое подобное объединение действительно может рассыпать хрупкое СНГ.

Я считаю, что нам не надо выдумывать велосипед, есть отличный, наработанный годами опыт государств, интеграционный опыт. Например, западноевропейский. Сейчас, когда ставят вопрос об единой валюте евро, сочли необходимым вести разговор только с шестью государствами из 16, другие пока близко не могут подойти к этому уровню. Поэтому нормальная интеграция, а этого хотят все, нужна. Глобальная мировая политика, по крайней мере, я считаю, в ближайшие 50 лет будет определяться интеграционными процессами. Нет пути к развитию без интеграции. Но когда о ней заходит речь, надо сразу говорить, что это интеграция равноправных, независимых, суверенных, конкретно, по-настоящему, на практике уважающих друг друга, доверяющих друг другу государств. И, безусловно, добровольная.

Настоящая интеграция на территории СНГ с Белоруссией или с другой какой-либо страной начинается с создания нормального общего рынка без границ. Это Таможенный союз, прежде всего свободное передвижение товаров. Западноевропейский союз, например, планирует, какому государству сколько произвести в этом году пшеницы, мяса. И рынок свой сначала пре-

доставляют только государствам, входящим в союз. И даже говорят: ты это не производи, потому что ты не найдешь рынок на эту продукцию. Мы же близко к этому не подошли. Казахстан продает свои ресурсы – нефть, газ – сам по себе. Россия, Азербайджан – сами по себе. То же с хлопком в Узбекистане и Казахстане. Никакой согласованности. О какой интеграции можно говорить? Я серьезно к этому отношусь, верю, что за интеграцией будущее, убежден, что она нужна, но нужна интеграция нормальная, продуманная, на века, а не для того, чтобы сегодня собраться, завтра снова разбежаться. Вот в чем дело.

Союзу Россия – Белоруссия надо еще четко определиться, если это будет конфедерация, а, наверное, это имеется в виду, тогда большей самостоятельности попросят другие субъекты федерации, области тоже, и что будет тогда с Россией? Поэтому, резюмируя, хочу сказать: какое сообщество строить, с кем жить и с кем объединяться – это суверенная воля народа, каждого государства. Это право в данном случае народа России и народа Белоруссии. Они сами решают, это их дело, и мы не должны вмешиваться в их внутренние дела.

Если говорить о реформировании системы государственных органов, то значительно сократилось число министерств, но дублирование в их работе пока еще есть. Так, Министерство энергетики и природных ресурсов – это хозяйствующий субъект, а контроль за стратегическими ресурсами осуществляет от имени Президента соответствующее агентство. Оно должно знать, какой контракт заключается, отвечает ли это интересам народа Казахстана. Следит, выполняется ли буква контрактов, законов. А министерство, заводы должны заниматься хозяйственной деятельностью.

Или вот Агентство стратегического планирования. Это совсем другое, это не Минэкономики. Мы должны оставить за Правительством право заниматься текущей экономической политикой и решать социально-экономические проблемы. Президент и его аппарат должны разрабатывать стратегию, доводить ее до исполнителей и требовать отчета.

О законопроекте, о рекламе. Я не знаком с ним, но могу сказать одно: никакого регулирования средств массовой информации, выходящего за рамки действующего законодательства, Конституции, не будет ни в каком новом законе. Я просто не подпишу такой.

Насколько эффективно осуществляется в государстве борьба с преступностью, коррупцией? Для этого нужна нормальная правовая база – без нее невозможно бороться с преступностью. Будем надеяться, что новый Уголовный кодекс, который сейчас находится на рассмотрении Правительства, даст такую правовую базу.

Пока же у нас ведомственность еще заявляет о себе, ГСК, МВД в районах и городах друг за другом ходят. Я думаю, Государственный следственный комитет должен быть национальным государственным органом, который бы расследовал крупные, значимые, переходящие границы разных областей пре-

ступления. Поэтому ему не нужны органы в районе, в городе, а должен быть мощный центральный аппарат в области, а в таких крупных городах, как Темиртау, Кентау, – свои представители, которые, допустим, расследуют убийство вместе с МВД. Все остальное передается криминальной полиции. Сейчас соответствующие изменения в законопроект мы уже внесли.

Есть вопросы к налоговой полиции. Это что, правоохранительный орган или нет? Да, он находится в составе Минфина, отвечает за сбор налогов и рациональное их расходование в государственном бюджете. Тут тоже надо определиться. Если это правоохранительный орган, то надо его передать следственному комитету. Или это должен быть отдельный мощный департамент в Министерстве финансов, как в других государствах? Кстати, все экономические преступления, коррупция выявляются через налоговую инспекцию, налоговую полицию. Если налоговая полиция ведет следствие, доводит до суда и выступает обвинителем – это один вопрос. А у нас так: до какого-то момента налоговая полиция доводит, а потом передает ГСК, там заново по-своему начинают трактовать дело. В Соединенных Штатах Америки, между прочим, за уклонение от налогов человеку грозит наказание до 30 лет тюрьмы. Все стараются не ссориться с налоговой инспекцией, дело с ней не иметь. Мы обязательно должны прийти к тому, чтобы было невыгодно и страшно не платить налоги. Но для этого надо еще пересмотреть сами налоги, сделать их четкими и нормальными.

Нельзя сказать, что в Соединенных Штатах меньше налогов. Сейчас и у нас Налоговый кодекс приведен в соответствие с мировыми стандартами. Человек, получающий 100 тысяч тенге, платит 40% налогов, а до 10–15 тысяч – по-моему, от 13 до 15%. Это нормально. Из 1 млн. тенге надо заплатить 40% – 400 тысяч.

Всех интересует Закон о языках, который прошел через Парламент. Некоторые статьи его вызывают у меня сомнения. Согласно нашей Конституции, права и свободы граждан не ущемляются ничем. Человек волен выбирать тот язык, который он считает своим, и ущемлять его права по языковому признаку Конституция не позволяет, и я буду четко следовать букве Основного закона. Поэтому я отправил Закон о языках в Конституционный совет, который должен сказать: отвечают ли все его статьи нашей Конституции. Если нет и Конституционный совет примет решение, то эти статьи будут изъяты.

Вопрос не в том, чтобы составлять ежегодно список чиновников, кто обязательно должен знать казахский, а в том, что нам надо создать нормальные условия для изучения всеми государственного языка. Почему-то парламентарии упустили важный момент, который бы все восприняли: надо во всех школах Казахстана нормально учить казахский язык, и чтобы по этому предмету в обязательном порядке сдавали государственные экзамены для включения в аттестат. В высших учебных заведениях это должен быть выпускной, государственный, дипломный экзамен.

Учить надо не нас с вами или наших сверстников. Вот, мол, завтра проснешься – и начинай говорить на другом языке, как будто это так просто. Почему для желающих изучить, допустим, английский язык выпускаются видеокассеты, компакт-кассеты, всякие разговорники, а почему наше государство, Правительство до сих пор не создают такие же условия для изучения казахского языка?

Хорошо было бы, чтобы поощрялись люди, знающие казахский язык. Согласно недавнему опросу, 95,5% казахов ответили, что они знают казахский язык. В 1979 году таких было чуть больше половины опрошенных. 1,7% русских сказали, что они в совершенстве владеют казахским языком, 4,5% – владеют разговорным, 45% – хотят учить государственный язык, а 40% – не желают его учить. Вот такой расклад.

Я подпишу тот закон, который будет полностью соответствовать нашей Конституции. И не надо поднимать дебаты, вести разговоры. Если хотите знать мой принцип, то он заключается в том, чтобы никого в Казахстане не ущемлять ни по какому признаку – этого требует Конституция. Честно говоря, никакой язык силой учить не заставишь, и не надо этим заниматься. Нужно готовить преподавателей, учителей, которые в казахской среде учат казахскому языку. Их у нас нет. Надо выделять деньги для этого, нужны средства на пособия по изучению языка, следует изыскать деньги, чтобы организовать изучение языка на всех предприятиях бесплатно.

Я не считаю правомерным, что все средства массовой информации ровно 50% времени должны говорить на казахском языке. Информационную программу, будьте любезны, на двух языках. Как делает это Алматинское телевидение. Чем плохо? И никому из вас не возбраняется на телевидении крутить фильмы на казахском языке или повторять особенно значимые. Тем самым вы только новую аудиторию обретете.

Для будущего, дальнейшего укрепления нашего государства и взаимопонимания людей надо уделять внимание казахскому языку. Почему не печатать в русскоязычных изданиях, допустим, маленькие словари особенно часто употребляемых казахских слов?

Уже не говорю о том, что по телевидению можно вести учебные программы английского, французского и в том числе казахского языков. Почему нет таких программ? Например, утром, когда человек сидит на кухне, собирается на работу. Или вечером, когда он вернулся с работы. 15 минут передачи. Маленький разговор составить. Неужели это так трудно? Это и есть элементарное уважение к народу, к его земле, истории.

С другой стороны, я постоянно повторяю, что казахи как нация ни в коем случае не должны потерять знание русского языка. Это благо для народа. Не надо, наверное, расшифровывать, что это такое, потому что через русский язык мы имеем большие возможности доступа к информации, знаниям, наукам.

Надо говорить и о том, что человек, знающий казахский язык, будет понимать примерно 250-миллионное население Земли: Турцию, с 70-миллионным населением; будет понимать узбеков, татар, туркмен, башкиров, карачаевцев, кумыков, киргизов. Словом, языки 32 народов. Теперь о другом. Знаю, вас волнует и концепция новой пенсионной реформы. Во-первых, если мы не будем реформировать в целом пенсионную систему, сказал Президент, мы вообще перестанем платить пенсии людям через несколько лет. Вот это надо запомнить, потому что старая пропорциональная система, придуманная еще Бисмарком, себя исчерпала. В самой Германии – тоже. Это первое.

Во-вторых, почему-то не говорится, что сегодняшних пенсионеров это совершенно не касается. Например, 18-летний человек поступит на работу с 1 января 1998 года. Вот ему государство будет гарантировать отчисление 10% зарплаты на пенсию в фонд. Этот пенсионный фонд будет гарантироваться государством, и ему будет запрещено заниматься коммерцией, как это делали различные провалившиеся АО. Ему будет разрешаться заниматься коммерцией только в банках группы А.

Третье. Для того чтобы выйти на исполнение этой пенсии, нужно 30 лет. Вот этого никто не говорит. Теперь о тех, кому сегодня 40. Допустим, 20 лет он платил государству, и 50% своей пенсии он будет получать у государства, остальные 50 – из тех частных и государственных фондов, куда будет откладывать деньги.

Вот в этом суть. И еще надо людям рассказывать, что сегодня предприятия из фонда заработной платы 30% направляют в пенсионный фонд. Между прочим, это наша с вами зарплата. Вот если бы эти 30% показали в таблограмме. К примеру, работник получает 10 тысяч тенге, фактически у него плюс 30% – 13 тысяч. Сейчас мы будем показывать в таблограмме, и с 1 января работник будет видеть, что он 3 тысячи направляет в один фонд, а может быть, положит в другой. Во-первых, ему будут идти проценты. Во-вторых, он в любой момент может оттуда его забрать. Пусть он это решает сам. Так что ничего страшного.

Когда гражданину исполнится 63 года, у него будет: первое – твердых гарантированных государством 10%, которые будет отчислять в пенсионный фонд работодатель его, где он работал. Второе – частный пенсионный фонд, куда он будет вкладывать, сколько захочет или сколько сможет. И третье – это сбережения, накопления. Вот из этих трех составляющих будет складываться пенсия, которой на Западе хватает на достойную жизнь. Государство должно гарантировать, чтобы ни один тиын из денег граждан никуда не пропал.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫ ЖЕҢІС КҮНІМЕН ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 9 мамыр 1997 жыл

ЖЕҢІМПАЗДАР ҰРПАҒЫНЫҢ ЖОҒАРЫ АДАМГЕРШІЛІК ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ҚАСИЕТТЕРІ – БІЗДІҢ БАҒА ЖЕТПЕС БАЙЛЫҒЫМЫЗ

Қымбатты қазақстандықтар!

Сіздерді әрбір адам үшін қымбат та жарқын мереке – Жеңіс күнімен шын жүректен құттықтаймын. Ұлы Отан соғысындағы шайқастарда қаза тауып, өмірден мезгілсіз кеткен солдаттардың есімі халық зердесінде мәңгі сақталады.

Бүгін біз әлі де қатарда жүрген, шексіз ерлік пен сұрапыл сын арқылы осы күнді жақындатқан жандарды ерекше ыстық сезіммен құрметтейміз. Соғыс өрті шалған майдангерлердің, ауыр шайқастарды өткергендердің, тылдың қажымас еңбеккерлерінің алдында біздің замандастарымыз басын иеді. Өйткені олар бейбіт аспан астында өмір сүріп отырғаны, еңбек етіп, тұрмыс кешуге, балаларын өсіруге мүмкіндігі болғаны үшін де сіздердің алдарыңызда борыштар.

Сіздердің жоғары адамгершілік және азаматтық қасиеттеріңіз өздеріңізден кейінгі барлық ұрпақтар үшін адамгершілік өлшеміне және аңызға айналды. Бұл – ең қиын жылдарда сіздерге және біздің барлығымызға кез келген ауыртпалықты табандылықпен өткеруге көмектескен баға жеткісіз құндылықтар. Адамзат тарихындағы ең қантөгісті соғыстың ардагерлері – сіздер бүгін таңда да жастарды патриоттыққа тәрбиелеуге белсене қатысып, олардың өмірден өз орнын табуына көмектесіп келесіздер.

Сіздер – қоғамның тең құқықты мүшесісіздер. Сондықтан, еліміз сіздердің мұқтаждарыңызды білмей отыра алмайды. Мен қазақстандықтарды, ең алдымен барлық деңгейдегі басшыларды, соғыс және еңбек ардагерлері алдындағы өздерінің перзенттік борышын қастерлі түрде орындауға, оларға жан-жақты қолдау көрсетуге, еліміз бастан кешіріп отырған күрделі, өтпелі кезеңде сөзбен де, іспен де көмектесуге шақырамын.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 9 мамыр 1997 жыл.

Жеңіс мерекесі келген сайын біздің көкірегімізде ертеңгі күнге сенім, бұдан да жақсы болашаққа деген үміт орнатады. Мұндай сенім бізге қазір де қажет. Көпұлтты Қазақстанның топтасқан, біртұтас халқы уақыт сынынан сүрінбей өтіп, әлемдік қоғамдастықта лайықты орын алатын демократиялық-құқықтық мемлекет орнатады деп сенемін.

Қымбатты отандастар, сіздерді Ұлы Мамыр мерекесімен құттықтай отырып, барлығыңызға мықты денсаулық, бақыт, жеке бастарыңыз бен отбасыларыңызға игілік, рухани жарастылық пен қоғамдық татулық тілеймін.

ПОЗДРАВЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА С ДНЕМ ПОБЕДЫ КАЗАХСТАНЦЕВ*

Алматы, 9 мая 1997 года

ВЫСОКИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ И ГРАЖДАНСКИЕ КАЧЕСТВА ПОКОЛЕНИЯ ПОБЕДИТЕЛЕЙ – НАША НЕПРЕХОДЯЩАЯ ЦЕННОСТЬ

Дорогие казахстанцы!

Сердечно поздравляю вас со светлым, дорогим каждому человеку праздником – Днем Победы. В памяти народной навечно останутся павшие на полях сражений, безвременно ушедшие из жизни солдаты Великой Отечественной.

Сегодня мы с особой теплотой чувствуем тех, кто и по сей день остается в строю, кто выстрадал этот день ценой неимоверного мужества и суровых испытаний. Перед вами, опаленными войной участниками сражений, негибаемыми тружениками тыла, склоняют головы наши современники, обязанные вам тем, что у них есть мирное небо над головой, сама возможность жить, работать, растить детей.

Вошли в легенду и стали нравственным эталоном для всех последующих поколений ваши высокие человеческие и гражданские качества. Это – непреходящая ценность, которая в самые трудные годы помогала вам и всем нам стойко преодолевать любые невзгоды. И сейчас вы, ветераны самой кровопролитной в истории человечества войны, активно участвуете в патриотическом воспитании молодежи, способствуете обретению ею своего места в жизни.

Вы – равноправные члены общества. И оно не может не знать ваших забот. Я призываю казахстанцев, и прежде всего руководителей всех уровней, свято выполнять свой сыновний долг перед ветеранами войны и труда, оказывать им всемерную поддержку, помогать и словом, и делом в сложный переходный период, который переживает страна.

Каждый раз праздник Победы вселяет в наши сердца уверенность в завтрашнем дне, надежды на лучшее будущее. Эта уверенность нужна нам и сегодня.

* Газета "Казахстанская правда", 9 мая 1997 года.

Убежден, что сплоченный, единый народ многонационального Казахстана сумеет ответить на вызов времени – построит демократическое правовое государство, занимающее достойное место в мировом сообществе.

Поздравляя вас, дорогие соотечественники, с Великим майским праздником, желаю всем вам крепкого здоровья, счастья, личного и семейного благополучия, духовного лада и общественного согласия.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҮНТЫМАҚТАСТЫҚ
ҰЙЫМЫНА (ЭЫҰ) МҮШЕ ЕЛДЕРДІҢ МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҮКІМЕТ
БАСШЫЛАРЫНЫҢ БАСҚОСУЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Ашғабат, 13 мамыр 1997 жыл

Көлік инфрақұрылымын дамытпайынша, сауда-экономикалық қатынастарды дамытудың болашағын көріп-білу ғана емес, біздің елдеріміздің экономикалық игілігі де, тіпті болашағын болжау да мүмкін бола қоймайды. Бұған қоса, әңгіме басқа аймақтардың рыноктарына шығу туралы да, дүниежүзілік шаруашылық пен интеграция туралы да болып отыр.

ЭЫҰ-ның жалпы аймақтық органы үйлестірген осы бағыттағы жұмыс қазірдің өзінде басталды. Оның нақты жетістіктері де бар. Көлік секторын дамытудың Алматыда жасалған негізгі жоспары жүзеге асырылуда. Тежден-Серахс темір жолының учаскесі ашылды. Ол біздің мемлекеттеріміз арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастықты едәуір жандандыруға мүмкіндігі бар жаңа көлік артериясы болып табылады. Дегенмен, бұл бағыттағы істің басы ғана. Қазіргі таңда кейінге қалдыруға болмайтын бірқатар проблемаларға күш-жігер жұмылдыруды ұсынды.

Біріншіден, ЭЫҰ-ның барлық елдері үшін тиімді әрі экономикалық пайдалы болатын, жұмыс істеп тұрған аймақтық маңызы бар көлік коммуникацияларын пайдалануды қамтамасыз еткен жөн болар еді. Олардың ұйымдық басқаруы осы заманғы техника жетістіктері деңгейінде тұр. Трансазия магистралы қалыптасып қалған көлік желілеріне балама жол болып табылады. Жаңа бағытта дәстүрлі жүк тасымалын жандандыру оның уақыт және ақпараттық тұрғысынан объективті артықшылықтарын неғұрлым қолайлы тарифтік шарттармен және жүк тасымалын басқаруды жақсырақ ұйымдастырумен қуаттағанда ғана мүмкін болмақ.

Екіншіден, негізгі алматылық жоспарда қарастырылған жобаларды аяқтау жөніндегі жұмысты жеделдету қажет. Әңгіме ұлттық көлік желілерінің учаскелерін жаңғырту, қосымша учаскелер салу және оларды аймақтық трансазия көлік жүйесімен түйістіру туралы болып отыр.

Үшіншіден, жаңа жобалар мен көлік маршруттары бағыттарының басымдығын анықтау кезінде олардың тіршілік қабілеттілігі өлшемдерін басылыққа алу, қаржыландырудың мақсатты саясатын жүргізу қажет.

* "Егемен Қазақстан", 16 мамыр 1997 жыл.

Заң базасын және өзара келісілген тарифтік саясат жасау мейлінше көкейкесті іс болып табылады. Онсыз жұмыс істеп тұрған және жобаланып жатқан көлік магистралдарын пайдаланудың экономикалық мәнісі болмауы мүмкін. Бұл – төртіншіден.

Бұған қоса, ең таяу уақытта жүзеге асыру басталуға тиісті бірнеше негізгі көлік жобаларын бөліп қараудың маңызы бар. Автомобиль коммуникацияларын дамыту, автомобиль жолдарын жобалау, салу және қайта жаңарту, оларды өзара қосу, транспорт маршруттарын халықаралық өлшемдер деңгейінде басқарудың біртұтас жүйесін енгізу жөніндегі жобалардың көкейкестілігі де бұлардан кем емес. Теңізге шығар жолы жоқ Қазақстан мен аймақтың тағы басқа мемлекеттері үшін транзит-көлік жөнінде шектеулі келісім жасасу мейлінше маңызды болып табылады. Өйткені ол Иранның, Пәкістан мен Түркияның теңіз айлақтарына жетуді қамтамасыз етеді. Бұдан ЭЫҰ-ның барлық елдері ұтады.

Республикамыздың басшысы бесінші бір сәт ретінде аймақты өркендетудің басым саласы болып табылатын энергетиканы бөліп көрсетті. ЭЫҰ елдерінің елеулі отын-энергетика ресурстары бар. Мұнда мұнай өндіру ұдайы ұлғайып келеді. Жаңа кен орындары игеріліп жатыр. ХХІ ғасырда бұл аймақ әлемдік рынокқа көмірсутегі шикізатын берушілердің негізгілерінің біріне айналады деп айтуға негіз бар. Алайда, оны ауқымды игеру ЭЫҰ аймағы ішіндегі ғана емес, оның сыртында да энергия ресурстарының әлеуетті тұтынушыларына жеткізетін мұнай және газ құбырларының болмауынан бөгеліп тұр. Әсіресе, бұл мәселе құрлықтың өзіндегі елдердің алдына өткір қойылып отыр. Олардың кейбіреуі, арасында Қазақстан да бар, ішкі труба құбыры жүйесінің жеткілікті дамымауы салдарынан отын ресурстарынан және энергиямен жабдықтаудан зәрулік көріп келеді. Осынау жағдай мұнай-газ құбырларының экспорттық және ішкі мемлекеттік желілерінің құрылысы проблемасын жалпы ұлттық міндеттер деңгейіне дейін көтеріп отыр. Оның үстіне бізде төл рыногымызды дамытуға деген ішкі қажеттілік бар. Бұл мүмкіндікті де қолдан шығарып алуға болмайды. Қазақстан ЭЫҰ-ның труба құбырын төсеу жөніндегі жалпы аймақтық органға жан-жақты қолдау көрсетуге өзір. Ал мұндай орган сөзсіз құрылуға тиіс.

Каспий өңіріне жататын ЭЫҰ мемлекеттеріне Каспий теңізінің мәртебесі жөнінде бірыңғай айқындама белгілеуге шақырамын. Ондағы мақсат теңіз түбінің ресурстары жөнінде ықтимал жанжалдарды болдырмау. Атап айтқанда, теңіз орта желі бойынша бөлінуі керек деп санаймын. Мұның өзі бұрынғы КСРО республикаларының әкімшілік шекарасын мойындаған ТМД мемлекеттерінің арасындағы шартта да көзделген. Бұл мәселедегі келіспеушілік мұнай мен газ тасымалдау жөніндегі уағдаластықтардың орындалуын күрт шиеленістіріп жіберуі ықтимал.

Қазіргі кезеңде Қазақстанның ЭЫҰ елдерімен саудасының нәтижелері жаман емес. Ол республиканың бүкіл сыртқы сауда айналымының 10 процентін құрайды. Солай бола тұрса да Қазақстанның қолда бар экспорттық әлеуеті әзірше толық пайдаланылмай келеді. Ол 18 миллиард доллар шамасында деп бағалануда. Міне, сондықтан да қазіргі кезде ЭЫҰ аймағында сауданы дамытудың еркін экономикалық аймақтарын құру біз үшін ең бір көкейкесті мәселе болып табылады. Олар мемлекеттік, әсіресе жекеменшік шағын және орта бизнестің дамуын ынталандыруға көмектеседі. Мұның өзі сонымен бірге аймақтың құрлық ішіндегі мемлекеттерінің ашық теңізге еркін де ешқандай кедергісіз шығуына жағдай жасайды. Оның үстіне бұл айқын-дама БҰҰ Бас ассамблеясының қарарларында баянды етілген.

ЭЫҰ елдерінің қолындағы білім, ғылым мен мәдениет саласындағы ұшан-теңіз әлеуетті тиімді пайдалану қажет деп санаймын. Рухани құндылықтарды қайта түлету, біртұтас тарихи мұраны сақтау ұйым көздеп отырған басқа да мақсаттарға жетуге жол ашады.

Аймақтағы тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету – сауда-экономикалық және басқа салалардағы табысты да өзара тиімді ынтымақтастықтың ең басты алғышарты мен кепілі.

ЭЫҰ-ның ауқымды экономикалық және мәдени ынтымақтастық форумы болуға тиіс. Бұл орайда ұйымды саясаттандырып жіберудің мәні болмас еді. Осындай әрекетке барсақ, біз форумымыздың тиімділігін төмендетіп аламыз, басқа ұйымдарға қазірдің өзінде талқыланып жатқан мәселелер бойынша пікірсайысқа оппалап қаламыз.

Орын алмастыру ережесіне сәйкес Қазақстанға 1998 жылы ЭЫҰ-да төрағалық ету құрметі көрсетіліп отырғаны белгілі. Осыған байланысты ЭЫҰ елдерінің басшыларын Алматыда алдағы жылдың мамыр айында өтуі болжанып отырған басқосуға шақырамын.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА САММИТЕ ГЛАВ ГОСУДАРСТВ И ПРАВИТЕЛЬСТВ СТРАН –
ЧЛЕНОВ ОРГАНИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО
СОТРУДНИЧЕСТВА (ОЭС)***

Ашгабат, 13 мая 1997 года

ВЗГЛЯД НА ДЕСЯТИЛЕТИЕ ВПЕРЕД

Без развития транспортной инфраструктуры, сказал он, вряд ли можно видеть перспективным не просто развитие торгово-экономических отношений, но и экономическое благополучие и даже будущее наших стран, кроме того, речь идет и о выходах на рынки других регионов, интеграции в мировое хозяйство.

Скоординированная общерегиональным органом ОЭС работа в этом направлении уже начата, имеются практические достижения. Реализуется основной алматинский план развития транспортного сектора. В прошлом году открыт участок железной дороги Теджен – Серахс, который является новой транспортной артерией, способной существенно оживить торгово-экономическое сотрудничество между нашими государствами. Но все же это только начало пути. Поэтому предлагаю сосредоточить усилия на ряде неотложных проблем.

Во-первых, следовало бы обеспечить эффективную и экономически выгодную для всех стран ОЭС эксплуатацию существующих транспортных коммуникаций регионального значения, их организационное управление на уровне современных технических достижений. Трансазиатская магистраль является альтернативной по отношению к уже сформировавшимся транспортным линиям. Повернуть традиционные грузопотоки в новом направлении возможно лишь в том случае, если его объективные преимущества с позиций времени и расстояний будут подкреплены более благоприятными тарифными условиями и лучшей организацией управления грузопотоками.

Во-вторых, необходимо ускорить работу по завершению проектов, предусмотренных алматинским основным планом.

Речь идет о реконструкции участков национальных транспортных линий, о строительстве дополнительных участков и их стыковке с региональной Трансазиатской транспортной системой.

* Газета "Казахстанская правда", 16 мая 1997 года.

В-третьих, при определении приоритетности новых проектов и направлений транспортных маршрутов необходимо руководствоваться критериями их жизнеспособности, проводить целенаправленную политику финансирования.

Весьма актуальной является разработка законодательной базы и взаимосогласованной тарифной политики, без чего использование действующих и проектируемых транспортных магистралей может потерять экономический смысл, это в-четвертых.

Кроме того, важно выделить несколько основных транспортных проектов, реализация которых должна начаться в самое ближайшее время. Не менее актуальными представляются проекты по развитию автомобильных коммуникаций, проектированию, строительству и реконструкции автодорог, их взаимосоединению, внедрению единой системы управления транспортными маршрутами на уровне международных стандартов. Для Казахстана и других государств региона, не имеющих выхода к морю, крайне важным является заключение транзитно-транспортного рамочного соглашения, так как оно обеспечит доступ к морским портам Ирана, Пакистана и Турции. От этого выиграют все страны ОЭС.

В-пятых, выделил бы энергетику, являющуюся приоритетной сферой развития региона. Страны ОЭС обладают значительными топливно-энергетическими ресурсами. Здесь постоянно увеличивается добыча нефти, осваиваются новые месторождения. Есть основания полагать, что в XXI веке этот регион станет одним из основных поставщиков углеводородов на мировой рынок. Однако его масштабное освоение сдерживается отсутствием нефте- и газопроводов к потенциальным потребителям энергоресурсов как внутри региона ОЭС, так и вне его пределов. Особенно остро эта проблема стоит перед внутриконтинентальными странами. Некоторые из них, в том числе и Казахстан, испытывают недостаток в топливных ресурсах и в энергоснабжении из-за недостаточной развитости внутренних трубопроводных систем. Эти обстоятельства поднимают проблему строительства экспортных и внутригосударственных сетей нефте- и газопроводов до уровня общенациональных задач. Поскольку у нас есть внутренняя потребность развивать собственный рынок, то этот шанс тоже упускать никак нельзя. Казахстан готов оказывать всемерную поддержку общерегиональному органу ОЭС по строительству трубопроводов, который непременно должен быть создан.

Я предлагаю государствам ОЭС, относящимся к прикаспийским, высказать единую позицию по статусу Каспийского моря с тем, чтобы исключить возможные конфликты по ресурсам морского дна. В частности, море должно быть разделено по срединной линии, как это было предусмотрено договором между государствами СНГ, признавшими административные границы республик бывшего СССР. Несогласованность в этом вопросе может резко осложнить выполнение договоренностей по транспортировке нефти и газа.

На современном этапе торговля Казахстана со странами ОЭС имеет неплохие результаты. Она составляет 10 процентов от всего внешнеторгового оборота республики. Тем не менее имеющийся экспортный потенциал Казахстана, а он оценивается почти в 18 миллиардов долларов, пока не используется в полной мере. Вот почему наиболее актуальными в настоящее время для нас являются вопросы создания свободных экономических зон развития торговли в регионе ОЭС. Они помогут стимулировать развитие государственного и особенно частного малого и среднего бизнеса. Это поможет также свободному и беспрепятственному выходу внутриконтинентальных государств региона к открытому морю. Тем более что эта позиция закреплена в резолюциях Генеральной Ассамблеи ООН.

Необходимо эффективнее использовать и огромный потенциал, которым располагают страны ОЭС в области образования, науки и культуры. Возрождение духовных ценностей, сохранение единого исторического наследия откроют путь к достижению и других целей, предусмотренных организацией.

Главной предпосылкой и залогом успешного и взаимовыгодного сотрудничества в торгово-экономической и других областях – это обеспечение стабильности и безопасности в регионе. В связи с этим я вновь обращаю внимание на инициативу Казахстана о созыве Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии, в реализации которой принимают участие практически все страны ОЭС.

ОЭС должна стать форумом масштабного экономического и культурного сотрудничества. В связи с этим было бы непродуктивным политизировать организацию. В противном случае мы снизим эффективность нашего форума, увязнем в дискуссиях по вопросам, которые уже обсуждаются в других организациях.

Как известно, в соответствии с правилами ротации Казахстану предоставлена честь председательствовать в ОЭС в 1998 году. В связи с этим приглашаю руководителей стран ОЭС на саммит, который состоится в Алматы в мае будущего года.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "ТРАНСЕУРАЗИЯ-97" АРАЛЫҚ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНА ҚАТЫСУШЫЛАРЫНА ЖОЛДАҒАН
ҚҰТТЫҚТАУЫ***

Алматы, 22 мамыр 1997 жыл

Алматы осынау өкілетті кездесуді өткізетін орын ретінде кездейсоқ таңдап алынған жоқ.

Біздің еліміз шығыс пен батыстың стратегиялық маңызды көлік жолдарының қиылысында орналасқан және жалпы алғанда көлік пен коммуникацияны жетілдіру мәселелерін экономикалық ең басым бағыттардың бірі, сондай-ақ, әлемдік шаруашылық байланыстарына енудің аса маңызды факторы деп есептейді. Транзит әлеуетін арттыру, аймақтағы саяси тұрақтылықты нығайту, ұлан-байтақ Еуразия кеңістігі арасындағы жан-жақты ынтымақтастықты кеңейтуге, өзара іс-қимылдың жаңа интеграциялық нысандарын іздестіруге белсенді түрде жәрдемдесетіні күмәнсіз.

Конференцияға ТМД, Еуропа және Азия елдері, халықаралық көлік және қаржы ұйымдары, сондай-ақ, БҰҰ-ның сауда және даму жөніндегі конференциясы, Еуропалық одақ өкілдерінің қатысуы бұл кездесуге ғаламдық сипат береді.

Конференциядағы пікір сайысы барысында құрлықтағы көлік жолдарын алуан түрде дамыту жөніндегі нақты ұсыныстар белгілейтініне сенім білдіремін. Мұның өзі мемлекеттер мен халықтар арасындағы серіктестік қарым-қатынастарды елеулі түрде нығайта түседі.

Конференцияға қатысушыларға жемісті жұмыс істеп, белгіленген жоспарларды жүзеге асыруда табыстар тілеймін.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 22 мамыр 1997 жыл.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
К УЧАСТНИКАМ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
"ТРАНСЕВРАЗИЯ-97"***

Алматы, 22 мая 1997 года

Алматы выбран местом проведения этой представительной встречи далеко не случайно. Наша страна находится на пересечении стратегически важных транспортных путей Востока и Запада и считает вопросы совершенствования транспорта и коммуникаций в целом одним из самых приоритетных экономических направлений, а также важнейшим фактором вхождения в мирохозяйственные связи.

Наращивание транзитного потенциала, укрепление политической стабильности в регионе, несомненно, будут активно способствовать расширению всестороннего сотрудничества между странами огромного евразийского пространства, поиску новых интеграционных форм взаимодействия. Участие в конференции представителей стран СНГ, Европы и Азии, международных транспортных и финансовых организаций, а также конференции ООН по торговле и развитию Европейского союза придает вашей встрече глобальный характер. Выражаю уверенность, что в ходе дискуссий на конференции будут выработаны конкретные рекомендации по диверсификации транспортных путей на континенте. Это значительно укрепит партнерские отношения между государствами и народами.

Желаю участникам конференции плодотворной работы, успехов в реализации намеченных планов.

* Газета "Казахстанская правда", 22 мая 1997 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ
РЕСЕЙ БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ
БАСШЫЛАРЫМЕН КЕЗДЕСУДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

23 мамыр 1997 жыл

ҚАЗАҚСТАН ШЕТЕЛДІК ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҮШІН НЕГЕ ТАРТЫМДЫ

Қазақстанда "Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы" Заң қабылданған. Ол республикадағы инвестициялық ахуалды одан әрі жақсартуға бағытталған. Бұл құжат инвесторлардың мүдделерін қорғайды. Жаңа кепілдіктер инвесторлардың бәсекеге түсу еркіндігін, бір жағынан өз бәсекелестеріне деген қарым-қатынас жасау құқықтарын, екінші жағынан – кәсіпкерлік қызмет түрлерінің еркіндігін, яғни, олардың мемлекетке деген қарым-қатынас жасау құқықтарын қамтамасыз етеді.

Соңғы кезде Қазақстанға экономикалық қызметтің жаңа түрі – кәсіпорындарды шетелдік фирмалардың басқаруына беру ісі ерекше күшті назар аудартып отыр.

Егер мейлінше дәл айту қажет дейтін болсақ, онда бізде "басқару" деген термин көптен бері жоқ. Өйткені барлық кәсіпорын жекешелендіріліп біткен, әрқайсысының өз қожайыны бар. Олардың арасында Кеңес Одағы күйрегеннен кейін іс жүзінде тұралап, тоқтап қалған ірі-ірі кәсіпорындар да кездеседі. Бұл ретте Ресейге тікелей қатысы бар және оның экономикасына ықпалын тигізетін бірнеше объект туралы айтып өткім келеді.

Атап айтқанда, Соколов-Сарыбай кен-байыту комбинатын алайық. Оның Магнитогорскіні темір рудасымен жабдықтаушы негізгі кәсіпорын болғаны белгілі. Ал, Магнитогорск төлем қабілетінен біржола айырылғаннан кейін комбинат тоқтап қалды, сөйтіп тек осы комбинаттың арқасында күн көріп, өмір сүріп отырған Рудный қаласы іс жүзінде толығымен жұмыссыз қалып қойды.

Келесі мысал – хром өнеркәсібін алыңыз. Қазақстанның дүние жүзінде өндірілетін хромның 40 процентін және кешегі Кеңес Одағында өндіріліп келген хромның шын мәнінде 95 процентін шығарғаны мәлім. Ал, Ресей кәсіпорындары біздегі хром рудасын сутегін дерлік алатын. Республикамыз хром рудасының әр тоннасынан оның нақты құнының 80 проценті мөлшерінде зиян шегетін. Мұның өзі Қазақстандағы екі ферросплав зауыты хром рудасының тапшылығынан тоқтап тұрған жағдайда болғанын айта кету керек.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 29 мамыр 1997 жыл.

Одан әрі – енді Екібастұзға келейік. Бұрын Урал мен Сібірдің жүз электр стансасы Екібастұз көмірінің қуатымен жұмыс істейтін. Бірақ олардың төлем қабілетінен айырылып, қарызға белшелерінен батқаны соншалық, бұрын ашық тәсілмен жылына жалпы көлемі 85 миллион тонна көмір өндіретін орасан зор алып бассейіннің де жұмыс істемей, тоқтап қалуына тура келді.

Өзім ұзақ жылдар бойы жұмыс істеген Қарағанды металлургия комбинатын алайық. Ондағы өндірісте 37 мың адам еңбек ететін. Кәсіпорынның қуаты жылына 8,5 миллион тонна болат, 4,65 миллион тонна прокат өндіруге жететін. Соның ішінде Одақ бойынша алғанда консерві құтыларын шығаруға қажетті ақ қаңылтырдың 70 процентін беретін. Өндірілген өнімді өткізуге мүмкіндік болмағаннан кейін бұл комбинат та тоқтап қалды.

Міне, тап осындай кәсіпорындарды аяғынан тік тұрғызып, қатарға қосу үшін біз шетелдік инвестициялар іздей бастадық. Бұл ретте ең алдымен Ресейге – оның үкіметіне, бұрын өзімізбен тығыз байланыста болып келген кәсіпорындарына ұсыныс жасадық. Бірақ ешқандай жауап ала алмадық. Бұл үшін ешкімді де кінәлауға негіз жоқ еді. Өйткені ол кезде Ресей компанияларының өздерінің де әлгі кәсіпорындарды басқаруға алып, іске қосуға қаржылары болмайтын. Содан кейін біз тендер жариялап, зауыттарымызды ең тиімді шарттар ұсына алғандарға басқаруға бере бастадық. Ал, ол шарттар қандай еді? Кімде-кім кәсіпорынды басқаруға алатын болса, ол ең әуелі оның қарыздарын – энергетиктерге, теміржолшыларға, бюджетке берешегін толық өтеуі тиіс еді. Оның үстіне, жалақыны толық төлеп, жұмыс капиталын да қамтамасыз етуі керек болатын. Жасалған келісім-шарттарда өндірісті жаңарту және оны осы заманғы озық технологияға көшіру үшін қажет болатын инспекция шарттары да арнайы атап көрсетілетін.

Тап осындай шараларды жүзеге асыру нәтижесінде Қарағанды металлургия комбинатында өндіріс көлемін 12 процент арттыруға қол жетті. Бір жылдың ішінде мыс өндіру 50 процент, алюминий өндіру – 18 процент көбейді. Басқаруға берілген кәсіпорындарда барлығы 200 мың адам жұмыс істейді. Егер олардың отбасы мүшелерін қоса есептейтін болсақ, ол кәсіпорындардағы қызметтің жаңа түрі бір миллион адамды толық қанағаттандырып отыр деуімізге негіз бар. Өйткені ол кәсіпорындардағы айлық жалақы мөлшері 400 доллардан 1000 долларға дейін жетеді.

Бірақ, бұған қарап, біздегі жағдайдың бәрі бірдей жақсы-ақ екен деп ойлап қалмағандарыңызды қалар едім. Жоқ, бізде де проблема жеткілікті. Бірақ шындықтың аты шындық: кәсіпорындар өмір сүріп, жұмыс істеп жатыр. Сонымен Қазақстанның шетелдік инвестициялар үшін тартымды болып отырғанын қалай түсіндіруге болады? Оның себебі неде?

Бұл жерде ең алдымен бізде жоғарыдан төменгі деңгейге дейін нақты өкімет билігі бар. Тұрақтылық орныққан. Инвесторларға ұнайтын заңдарымыз бар. Ол заңдар инвесторлардың мүдделерін қорғайды.

ҚАЗАҚСТАН – РЕСЕЙ ҚАТЫНАСТАРЫ ЖӨНІНДЕ

Өзара шаруашылық байланыстарымыздың үзіліп қалуы салдарынан 1995 жылы біздің Ресеймен сауда-саттығымыз 50 процент кеміп кетті. 1992 жылы Қазақстан мен Ресей арасындағы тауар айналымы 8,8 миллиард доллар еді, ал бұл көрсеткіш 1995 жылы 3,9 миллиард доллар ғана болды.

Ақырында біз Кеден одағы жөніндегі шартқа қол қойып, кедендік кедергілерді жойғаннан кейін ғана істің жағдайы оңғарыла бастады. Тек өткен жылдың өзінде Ресей мен Қазақстан арасындағы тауар айналымының деңгейі 30 процент өсіп, 5,1 миллиард долларға жетті. Яғни біз шекараның арғы бетіндегі де, бергі бетіндегі де тұратын адамдардың қалталарын қағып алудың келеңсіз әрекеттерін екі жақтан да өзара тоқтаттық. Шынын айтайын, кәсіпорындар да, шекарадан ары-бері ағылып жатқан адамдар да бізге мейлінше риза көңілдерімен алғыстарын жаудырды.

1992 жылдың мамыр айында біздің елдеріміз арасындағы Достық пен ынтымақтастық жөніндегі шартқа қол қойылған болатын. Ондай шартты бұған дейін Ресей де, Қазақстан да өзге ешкіммен жасасқан емес-ті. Ол шарт іс жүзінде нағыз одақтастық шартқа айналды. Өйткені онда бұл мемлекеттердің біріне басқа бір елдің тарапынан шабуыл жасала қалған жағдайда оны екі елдің де барлық құралдарды, соның ішінде Қарулы Күштерді де, қолдана отырып қорғайтыны жөнінде қағида қамтылған. Осының өзі-ақ нағыз одақтастық емес пе? Оның үстіне, аталмыш Шартта барлық өзге қарым-қатынастардың да – саяси, экономикалық, гуманитарлық, мәдени қарым-қатынастардың да жай-жапсарлары айқын атап көрсетілген. Соның нәтижесінде ынтымақтастықты күшейту үшін қажетті қызмет түрлерін кеңінен өрістетуге барлық жағдай жасалған болатын.

1994 жылы менің бастама көтеруім бойынша Ресей мен Қазақстан арасында азаматтықты қабылдаудың оңайлатылған тәсілі жөнінде шартқа қол қойылды. Өзге елдердің арасында тап осындай шарт та жоқ. Егер қарапайым тілмен айтып жеткізер болсақ, мұның мәні мынада: Қазақстан азаматы Ресейге қоныс аудара қалған жағдайда оның азаматтығын ешқандай кедергісіз ала алатын болуы тиіс, ал Ресей азаматының Қазақстанда тұрғысы келсе, ол да біздің еліміздің азаматтығын ешқандай кедергісіз оп-оңай ала алатын болуы керек. Яғни біз бұл әрекетті жүзеге асыру арқылы адамдардың жандары жай тауып, алаңсыз болуын, Одақ күйрегеннен кейінгі кезеңде олардың жанталаса чемодандарын жинастыра бастамай, өздерінің қай жерде тұрғысы келетінін емін-еркін таңдауына мүмкіндік беруді қаладық.

Мұның өзі біздің нағыз демократиялық, еркін әрі шекаралары ашық мемлекеттер құру жөніндегі екі жаққа да бірдей ізгі ниеттерімізге толық сай келеді.

Өкінішке орай, Ресей Думасы бұл шартты біздің оншақты рет еске салуымыздан, ноталар мен жолдамалар жіберуімізден кейін таяуда ғана бекітпегеніміз, әйтеуір. Бұл үшін табаны күректей үш жыл қажет болды! Мен Борис Николаевичке қатты ризамын: өйткені ол біздің соңғы кездесуімізден кейін осы тақырыпта Думаның екі палатасының да төрағаларымен арнайы әңгіме өткізіп, оларға мән-жайды түсіндірген болатын.

ДОСТАСТЫҚ ЖӨНІНДЕ

Ресей – ТМД елдеріндегі және дүние жүзіндегі ең ірі мемлекет. Табиғи байлығы жағынан Ресеймен планетамыздағы бірде-бір мемлекет бой теңестіре алмайды. Міне, сіздер бұл жерде мені дұрыс түсініңіздер, тепе-теңдік импульстары ұдайы Ресей тарапынан болып отыруы тиіс. Мысалы, Германияның Бельгия мен Люксембургты немесе Францияның Австрияны өздерімен тепе-тең санайтыны сияқты. Еуропаның ірі-ірі елдерінің әріптестері прогресс атаулы мен гүлдене өсіп-өркендеудің мызғымас тепе-теңдігі негізінде ғана мүмкін болатынын жақсы біледі.

Ал, Ресейдің ТМД елдері арасында тағы да төраға болып шыға келуінің не қажеті бар еді? Шынын айтқанда, мен мұны түсінбеймін. Өйткені ТМД елдерінің Жарғысында төрағаның жыл сайын ауысып отыратындығы жазылған еді ғой. ТМД-ның барлық орталық органдарының Мәскеуде шоғырлануына жол болсын? Рас, кейбіреулерге бұл өте-мөте қолайлы да шығар: мәскеуліктер адамдарды жақсы қабылдап, жағдайды жайғастыра біледі, тойдыра тамақтандырады, онда жылу да, жарық та жеткілікті. Мен Еуразия одағының үлгі жобасын ұсынған кезімде әлдебір жаңа велосипед түрін ойлап шығаруды емес, дүние жүзіндегі, соның ішінде әсіресе Батыс Еуропадағы ықпалдастық істерінің жай-күйін тереңірек зерттеп білуді, әркімнің өз ерекшеліктерін елел-ескеруді, экономикалық ықпалдастықтың бұған дейін қалыптасқан қасқа жолымен ілгері қарай жылжи беруді айтқан болатынмын. Бірақ Кедендік одақты ақыл-парасатқа сай ақыр аяғына дейін қалыптастыра алған жоқпыз.

Төлем одағының жұмысын жөнге салудың да сәті түспей-ақ қойды. Мемлекетаралық сотты да құра алмадық – ал, шын мәніне келгенде, барлық даулы мәселелерді шешетін президенттер емес, тап осы Мемлекетаралық сот болуы тиіс қой. Кез келген саяси қондырғыны базистің негізі қаланғаннан соң, ортақ рынок құрылып, шекаралар жойылып, ашылған кезде, сауда-саттық дамып, капитал мен жұмысшы күші ешқашандай кедергісіз қозғалысқа түсіп, барлық мәселе емін-еркін қалыптасқан жағдайда ғана құруға болатыны белгілі. Бұған ешкім де қарсы бола қоймайды, өйткені олар мұның өздеріне пайдалы екенін түсінеді.

Ал, іс жүзінде қалай болып отыр? Айталық, шынында да ТМД-ның ықпалдастық органдарының орталығын егер Уралға көшірмеген күннің өзінде,

Волганың бойына көшіруге неге болмасқа? Осылай өткен жағдайда азиялық республикаларға да, еуропалық елдерге де тиімді де қолайлы ғой. Кезінде мен ТМД "астанасы" не Саратов, не Самара (ол кездегі Куйбышев) болуын ұсынғанмын.

Мұндай рольді Қазан да, Астрахань да, біздің қазақстандық Орал қаласы да ойдағыдай атқара алар еді. Сонда халықтар да шын мәніндегі тепе-теңдік ықпалдастығының жүріп жатқандығын түсінер еді. Ал, қазір не дейді деңіз? Мәскеу астана болған еді, әлі де астана болып қала береді деп сенеді. Міне, тап осындай ұсақ-түйектен үлкен саясат қалыптасады. Сондықтан да бүгінгі таңда ТМД елдерінің арасында, тіпті олардың мемлекет басшыларының да арасында, бір-біріне деген толық сенім жоқ.

Менің кәміл сенетін бір нәрсем: біздің ТМД-ден бас тартуымызға болмайды, қайта оны жетілдіре түсуіміз тиіс. Наурыз айында біз, мемлекет басшылары, бір-бірімізге айтылған ескертпелердің бәрін де келесі кездесу болатын кезге дейін жан-жақты ойластыруға және Достастығымызды реформалап, жаңаша құруымызға жол ашатын құжаттар әзірлеуге келістік.

ҰЛТАРАЛЫҚ КЕЛІСІМ ТУРАЛЫ

Қазақстанда орыс тілінде 467 газет шығады. Олар – республикалық, облыстық газеттер. Ал, қазақ тілінде 211 газет шығады. Бізде 512 түрлі қазақша-орысша басылымдар бар.

Украин, неміс, ұйғыр, корей тілдері сияқты басқа да тілдерде 37 газет шығып тұрады. Орыс тілінде 32 телекомпания, қазақ тілінде 5 компания, қазақ және орыс тілдерінде 155 компания телевизия хабарларын таратады. Егер Қазақстанда шығатын тәуелсіз бұқаралық ақпарат құралдарының барлығын қоса алатын болсақ, онда мұның өзі Кіндік Азиядағы барлық өзге мемлекеттерде шығатын басылымдардың жалпы санынан 3 есе артық екенін көрер едік. Бәлкім, бұған Қырғызстанды қоспаса да болар. Біз Түрікменстаннан жаңа ғана келдік. Оған менімен бірге барған адамдармен өздеріңіз сөйлесіп көріңіздерші. Олар не көріп, не қойғанын бүкпесіз айтып бере алады.

Қазір біздің республикамызда сегіз жарым мың мектеп бар. Олардың 42 процентінде оқу түгелдей орыс тілінде жүргізіледі. Ал, мұның өзі – орыстар Қазақстанда тұратын жалпы халықтың 29 процентін құрап отырған кездегі жағдай. Тап осындай жағдайды жоғары оқу орындарынан да көруге болады. Олардағы студенттердің 25 проценті – орыс жігіттері мен қыздары. Сіздер Ақмола қаласында Лев Гумилев атындағы Еуразиялық университеттің ашылғанын білесіздер. Бұл жөнінде менің жеке өзім шешім қабылдаған болатынмын. Жуырда сол жоғары оқу орнында болып қайттым. Оның ерекшелігі неде дейсіздер ғой? Ол былай: біз онда мемлекет есебінен

оқытуға Ресейдің көрші жатқан облыстарынан, ТМД-нің өзге де елдерінен жас жеткіншектерді шақыратын боламыз. Несі бар, олар бірге оқып, бірге тұрып, біздің елдеріміз арасындағы қарым-қатынастарымызды, достық дәстүрлерімізді одан әрі нығайта берсін.

Қазір біздегі үкімет мүшелерінің құрамында ұлты қазақ еместердің алатын үлесі – 57 процент. Мысалы, Бас прокурор – Шуткин, Әділет министрі – Колпаков, Қаржы министрі – Павлов, Әлеуметтік қамсыздандыру министрі – Коржова, Экология министрі – Баев, Денсаулық сақтау министрі – Девятко, Ғылым министрі – Школьник, Энергетика министрі – Храпунов. Бәрін бірдей санап шығу да қиын. Сіздер менің осы келтіргенімдей мысалдарды ТМД-нің өзге елдерінен, соның ішінде славян нәсілді елдерден де, іздеп таба алар ма едіңіздер? Таба алмайсыздар!

Біз дұрыс бағытты таңдай білдік деп санаймын. Қазақстан – мейлінше көп ұлтты мемлекет. Біз Конституция арқылы, еліміздің заңдары арқылы жариялау жолымен ғана емес, сонымен қатар нақты іс жүзінде де халықтарды топтастыру саясатын жүзеге асыру, барлық ұлттар азаматтарының мүдделерін мұқият елеп-ескеру арқылы да еліміздегі саяси тұрақтылықты және ұлтаралық келісімді сенімді түрде сақтап келеміз. Ал, Қазақстанда орыстарға қысым жасалады-мыс деген қаңқу сөзге келетін болсақ, мұның өзі шылғи өтірік. Бізде орыстар байырғы халықтан әлдеқайда жақсы тұрады. Өйткені қазақтардың басым көпшілігі ауылдық жерлерде. Ал, онда әлеуметтік-экономикалық, экологиялық проблемалар қордаланып, шиеленісе түскен. Қазір қазақтар енді-енді ғана қалаға қарай ойыса бастады, олардың урбанизациясы енді басталды. Ал, бізде бүгінгі таңда ауылдағы өмірдің ауыртпалығы барынша күшті болып отыр.

Осы кездесуге әзірлене отырып, мен кейбір деректерді нақтылай түстім. 1992 жылдан 1996 жылға дейін (соңғы жылдың деректері әлі тиянақты емес) Қазақстаннан 2 миллион 300 мың адам көшіп кеткен екен. Олардың 670 мыңы қазірдің өзінде Қазақстанға қайтып оралды. Өткен жылы кетушілердің саны үш жарым есе азайды. Біз Қазақстанға қайтып келеміз деушілерді қабылдап жатырмыз, әлі де қабылдай береміз, оларға қажетті жағдайлар жасаймыз. Дегенмен де, әрине, оларға бәрі бірдей оңайға соқпайтыны белгілі. Өйткені, адамдар көшер алдында үй-жайларын сатып кеткен, ал меншігіндегі байлығын өздерімен бірге ала кеткен болатын. Несі бар, енді бәрін де қайтадан бастап, қайтадан жайғасуларына тура келеді.

Қазақстанның Конституциясында ешкімнің де құқықтары оның ұлтына, қайсы бір тілді білмейтіндігіне қарай тіпті де шектеле алмайды, оларға қысым жасалмайды деп айқын атап көрсетілген. Сөз реті келгенде айта кетейін, ТМД елдері арасында орыс тілі ресми тіл болып табылатын бірден-бір мемлекет – Қазақстан. Ұлттық валютасының банкнотында орыс тілдегі жазу бар бірден-бір мемлекет те Қазақстан. Достастықтың өзге елдерін былай қойғанда, мұндай нәрсе Украинада да, Беларусьта да атымен жоқ.

КАЗАЧЕСТВО ТУРАЛЫ

Конституциямыз бойынша бізде әскери жүйеден тыс Қарулы құрылымдар құруға тыйым салынған. Қылыштарын жалаңдатып, мылтықтарын асынып, қала көшелерінде емін-еркін шалқып жүруге ешқандай да жол берілмейді. Бірақ, маған түсініксіз бір нәрсе – Ресейде әскери құрылым жүйесінен тыс шекаралық қызмет құру жөнінде шешім қабылдаудың, яғни Қазақстан мен Ресейдің 7 мың шақырымнан астам шекарасын казачествоның күзетуіне тапсыру жөнінде шешім қабылдаудың қандай қажеттігі бола қалды екен? Сол бір сарбазсымақтар, турасын айтқанда, құлқынның құлы болған құнамақор казачество өкілдері, шекарада тұрып алып, өздерінің туған-туыстарына, мысал үшін Көкшетаудан Омбы қаласына барып қайтқысы келетін кемпірлердің қапшықтарына қол жүгіртіп, түбіне дейін қағып алатын адамдар қаншалықты қажет бола қойды екен? Мен, тап осы мәселе жөнінде Борис Николаевичтың атына тиісінше хат жазып қалдырдым. Бірақ әлі жауабын алған жоқпын. Ол бұл істі Черномырдинге тапсырған көрінеді.

Жалпы алғанда, мұндай шаралардың Кедендік одаққа да, Ресей мен Қазақстанның арасындағы Шартқа да үш қайнаса сорпасы қосылмайды, ең бастысы әрі қатерлісі – адамдар арасындағы сенімсіздікті қоздырады. Мені қойыңыздаршы, біздің ұрпақ Ресейге деген сый-құрмет рухында тәрбиеленген. Біз сіздермен жарты нанды бөлісіп жеп, дәмдес-тұздас болдық, бірге өстік, бірге жүрдік, оның үстіне бір-біріміздің қадір-қасиетімізді жақсы білеміз. Ал, қазіргі жастар ше? Әлі мектеп қабырғасынан да шықпаған олар жөнінде не айтуға болады? Ондай жастар Ресей мен орыс халқын не ең жақын дос санап, оған деген сүйіспеншілік рухында өседі немесе қазіргі бұқаралық ақпарат құралдарының ықпалымен Ресейге қатысты нәрселердің бәріне, бүкіл орыс халқына деген жеркеніш сезімінде тәрбие алады. Менің көбінесе терең толғаныстарға берілетіндігімнің мәнісі де, міне, осында.

Қазақстанда бір кезде сұлтандар мен хандардың тұсында да сардарлар болған. Олар да патшалы Ресей кезіндегі казачество сияқты әскери құрылымдардың тап өзі еді. Сондықтан қазір де маған, мысал ретінде айтатын, казачествоға қарсы біздің де барлық облыстарда сардарлардың жасақтарын құрсақ қайтеді деген ұсыныстар да түсіп жүр. Ал, мұның өзі сонда кімге қандай жақсылық әкеле қоймақ?

ЖАРИЯЛЫҚ ТУРАЛЫ

Мен, өз атыма айтылған сынды барынша жақсы көретіндер бар деп пайымдайтын саясаткерлерге иланбаймын. Мен де барлық, өзге жұрт сияқты адаммын. Өзімді сынап жатқанды мен де ұната қоймаймын. Бірақ, патшалы Ресей мен кеңестік тоталитаризм тұсындағы бірнеше ғасыр бойы

біздің халықтарымыздың, солардың ішінде орыстар мен қазақтардың да жұмған ауыздарын аштырмай, пікір айтуына ұдайы тыйым салып келген өкімет билігі болды. Егер біз, бүгінгі ел тізгінін ұстаған жетекшілер (мен Борис Николаевичтың да тап осылай ойлайтынына кәміл сенемін), өзімізге жайсыз тиетін нәрселерді батыл жеңіп шыға отырып, үлгі-өнеге көрсетпейтін болсақ, онда біз ешқандай да демократияға қол жеткізе алмаймыз. Жұрттың айтуынша, бүкіл дерт атаулыға ем болатын бір нәрсе бар десек, онда мұның өзі жариялылық екендігіне дау жоқ. Адамдардың басым көпшілігі өздерінің қол жеткен бүкіл жеңістерінің ішінде жариялылық пен бостандықты ерекше құрметтейтініне кәміл сенемін. Сондықтан да, қаншалықты қиын болса да, біз жұрттың ашық пікір айтуы үшін, баспасөздің және сөз бостандығының өрістеуі үшін барлық жағдайды бұдан былай да жасай беруге тиістіміз.

Өкінішке орай, қазір біз дамудың өте-мөте қиын кезеңінде тұрмыз. Бәрі де қалт-құлт еткен қиын жағдайда, мемлекетіміз әлі де мықтап нығайған жоқ. Көптеген адамдар өзгерістер жасаудың неге қажет болғанын әлі күнге дейін зерделерінен өткізіп, дұрыс түсіне алмай жүр. Сондықтан да Қазақстанның қазіргі жағдайында реформаларды жоғарыдан төменге дейін жүргізуге тура келетінін мен ешкімнен де жасырмаймын. Бұрын біз былай деп ойлаған едік: мүмкіндік туа салысымен халық та еңсесін көтеріп, іске құлшына кіріседі, нарықтық-экономиканы өз қолдарымен құрады деп санағанбыз. Алайда ондай ешнәрсе де болған жоқ. Яғни, ел тізгінін ұстаған жетекшінің бүгінгі таңдағы міндеті, "менің олай еткім келмейді" немесе "мен олай ете алмаймын" деген сияқты қыңырлық атаулыға қарамай, мемлекетіміздің кемесін өзінің алған бағытымен алға қарай жүргізе беруде болып табылады.

*Материалды өзірлеген Виктор Андриянов
("Рабочая трибуна" газеті, 1997 жылғы 23 мамыр)*

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ПЕРЕД РУКОВОДИТЕЛЯМИ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ РОССИИ*

23 мая 1997 года

ПОЧЕМУ КАЗАХСТАН ПРИВЛЕКАТЕЛЕН ДЛЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

В Казахстане принят Закон "О государственной поддержке прямых инвестиций", направленный на дальнейшее улучшение инвестиционного климата в республике. Этот документ защищает интересы инвесторов. Новые гарантии обеспечивают инвесторам свободу конкуренции, права по отношению к конкурентам – с одной стороны, и свободу предпринимательской деятельности, то есть их права по отношению к государству, – с другой.

Особо пристальное внимание к Казахстану в последнее время привлекает новая форма экономической деятельности – передача предприятий в управление иностранным фирмам.

Если быть точным, то у нас уже нет термина "управление". Все предприятия приватизированы, имеют хозяина. Среди них – крупные предприятия, которые после развала Советского Союза практически остановились. Особо хочу сказать о нескольких объектах, которые имеют прямое отношение к России и влияют на ее экономику. В частности, Соколовско-Сарбайский горно-обогатительный комбинат. Он был основным поставщиком железной руды в Магнитогорск. Поскольку платежеспособность Магнитки дошла до нуля, комбинат остановился, а город Рудный, который полностью живет и кормится этим комбинатом, фактически остался без работы.

Следующее – хромовая промышленность. Казахстан является производителем 40 процентов хрома в мире и фактически 95 процентов – в бывшем Советском Союзе. Но российские предприятия буквально бесплатно брали руду. Республика теряла на каждой тонне 80 процентов ее стоимости, тогда как два наших собственных ферросплавных завода простаивали.

Далее – Экибастуз. Сто электростанций Урала и Сибири работали на экибастузском угле, но неплатежи достигли такого уровня, что огромный бассейн с открытой добычей с общим объемом добычи 85 миллионов тонн угля в год также практически остановился.

* Газета "Казахстанская правда", 29 мая 1997 года.

Карагандинский металлургический комбинат, где я многие годы проработал. На производстве там заняты 37 тысяч человек. Мощность предприятия – 8,5 миллиона тонн стали, 4,65 миллиона тонн проката, в том числе 70 процентов союзного производства белой жести для выпуска консервных банок. Комбинат встал из-за того, что не было сбыта продукции.

Именно для этих предприятий, чтобы поднять их, мы и стали искать инвестиции. Прежде всего предложили России – правительству, предприятиям, с которыми имели тесные связи. Но отклика не получили. Никого здесь обвинять нельзя, поскольку не было тогда у российских компаний средств для приобретения этих предприятий. Тогда мы объявили тендер и передали в управление заводы тем, кто предложил самые выгодные условия. Какие это были условия? Тот, кто берет в управление предприятие, полностью рассчитывается с долгами – перед энергетиками, железнодорожниками, бюджетом. Кроме того, полностью выплачивает заработную плату и обеспечивает рабочий капитал. В контракте также были записаны условия инспекции для обновления производства и его перевода на современные технологии.

На Карагандинском металлургическом комбинате производство поднялось на 12 процентов. За один год выпуск меди увеличился на 50 процентов, алюминия – на 18 процентов. Всего же на переданных в управление предприятиях работают 200 тысяч человек. Учитывая их семьи, миллион человек вполне удовлетворены новой формой деятельности предприятий, поскольку заработная плата на них составляет от 400 до 1000 долларов в месяц.

Не хотел бы, чтобы вы подумали, будто у нас все идет хорошо. Нет, есть проблемы. Но факт есть факт: предприятия живут и работают. Итак, чем же объясняется привлекательность Казахстана для инвестиций?

Здесь есть власть сверху донизу. Есть стабильность. Есть законы, которые инвесторам нравятся, потому что защищают их интересы.

О КАЗАХСТАНСКО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЯХ

Из-за разрыва хозяйственных связей в 1995 году наша торговля с Россией сократилась на 50 процентов. В 1992 году казахстанско-российский товарооборот составлял 8,8 миллиарда долларов, в 1995 году он равнялся 3,9 миллиарда.

И лишь когда мы наконец подписали Таможенный союз и сняли таможенные барьеры, дело сдвинулось. Только за прошлый год товарооборот между Россией и Казахстаном вырос на 30 процентов и составил 5,1 миллиарда. То есть мы взаимно перестали вытряхивать кошельки у людей, которые живут с той и с этой стороны границы. Честно скажу, нас искренне благодарили и предприятия, и люди, пересекающие границу.

В мае 1992 года был подписан договор о дружбе и сотрудничестве между нашими странами. Такого соглашения ни с кем нет ни у России, ни у Казах-

стана. Фактически этот договор – союзнический. В нем есть положение о том, что в случае нападения на одно из государств обе страны защищают каждую всеми средствами, включая Вооруженные силы. Что это, как не союзничество? И аспекты всех других отношений – политических, экономических, гуманитарных, культурных в договоре четко обозначены, создавая широкое поле деятельности для сотрудничества.

В 1994 году по моей инициативе был подписан договор об упрощенном гражданстве между Россией и Казахстаном. Аналогичного договора также нет между другими странами. Суть его, если говорить простым языком, заключается в том, что казахстанский гражданин, переезжая в Россию, должен без проволочек получить гражданство, российский гражданин, пожелавший жить в Казахстане, также должен без всяких препятствий получить наше гражданство. То есть этим актом мы хотели внести спокойствие в души людей, дать им возможность после развала Союза не паковать спешно чемоданы, а спокойно определить выбор места жительства.

Это в полной мере отвечает нашему обоюдному стремлению построить демократические, свободные, открытые государства.

К сожалению, только после десятикратных напоминаний, нот, посланий лишь недавно Дума ратифицировала это соглашение. На это потребовалось три года! Я благодарен Борису Николаевичу, который после нашей последней встречи специально беседовал на эту тему с председателями обеих палат Думы.

О СОДРУЖЕСТВЕ

Россия – самое крупное государство в СНГ и во всем мире. По богатствам с Россией не может сравниться ни одно государство планеты. Так вот, поймите меня правильно, именно из России должны постоянно исходить импульсы равенства, как это делает Германия по отношению, скажем, к Бельгии или Люксембургу, или Франция – по отношению к Австрии. И партнеры крупных европейских стран знают, что именно на основе незыблемого равенства строятся прогресс и процветание.

Зачем России снова понадобилось председательство в СНГ? Я этого не понимаю. Ведь в уставе говорится о ежегодной ротации. Почему все центры СНГ сосредоточены в Москве? Правда, кому-то это очень удобно: москвичи хорошо, с комфортом принимают, сытно кормят, там тепло и светло. Когда я выдвигал модельный проект Евразийского союза, я предложил не выдумывать велосипеда, а изучить интеграционные дела в мире, особенно в Западной Европе и, учтя свои особенности, двигаться по уже проторенному пути экономической интеграции. Вот Таможенный союз до ума не довели, работу Платежного союза никак не можем наладить, не учредили межгосударственный суд – именно он, а не президенты, должен решать все спорные вопросы. Ведь когда заложен базис, когда экономика интегри-

рована, общий рынок создан, границ нет, торговля развивается, капитал и рабочая сила передвигаются беспрепятственно, когда все спокойно, тогда можно создавать любые политические надстройки. И люди не будут возражать, потому что поймут: это им выгодно.

А что получается на деле? Почему действительно не перевести центр интеграционных органов СНГ, допустим, если не на Урал, то хоть на Волгу, чтобы было удобно и азиатским республикам, и европейским. В свое время я предлагал в качестве "столицы" СНГ и Саратов, и Самару, тогдашний Куйбышев. С этой ролью справились бы и Казань, и Астрахань, да и наш казахстанский город Уральск. Людям было бы понятно: идет по-настоящему равная интеграция. А то говорят: как была Москва столицей, так ею и осталась. Из таких вот мелочей и складывается большая политика. Поэтому и нет сегодня абсолютного доверия между государствами СНГ, даже между главами государств.

Убежден, что отказываться от СНГ нам нельзя, но его нужно совершенствовать. В марте мы, главы государств, договорились, что к следующей встрече учтем все высказанные друг другу замечания и подготовим документы, которые будут реформировать и по-новому строить наше Содружество.

О МЕЖНАЦИОНАЛЬНОМ СОГЛАСИИ

В Казахстане выходит 467 газет на русском языке – все республиканские, областные, на казахском – 211. Есть у нас и 512 казахско-русских изданий.

На украинском, немецком, уйгурском, корейском и других языках выходит 37 газет. На русском языке вещают 32 телекомпании, на казахском – 5, на казахском и русском – 155. Если взять все независимые средства массовой информации, которые работают в Казахстане, то их в 3 раза больше, чем во всех других государствах Центральной Азии. Кроме, может быть, Кыргызстана. Только что мы прибыли из Туркменистана. Поговорите с теми, кто со мной ездил, они расскажут о том, что видели.

В республике сейчас восемь с половиной тысяч школ, 42 процента из них ведет обучение полностью на русском языке, хотя русских в Казахстане проживает 29 процентов населения. Та же ситуация в вузах – 25 процентов студентов вузов – это русские ребята. Вы знаете, что в Акмоле открыт Евразийский университет имени Льва Гумилева. Я лично принял об этом решение. Недавно был в этом вузе. В чем его особенность? Мы будем за государственный счет приглашать на учебу молодежь из соседних областей России, других государств СНГ. Пусть, вместе учась и живя, они укрепляют наши отношения, нашу дружбу.

В составе членов Правительства сейчас 57 процентов неказахов. Генеральный прокурор – Шуткин, министр юстиции – Колпаков, министр фи-

нансов – Павлов, министр соцобеспечения – Коржова, министр экологии – Баев, министр здравоохранения – Девятко, науки – Школьник, министр энергетики – Храпунов. Всех не перечислишь. Можете ли вы найти примеры, которые я вам привел, в других странах СНГ, в том числе и в славянских? Не найдете.

Я считаю, что мы выбрали верный курс. Казахстан – самое многонациональное государство. Не только провозгласив конституционно, законами нашей страны, но и на практике осуществляя политику единения народа, учитывая интересы граждан всех национальностей, мы сохраняем в стране политическую стабильность и межнациональное согласие. То, что русских в Казахстане ущемляют, не просто неверно. Русские живут лучше коренного населения, потому что казахи в большинстве своем живут в селе, где накопилось больше всего социально-экономических, экологических проблем. Сейчас только начинается приток казахов в город, их урбанизация. А там у нас наиболее тяжелая жизнь сегодня.

Готовясь к нашей встрече, я уточнил данные. Начиная с 1992-го по 1996-й (по прошлому году данные не окончательные) из Казахстана выехали 2 миллиона 300 тысяч человек. Всего в Казахстан уже вернулись 670 тысяч человек. И отъезд в прошлом году сократился в три с половиной раза. Мы людей принимаем и будем принимать, создавать условия. Хотя, конечно, им непросто – люди продали жилье, забрали собственность. Что ж, теперь придется вновь обустроиваться.

В Конституции Казахстана четко сказано, что никто не может быть ущемлен в правах по национальной принадлежности, незнанию того или иного языка. Кстати, единственное государство в СНГ, где официальным языком является русский язык, – это Казахстан. Единственное государство, где на банкнотах национальной валюты имеются надписи и на русском языке, – это Казахстан. Ни на Украине, ни в Беларуси, не говоря уже о других странах Содружества, такого нет.

О КАЗАЧЕСТВЕ

По Конституции у нас запрещены вневойсковые формирования. Недопустимо разгуливать по городам с шашками и оружием. Но тогда мне непонятно, почему было принято решение пограничной службы России о вневойсковой, то есть казачьей, охране границы Казахстана и России, которая составляет семь тысяч километров. Эти вояки, а попросту крохоборы, стоят на границе и вытряхивают сумки у старух, которые идут к родственникам, например, из Кокчетавы в Омск. По этому вопросу я составил соответствующую записку Борису Николаевичу. Ответа пока нет. Это дело поручено Черномырдину.

В целом же такие меры не соответствуют ни Таможенному союзу, ни договору между Россией и Казахстаном и, самое главное, сеют недоверие

между людьми. Я то ладно, мое поколение воспитано в уважении к России, мы с вами одну кашу ели, вместе выросли и знаем цену друг другу. А как молодежь, которая сейчас в школу ходит? Либо она вырастет, любя Россию и русский народ, считая его близким другом, либо сейчас средства массовой информации воспитают в ней неприязнь ко всему российскому, ко всему русскому. Вот в чем суть моих размышлений.

В Казахстане при султанах и ханах были сардары – такие же военизированные формирования, как казаки при царе. И теперь мне, например, предлагают: давайте в противовес казакам создадим ополчение сардаров по всем областям. Кому от этого будет лучше?

О ГЛАСНОСТИ

Я не верю тем политикам, которые утверждают, что они страшно любят критику. Я такой же человек, как и все, и тоже не очень люблю, когда меня критикуют. Но в течение нескольких столетий царского и советского тоталитаризма нашим народам, в том числе русским и казакам, власти постоянно затыкали рты. Если мы, сегодняшние лидеры (знаю, что и Борис Николаевич точно так же думает), превозмогая то, что нам неприятно, не создадим прецедента, то ни к какой демократии мы не придем. Говорят, что если и есть панацея от всех бед, то это гласность. Уверен, что из всех своих завоеваний больше всего люди запомнят именно гласность и свободу. Поэтому, как бы трудно ни было, мы должны и дальше создавать условия для открытости, для свободы печати и слова.

К сожалению, сейчас мы находимся на таком этапе развития, когда все зыбко, государство еще непрочное, а многие люди еще не осознали необходимости преобразований. Поэтому в условиях Казахстана приходится проводить реформы сверху вниз, и я не скрываю этого. Раньше мы думали: как только появится возможность, народ сам поднимется, сам построит рыночную экономику. Ничего подобного не произошло. То есть задача лидера сегодня состоит в том, чтобы через "не хочу" и "не могу" вести корабль государства избранным курсом.

*Подготовил Виктор Андриянов
("Рабочая трибуна", 23 мая 1997 г.)*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІН ҚҰРБАНДАРЫН ЕСКЕ АЛУ КҮНІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ҚАЗАҚСТАН АЗАМАТТАРЫНА ҮНДЕУІ*

Алматы, 31 мамыр 1997 жыл

КЕЛЕШЕК КҮНДЕРІМІЗДІҢ БӘРІ ЖАРЫҚ БОЛҒАЙ

Ардақты ағайын!

Елімізде тұңғыш рет Саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күні аталып отыр. Баршамыз азаматтық парызымызды өтеп, тоталитарлық жүйенің жөндеттері жазықсыздан-жазықсыз қуғынға ұшыратып, қатыгездікпен қазаланған отандастарымыздың рухы алдында аза тұтып, басымызды иеміз. 20-шы жылдары расталған "Қызыл қудалау" науқаны 30-шы, 40-шы жылдары, содан кейін 50-ші жылдардың басында күллі елімізге сел болып жайылып, қанды көбік шашты. Мархабаттылықты желеу етіп, ұлы мұраттарды уағыздаған болып көлгірсіген қара ниет жүгенсіздік миллиондаған адамдардың жанын қиды, көз жасын төккізіп, қасірет шеккізді.

1954 жылы ел басшылығы үшін жасалған айрықша баяндамаға сүйенсек, революцияға қарсы қызмет дегенді білдіретін 58-бап бойынша Кеңес Одағында сотталғандардың жалпы саны 3 миллион 770 мыңнан астам адам екен. 642 980 адам атылған. 25 жыл бас бостандығынан айыруға 2 миллион 369 мың адам сотталған.

Тарихшы Рой Медведевтің деректері бойынша, 1927 жылдан бастап 1953 жылға дейін елімізде 40 миллион адам қуғын-сүргінге ұшыраған. Қазақстанда 103 мың адам қуғынға ұшырап, 25 мың адам атылған. Халыққа қарсы жасалған қылмыстың басқа да айғақтарын келтірейін: қазақтардың 42 проценті аштықтан қырылып, миллионнан аса адам ауып кетті. Ал, біздің елге бір миллион 209 мың адам жер аударылды. Осының барлығының нәтижесінде қазақтар өзінің туған топырағында аз ұлтқа айналды.

Халқымыздың аяулы перзенттері Әлихан Бөкейхановтың, Ахмет Байтұрсыновтың, Мағжан Жұмабаевтың, Сәкен Сейфуллиннің, Ораз Жандосовтың, Бейімбет Майлиннің, Ілияс Жансүгіровтің, Санжар Асфендияровтың, Халел және Жанша Досмұхамбетовтердің, аса көрнекті мемлекет қайрат-

* "Егемен Қазақстан" газеті, 31 мамыр 1997 жыл.

керлері Т. Рысқұловтың, Л. Мирзоянның, О. Исаевтың, В. Ивановтың, Н. Нұрпейісовтің, Т. Жүргеновтің, М. Масаншының, А. Розыбакиевтің, Ұ. Құлымбетовтің, сан алуан ұлт өкілдерінің сан мыңдаған басқа да өзімізге мәлім және беймәлім жандардың өмірі дәл осы үрейлі жылдары қиылды.

Дәл сол жылдары Қазақстанға корейлер, поляктар, немістер, қалмақтар, курдтер, чешендер, ингуштар, қырым татарлары және басқа көптеген халықтар айдауылдың алдына түсіп, өздеріне бейтаныс жерлерге, соның ішінде Қазақстанға жер аударылды. Республика тұрғындары амалсыз қоныс аударушыларға хал-қадерінше көмек көрсетіп, басындағы баспанасымен, киер киімі, ішер асымен бөлісті. Бірақ бір сәтте туған жерінен айырылып, аңыраған адамдардың қайғысын кім сөйілте алар еді!

Бүкіл Одақтан Қазақстанға саяси тұтқындар тиеген эшелондардың лек-легімен ағылатын жылдары да осы кез. Кейіннен солардың көпшілігі "Карлагта", "Степлагта", "Песчанлагта", АЛЖИР-де және ГУЛАГ-тың басқа да лагерлерінде із-түзсіз жоқ болды.

Тоталитаризм қапасында өмірі қиылған жандардың, сондай-ақ бастан кешкен қасіреті өле-өлгенше санасында жаңғырып, сол қорқынышты шындықты бізге жеткізген, азап көрсе де, аман қалу бақытына ие болған жандардың қай-қайсысы да біз үшін ерекше қымбат, айрықша қастерлі. Олар ұрпақ санасында мәңгі өмір сүреді.

Қымбатты отандастарым! Саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күні тарихтың біз бастан кешкен тар жол – тайғақ кешуі айрықша айқын көрінеді. Бұдан көзі тірі барша адам тиісті тұжырым жасап, өмірде ұстанар жолымыздың мейлінше парасатты, пәтуалы бағытын дұрыс таңдап алуға парыздар. Өткендегі зұлматтың қайталанбауы үшін қолымыздан келгеннің бәрін істеуге біз міндеттіміз. Бұл үшін жеңіп алған жетістіктерімізді, яғни еншімізге тиген егемендігіміз бен тәуелсіздігімізді, нақты жариялылық пен қоғамның ашықтығын, енді-енді еңсе көтере бастаған демократияны және өзіміздің азаматтық құқықтарымызды көздің қарашығындай сақтай білуге бәріміз тиістіміз. Тек сонда ғана қандай болмасын әлеуметтік әулекілік пен озбыршылықтың жолын кесе аламыз.

Демократия негіздерін нығайту әрқайсымыздың өз ойымыздың болуына, көп нәрсе жайлы пікір таластыруға, көп нәрседе бір-бірімізге келіспеуге мүмкіндік береді. Қазақстанды экономикасы қуатты, гүлденген мемлекет күйінде көру – бәріміздің басымызды қосып отырған ортақ мақсат.

Осы мақсатқа қол жеткізу үшін қыруар нәрсе істелді. Ең бастысы – құрылымдық экономикалық өзгерістердің шырқау шегінен өттік. Елімізде жеке-шелеңдіру аяқталып келеді. Табиғи монополиялардың құрылымына өзгерістер енгізілуде және ірі кәсіпорындарды бірлескен және шетелдік басқаруға беру ойдағыдай өтіп жатыр. Қазақстанға шетелдік инвестициялардың түсуі кеңейіп келеді. Тұрғын үй-коммуналдық, зейнеткерлік және салық жүйелерін

реформалау жалғастырылуда. Кейбіреулер үшін елеусіз болса да, біздің жетістіктеріміз риясыз сарапшылардың, реформалардың қазақстандық нұсқасы тиімді екені туралы айтуына мүмкіндік береді.

Әйтсе де, қазақстандықтар өтпелі кезеңнің ауыртпалықтарын бұрынғы-сынша айқын сезініп отыр. Мұндай қиындықтарды кеңес дәуірінен кейінгі барлық мемлекеттердің азаматтары бастан кешуде деп сенімді түрде айта аламын. Жақын келешекте біз бірінші кезектегі проблемаларды: халықтың тұрмыс дәрежесін көтеру, жалақы мен зейнетақы төлеу жөніндегі берешекті өтеу, экономиканы көтеру үшін және болашақта экономикалық өсудің тұрақты қарқынына қол жеткізу үшін нақты алғышарттар жасау тәрізді бірқатар проблемаларды шешуіміз керек.

Біз қоғамды топтастыруымыз, барлық қазақстандықтардың қуш-жігерін жұмылдыруымыз қажет. Елдің барлық саяси күштерінің келелі пікір алысуы мен ынтымақтастығы, Қазақстан халықтарының ауызбірлігі, азаматтық таулық пен ұлтаралық тұрақтылық қана бізге бүгінгі қиындықтарды еркін еңсеріп, ертеңгі күнді абыроймен қарсы алуға мүмкіндік береріне сенімім кәміл. Біз сонда ғана өткен ұрпақтардың зая кеткен өмірі мен нақақ төгілген қанынан дұрыс қорытынды шығара аламыз. Сонда ғана қолымызға тарихтың өзі ұстатып отырған Тәуелсіздік туын биікке көтеріп, өмірдегі оң өзгерістерді түбегейлі нәтижеге жеткізе аламыз.

Осы күнге жете алмай, зорлық пен зомбылық көріп, көздерін жұмған аталарымыз бен аналарымыздың, ағаларымыз бен апаларымыздың жандары жаннатта болғай!

Келешек күндеріміздің бәрі жарық, бәрі жақсылық болғай!

**ОБРАЩЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
К ГРАЖДАНАМ КАЗАХСТАНА
ПО СЛУЧАЮ ДНЯ ПАМЯТИ ЖЕРТВ ПОЛИТИЧЕСКИХ
РЕПРЕССИЙ***

Алматы, 31 мая 1997 года

ПУСТЬ БУДЕТ СВЕТЛЫМ КАЖДЫЙ ДЕНЬ НАШЕЙ ЖИЗНИ!

Дорогие сограждане!

В нашей стране впервые отмечается День памяти жертв политических репрессий. Исполняя свой гражданский долг, мы скорбно склоняем головы в память о наших безвинных соотечественниках, которых палачи тоталитарного режима подвергли жестоким, ничем не оправданным преследованиям. Начатая в 20-е годы политика так называемого "красного террора" кровавыми волнами прокатывалась по просторам всей страны в 30-е, 40-е и в начале 50-х годов. Кровь, слезы и страдания миллионов – вот цена, которую платили люди за черный произвол, чинившийся под личиной цинизма и прикрываемой проповедью самых высоких идеалов.

По секретному докладу, составленному в 1954 году для руководства Советского Союза, общее количество осужденных только по статье 58 за якобы контрреволюционную деятельность превысило 3 миллиона 770 тысяч человек. Были расстреляны 642 980. К 25 годам лишения свободы приговорены 2 миллиона 369 тысяч человек.

По данным историка Роя Медведева, с 1927 по 1953 год по стране были репрессированы 40 миллионов человек. В Казахстане за этот же период репрессированы 103 тысячи человек, расстреляны 25 тысяч. Приведу и другие свидетельства геноцида: от голода погибли 42 процента казахов, откочевали более миллиона человек. В Казахстан были депортированы один миллион 209 тысяч человек. В результате всего этого казахи на собственной земле стали национальным меньшинством.

Именно в те жестокие годы оборвались жизни великих сынов нашего народа: Алихана Букейханова, Ахмета Байтурсынова, Магжана Жумабаева, Сакена Сейфуллина, Ораза Джандосова, Бейимбета Майлина, Ильяса Жансугурова, Санжара Асфендиярова, Халела и Жанши Досмухамбетовых, выдающихся государственных деятелей Т. Рыскулова, Л. Мирзояна, О. Исае-

* Газета "Казахстанская правда", 31 мая 1997 года.

ва, В. Иванова, Н. Нурпеисова, Т. Жургенева, М. Масанчи, А. Розыбакиева, У. Кулумбетова, тысяч и тысяч других известных и неизвестных нам людей, представляющих все без исключения нации.

Именно в те годы корейцы, поляки, немцы, калмыки, курды, чеченцы, ингуши, крымские татары и многие другие народы под конвоем, в вагонах для скота перевозились в незнакомые им места, в том числе и в Казахстан. Жители республики чем могли помогали вынужденным переселенцам, давали кров, делились одеждой и хлебом. Но кто мог утешить людей, в одночасье потерявших все, лишившихся родины!

И именно тогда в Казахстан состав за составом шли со всей страны эшелоны с политическими заключенными, многие из которых потом бесследно сгинули в КАРЛАГе, СТЕПЛАГе, ПЕСЧАНЛАГе, АЛЖИРе и других лагерях ГУЛАГа.

Нам дорого светлое имя каждого из тех, кто сложил свои головы в затенках диктатуры, и тех, кому все же выпало счастье выжить, чтобы до самой своей смерти нести в себе ужас пережитого и делиться с нами той страшной правдой. Потомки их никогда не забудут.

Дорогие соотечественники! В День памяти жертв политических репрессий с особой ясностью видятся крутые зигзаги истории, из которой все мы, живущие, должны сделать правильные выводы, выработать для себя единственно верную линию поведения. Нам следует предпринять все от нас зависящее, чтобы мрачное прошлое не повторилось. А для этого надо надежно беречь свои завоевания – обретенные нами суверенитет и независимость, реальную гласность и открытость общества, нарождающуюся демократию и свои гражданские права. Именно эти ценности цивилизации являются лучшей гарантией от рецидивов социального экстремизма и политического произвола.

Утверждение основ демократии позволяет каждому из нас иметь собственное мнение, о многом спорить и во многом не соглашаться друг с другом. Но всех нас объединяет одно общее стремление – видеть Казахстан экономически сильным, процветающим государством.

Уже многое сделано для достижения этой цели. Самое главное – преодолен пик структурных экономических преобразований. В стране завершается приватизация. Успешно идут реструктуризация естественных монополий и передача крупных предприятий в совместное и иностранное управление. Расширяется поступление в Казахстан зарубежных инвестиций. Продолжается реформа жилищно-коммунальной, пенсионной и налоговой систем. Наши достижения, пусть для кого-то и малозаметные, позволяют непредвзятым экспертам говорить об эффективности казахстанского варианта реформ.

Однако казахстанцы пока еще ощущают на себе все трудности переходного периода. Такие же трудности испытывают граждане всех постсо-

ветских государств. Я, как Президент, хорошо о них знаю и твердо говорю: они преодолимы. В ближайшей перспективе нам предстоит решить ряд первоочередных проблем: повысить жизненный уровень населения, погасить задолженности по выплатам заработной платы и пенсий, создать реальные предпосылки для подъема экономики и в перспективе – достижения устойчивых темпов экономического роста.

Для решения этих задач необходимы общественная консолидация, сопряжение усилий всех казахстанцев. Убежден, что только диалог и сотрудничество всех политических сил страны, сплоченность и единство народа Казахстана, гражданский мир и межнациональное согласие позволят нам преодолеть нынешние трудности и с достоинством встретить завтрашний день. Поэтому я призываю вас, дорогие соотечественники, объединившись на платформе общественного согласия, направить свой опыт, знания и энергию в созидательное русло. И тогда нам будет по плечу любое дело!

Пусть будет вечной память потомков о наших отцах и матерях, братьях и сестрах, испытавших насилие и глумление палачей и не доживших до этих дней.

Пусть будет светлым каждый день нашей жизни, пусть светлым будет и наше будущее!

*(Газ. "Deutsche Allgemeine Zeitung",
1997, 31 мая, № 19, с.1)*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІН ҚҰРБАНДАРЫН ЕСКЕ АЛУ АЗАЛЫ МИТИНГІСІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Маусым 1997 жыл

ТАРИХ ТАҒЫЛЫМЫ ЗЕРДЕДЕ МӘҢГІ ЖАТТАЛАДЫ

– Қазақ халқы басынан талай зұлматты өткізген. Біздің байтақ жерімізді жаудан қорғау үшін ата-бабаларымыз 300 жыл жоңғар басқыншыларымен алысып, Ресей патшалығының отаршыларымен арпалысып қан төгіп, талай кемеңгер бабаларымыз шейіт болды. Олар атамекені үшін, қасиетті жер үшін қан төкті. Ал енді өзіңнің еліңді басқарып отырған коммунистік партиядан, тоталитарлық жүйеден, тағдырыңды сеніп тапсырған орталықтан осындай зобалаңды көру айтып болмас сұмдық. Өзінің адамдарын қынадай қырып-жою деген адамзат тарихында болған емес. Біз гитлерлік фашизмнің концлагерлерде адамдарды қалай қырғанын айтамыз. Ондай қырып-жою бұрынғы Кеңестер одағында одан да асып түскен. Қазіргі тарихи деректер бойынша осы ғасырдың 20-шы жылдарынан 1953 жылға дейін бұрынғы одақ бойынша 40 миллион адам қуғын-сүргінге ұшыраған. Соның ішінде бай-кулактар деген 27 миллион адам сотталып, атылып, жер аударылды. 1954 жылы ақпанда Хрущевқа берілген мәлімет бойынша 58-ші статьямен ғана "халық жауы" деп жазаға тартылғандардың саны 3 миллион 770 мың болса, оның 642 мың 980 адамы атылған, 2 миллион 350 мың адам 25 жылға сотталған.

Осы кезде Қазақстанда 103 мың адам сондай зобалаң қудалауға түсіп, 25 мың адам атылды. Дәл қазір мына өзіміз тұрған жерде Алматыда атылған Қазақстанның бүкіл сүттің бетіндегі қаймағындай ең аяулы асыл азаматтарымыз жатыр. Сондықтан біз осы арыстарымызды ешқашан ұмытпауымыз керек. Бүгінгі таңда соның бәрін ұмыттырып, қайтадан қызыл жаулауды желбіретіп, коммунизмді басымызға "қайта орнатып", санамызға мәңгүрттікті қайта сіңіргісі келетіндер бар. Егер біз соларға алданып, кешегіні аңсап, кері қарай жүретін болсақ, өткен зұлмат алдымыздан шығады. Мінеки, биылғы қуғын-сүргінге ұшырағандарды еске алу жылы деп жариялауымыздың мағынасы осында жатыр. Біздің жерде 1,5 миллион адам лагер-

* "Егемен Қазақстан" газеті, 3 маусым 1997 жыл.

лерде, түрмеде отырды, жерімізге бүкіл Кеңестер одағы тарапынан 1 миллион 30 мың адамды депортациямен алып келді. Ғасырдың басында 85 процент болған қазақ халқы алпысыншы жылы өз жерінде, өз елінде небары 28 процентке құлдырап кетті. Жақында ғана жарияланғанындай, енді ғана қазақтың саны Қазақстанда 51 процентке жетті. Бұл дегеніңіз әр қазақтың үйінде, әр дастарханның үстінде күнде мақтанып айтып отыратын қуанышымыз біздің. Соған жеткізген аруақтарға басымызды иеміз, шүкіршілік айтамыз. Осы жолда осы арада жатқан аяулы арыстарымыздың бәрі шейіт болды. Оны біз қалай ұмытамыз. Ендігі жерде сол қайталанбасын десек, еліміздің іргесі бүтін болсын десек, тәуелсіздігіміз баянды болсын десек қазақ халқының ауыз бірлігін сақтауымыз керек. Қазақты сырттан жау алмайды. Ішімізден ірітіп, жүзге, ру, тайпаға бөліп барып қана қазақты жеңген. Ендігі жерде осыны түсінбесек, ана ғасырда қынадай қырылған, осы ғасырда жаппай нәубетке ұшыраған бабаларымыздың алдында масқара боламыз. Өз міндетімізді ұрпақ ретінде ата-бабалар алдында орындауымыз керек. Бүгінгі істеліп жатқан шаруаның бәрі болашақ ұрпақтарымыз үшін. Осыны түсіне білген қазақ нағыз Отанын сүйген азамат болады. Қазіргі тәуелсіздік пен азаттық бекерден-бекер емес, солардың қанымен, көз жасымен келді. Енді осыны қорғап қалу үшін жеріміздің бүтіндігін, еліміздің ынтымақтығын сақтауға әр азамат, әр қазақ дайын тұруы қажет. Онсыз біз ел болып іргеміз көтерілмейді. Сондықтан бүгінгі күні опат болған бабалар алдында басымызды иіп, аруақтар алдында ант етуіміз керек.

Елдің бірлігін сақтаймыз, қазақтың тәуелсіздігі мәңгілік, ауызбірлігіміз еш уақытта бұзылмауы керек. Осы азаттығымызды сақтап қалу үшін қасық қанымызды аямайтын болуымыз керек.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ БАС ҚОСУ" ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ФОРУМЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ *

Алматы, 5 маусым 1997 жыл

ИНВЕСТИЦИЯЛАР – ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ҚОЗҒАУШЫ КҮШІ

Бизнесмендердің ауқымды тобы үшін Қазақстан әлі де белгісіздеу және аз зерттелген ел болып отыр. Ал біздің 2,7 миллион шаршы километр аумақты алып жатқан жас тәуелсіз мемлекетіміз өз аумағының көлемі жөнінен бүкіл Батыс Еуропадан асып түседі және бұл көрсеткіш бойынша әлемде тоғызыншы орын алады. Біз ежелден еркіндік пен тәуелсіздік үшін күрескен бабаларымыздың қаны мен тері көп төгілген бұл жерді шексіз құрметтейміз.

Біздің халқымыз, шексіз қайғы мен азапты бастан өткерді – басқыншылардың шапқыншылығы мен қантөгіс соғыстарда, бүкіл халықтың үштен екісіне дейін қырылып қалған кездер де болды. Халқымыз патшалық және коммунистік билеп-төстеушіліктің азабынан да өтті. Оның зардаптары әлі де ұзақ уақыт бойы, соның ішінде экологиялық апаттар ретінде де сезіліп тұратын болады.

Тәуелсіздік алғаннан кейін еліміз бұдан бұрын бастан кешпеген зор проблемаларға тап болды. Қасаң да ескі көзқарастар мен психологиялық стереотиптерді жеңе отырып, іс жүзінде таза жерден бастап жаңа мемлекет құруға, түбегейлі саяси және экономикалық реформалар жүргізуге тура келді. Бұл жұмыс көп реттерде Қазақстанды халықаралық рыноктардан, әлемдік тәжірибеден, ғаламдық білім мен ақпараттан үзілді-кесілді бөліп тастаған, сол кезде әлі алына қоймаған "темір шымылдықтың" қырсығынан қиындай түсті.

Бізге экономикалық қатынастардың бұзылған жүйесі, апатты түрде тұралап қалған технологиялар, жаңа жағдайға бекімделмеген инфрақұрылым мен коммуникациялар жүйесі мұра болып қалды. Нұсқаумен белгіленген бағалар жүйесі қисық айналар патшалығын еске салатын. Өзінің икемсіз де тиімсіз менеджментімен қоса, мемлекеттік меншік шексіз билік құрып тұрды. Сауда-саттық болса, өміршілдік-әкімшілдіктің шынжырымен шырмалған еді. Қалыпты жағдайда жекеменшік сектор атқаруға тиісті аса зор, әсіресе, әлеуметтік саладағы толып жатқан қызметтер мемлекеттің мойнына түсті.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 6 маусым 1997 жыл.

Реформалар басталған кезде инфляция жылына 2200 процентке дейін жетіп, жүгенсіз кеткен болатын. Бағаны ырықтандыру шаруашылық байланыстарды жаппай қайта қарауға әкеп соқтырды. Соның нәтижесінде кейбір жылдары өндірістің құлдырауы 25 процентке дейін жетті. Әлемдік рынокқа шығудың қалыпты жолдарының болмауы халықаралық сауда деңгейінің күрт төмендеуіне және тепе-теңдіктің бұзылуына, экспорттың құлдырауына әкеп соқтырды. Халықтың кедейленуі, жұмыссыздық, жемқорлық және қылмыстың өсуі тәрізді әлеуметтік аурулар көбейе бастады.

Жаңа мемлекет мұндай жағдайға төтеп бере алмайды деп көп адам сәуегейлік құрған болатын. Бірақ, бүкіл қазақстандықтардың топтасқандығы арқасында, ел бұған төтеп берді. Бұл орайда әлемдік қоғамдастықтың, көптеген мемлекеттердің, барлық қиындықтарға қарамастан Қазақстанда жұмыс істей бастаған шетелдік компаниялардың елімізге көрсеткен көмегін айрықша атап өтуге болады.

Тек 1993 жылдың аяғында ғана, республика өзінің ұлттық валютасын енгізді. Шын мәнінде, тек соңғы үш жыл ішінде ғана, ол дербес экономикалық саясат жүргізіп, экономикалық реформалардың өзіндік үлгісін енгізіп келеді.

Қазір жағдай түбірінен өзгерді. Биыл инфляция 17 проценттен аспайды. Өндірістің құлдырауы тоқтатылды. Тіпті, жеті жыл ішінде алғаш рет оның аздаған өрлеуі де байқалды. Ұлттық валюта тұрақталып, ағымдағы операциялар бойынша оның өтімділігіне қол жеткізілді. Сыртқы сауда толық ырықтандырылды және соның нәтижесі ретінде экспорт пен импорт жедел қарқын алып келеді. Еліміз алғаш рет сауда тепе-теңділігінде оң нәтижеге қол жеткізді. Бюджеттік саясат пен сыртқы қарыз алу саясаты өте байыпты әрі қатаң жүргізілуде. Кәсіпорындардың 80 проценттен астамы жекеменшіктің қолында. Биыл өндірістік сектордағы жекешелендіруді аяқтау көзделіп отыр.

Қазақстан бірқатар әлеуметтік реформалар бойынша ТМД елдерінен алда келеді. Бұл салада жүргізіліп жатқан өзгерістер алғашқы нәтижелерін де бере бастады. Орташа жалақы мен зейнетақы өсіп келеді.

Халықтың мемлекетке және жүргізіліп жатқан реформаға деген сенімі артып келе жатқанын тек соңғы екі жарым жыл ішінде азаматтардың банктерге салған салымдары 5,5 еседен астам артқанының өзі-ақ куәландырады.

Өрине, алдымызда әлі де көптеген, едәуір күрделі проблемалар тұр. Алайда, еліміз аяғынан тік тұрып келеді және күннен-күнге болашаққа сеніммен қарауда. Қазір біз алыс болашаққа, ХХІ ғасырдың тереңіне көз тігу-деміз.

Елімізде кәдеге жарайтын жердің зор аумағы ғана емес, сонымен қатар пайдалы қазбалардың аса бай қорлары да Қазақстанның сөзсіз активтері қатарына жатады. Республиканың жер қойнауындағы минералды шикізаттардан алынатын ықтимал құндылықты сарапшылар 8,7 триллион доллар

деп бағалап отыр. Мыс қоры әлемдік қордың 10 процентін, қорғасын – 19, мырыш – 13, темір – 10 (әлемдегі 7-ші орын), марганец – 25 (3-ші орын), хромит рудалары – 30 процентін (әлемдегі екінші орын) құрайды. Біз уран қоры бойынша бірінші, алтын жөнінен жетінші, ал оның құрамы бойынша – екінші орын аламыз. Бариттің анықталған қоры жалпы әлемдік қордан 1,1 есе, вольфрам – 1,2 есе асып түседі. Ақыр аяғында, Қазақстан планетаның ұлы мұнай державалары қатарына өте тез еніп келеді және ол ХХІ ғасырда көмірсутегінің әлемдегі басты көздерінің бірі болғалы отыр.

Еліміздің ауыл шаруашылығы әлеуеті де кең. Істің өзі мен инвестициялар дұрыс жолға қойылған кезде, өзінің шекара сызығының өлшемдері бойынша аса зор және өсіп келе жатқан өткізу рыноктары бар біздің республика, жылына 15 миллион тонна астық, ет, жүн, тері және түрлі азық-түлік тағамдарын көп мөлшерде экспортқа шығара алады. Бұл бағыттағы экспорттық әлеуеттің жалпы сомасы 25-30 миллиард долларды құрайды.

Бірақ қолда бар табиғи ресурстарды іске қосу үшін оған капитал қосу, негізінен, тікелей инвестициялар түрінде қаржы салу қажет. Алайда, қазір оларды тартуда да, қолайлы инвестициялық ахуал құруда да проблемалар елі де орын алып отыр. Бұл – бюрократтық аппараттың икемсіздігі, дәйексіздігі және жемқорлығы, реформалардың аяқталмауы, заңдардың айқын да толық болмауы және көп жағынан халықтың шетелдік инвесторларға сенімсіздікпен қарауы, тілдік кедергі мен қызмет көрсету инфрақұрылымы жайлылығының жеткіліксіз болуы. Сондықтан 2000 жылға дейін бүкіл "бастапқы алаңды" толық тазалау, барлық кедергілерді жойып, елімізде ең жақсы инвестициялық ахуал жасау жоспарланып отыр.

Болашақ басты міндеттердің бірі – ХХІ ғасырдың ортасына таман экономиканың алдыңғы қатарлы салаларына бет бұрған, халқының дейіні сау және білімді, жоғары дамыған держава болу. Бұл жоспарларды іске асырудағы алғашқы орындардың бірі шет ел инвестицияларын кеңінен тартуға бөлінеді. Және оларды қамтамасыз ете алатын бірқатар факторлар бар.

Еліміздің дербес дамуының неғұрлым ауыр жылдарында да ешқандай тәртіпсіздік болған емес. Бірақ осыған қарамастан, ол мәселеге алдағы уақытта да баса назар аударылатын болады.

Екіншіден, әзірше республикада жеткілікті түрде үлкен ішкі рынок болмай отыр. Сондықтан осында жұмыс істейтін немесе жұмыс істемек болып отырған барлық ірі өндірушілер экспортқа бағдар алған стратегия ұстануға мәжбүр болмақ. Бірақ Қазақстан шекараларының бойында халқының саны 2,6 миллиард адам болатын өте сыйымды рыноктары бар елдер орналасқан.

Республика Үкіметі бизнес үшін халықаралық сауданың қажетті болашағын құра отырып, халықаралық коммуникациялар қалыптастыру мен дамытуға жіті көңіл бөлуде. Қазірдің өзінде Қытайдағы теңіз жағалауынан басталып Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Түрікменстан, Иран және

Түркия арқылы Парсы шығанағындағы порттарға дейін баратын Трансазия темір жол магистралі іске қосылды. Осы мемлекеттердің темір жол желісі арқылы Ресеймен, Еуропа және Таяу Шығыс елдерімен жаңа қатынас жолдары ашылады. Қолда бар және жоспарланып отырған темір жол маршруттарымен біздің ел жыл сайын 15 – 20 миллион тонна жүк тасымалдау ниетінде. Ресейдің Транссибириімен салыстырғанда жаңа Трансазия маршруты Жапония мен Германия арасындағы жүк тасымалдау жолын 2,5 мың шақырымға қысқартады. Ал Суэц каналына шығып, теңіз арқылы тасумен салыстырғанда жол 10,5 мың шақырымға қысқарады.

Каспий труба құбыры консорциумының барлық ішкі проблемалары шешілді. Ол құбыр тарту құрылысына кірісіп, оны 1999 жылы аяқтайды. Мұның өзі қыруар мұнайды Қазақстаннан сырт жерге тасымалдауға мүмкіндік береді. Бірақ 2003-2005 жылдардан бастап балама мұнай-газ құбырлары қажет болады. Бұлар көмірсутегі өнімдерін сыртқа шығаруға және оны елдің ішінде тұтынуға бағдарланады. Әңгіме, атап айтқанда, Кавказ дәлізін пайдаланудың мүмкіндігі туралы болып отыр. Сондай-ақ мұнайды Жерорта теңізінің де, сондай-ақ Батыс Қытайдың айлақтарына да тасымалдау идеясы келешекті көрінеді.

Биыл оптико-талшықты кабель пайдаланылатын Трансазия-Еуропа байланыс желісін іске қосу аяқталады. Бұл, сондай-ақ ұлттық транзиттік халықаралық график беруді қамтамасыз етуге мүмкіндік туғызады. Республиканың көпшілік облыстарында цифрлы коммутаторлық станциялар іске қосылады. Биылғы мамырдан бастап өзінің телекоммуникациялық жүйесін "Интелсат" жүйесіне қосуды аяқтап, Қазақстан толық ақпараттық тәуелсіздік алды. Мұның өзі, тұтас алғанда, таяу уақытта планетаның кез келген нүктесіне бөгетсіз телекоммуникациялық жол ашуға мүмкіндік береді.

Еуропа қайта құру және даму банкінің көмегімен Каспийдегі Ақтау теңіз портын қалпына келтіріп, жаңғырту жұмыстары басталды. Олар аяқталғаннан кейін порт екі миллион тонна құрғақ жүк және 6 миллион тоннаға дейін мұнай мен мұнай өнімдерін жөнелте алады. Порт Иран арқылы Қазақстанның Таяу және Орта шығыспен, ал Ресей өзендері мен Балтық теңізі арқылы Еуропамен сауда байланыстарын жасауын қамтамасыз етеді.

Біздің еліміз арқылы жаңа әуе көпірлерін жасау жөнінде де жедел жұмыс атқарылуда. Олар келешекте Еуропадан Оңтүстік-Шығыс Азияға және керісінше жолаушылар мен жүк тасымалдағанда шығынды едәуір қысқартуға, жаңа астана, еркін экономикалық аймақ болып табылатын Ақмола қаласының құрылысын жеделдетуге жәрдемдеседі. Оған қатысушыларға зор пайда бергелі тұр. Қазақстанның өзінде де жаңа жолдар төсеу керек болады. Міне, осы бағыттардың барлығы бойынша инвесторлар үшін жұмыстың кең алқабы бар.

Тағы бір фактор – елде мейлінше ырықтандырылған және ашық рынок кеңістігін жасау. Бұдан былай барлығы да Үкіметтің экономикаға қатысуы

мен араласуын дәйектілікпен азайту үшін, заң диктатурасын енгізу үшін қолдан келгеннің барлығы жасалады.

Маңызды бір сәт ретінде елде либералдық пайымдағы заң шығарудың ұйытқысы қаланғанын атап өткім келеді. Мұның өзі көп жағдайда меншік иесі мен инвестордың құқығына орай таңдаулы әлемдік стандарттарға сай келеді. Жуық арада шет ел инвесторларының арасынан арнаулы консультациялық кеңес құрмақ ниеті бар. Ол өздерінің жұмысында орын алған немесе туындап жататын заң шығару саласындағы және басқа кедергілерді жедел ашып, жоятын болады.

Шет ел капиталымен ойдағыдай жұмыс істеудің қажетті шарты төрешілдікке қарсы күрес деп санаймын. Ал төрешілдік дегеніміз инвестицияларды тарту жолындағы басты бөгеттердің бірі дерлік болып отыр. Нақ сондықтан да төрешілдік аппаратты қысқарту және құрылымдық оңтайландыру жөнінде батыл шаралар қолданылды. Орталық Үкімет елеулі түрде қайта құрылды және сан жағынан қысқартылды. Жергілікті жердегі басқару құрылымдары да едәуір қысқаруда. 50-ден астам министрлік пен ведомстволардан 25-і қалдырылды, 19 әкімшілік облыстың бесеуі, 220 әкімшілік ауданының 30-ға жуығы таратылды. Тек үстіміздегі жылдың өзінде 5 мыңға жуық чиновник қысқаруға түсті. Саны аз, бірақ тиімді, өз халқына адал қызмет ететін Үкімет, сондай-ақ жергілікті жерде іске адал чиновниктер ұстау үшін бұл жұмыс жалғастырылатын болады.

Тағы бір артықшылығымыз – Қазақстан заңдары, оның ішінде тікелей инвестицияларды, экономикамызға өз капиталын салғысы келетін адамдар мен компанияларға мемлекеттік қолдау туралы заң беріп отырған мол мүмкіндіктер. Сонымен қатар біздің инвестициялық жобаларды шапшаң және тиімді дайындап, жүзеге асыруымызға жеңілдіктер мен преференциялардың ыңғайлы терең жүйесі де, сондай-ақ қазірдің өзінде бірегей құқықтарға ие болып отырған Инвестициялар жөніндегі мемлекеттік комитеттің бар екендігі де жағдай туғызып отыр.

Қазақстанға, 6 миллиард доллардан астам капитал енгізілді. Мұнда 2000-ға жуық бірлескен кәсіпорын жұмыс істеуде. Жасалған келісім-шарттар бойынша ұзақ мерзімді инвестициялар сомасы 60 миллиард доллардан асып түседі. Бұл ТМД елдері мен Орталық және Шығыс Еуропа мемлекеттерінің бүкіл инвестициялық портфелінің 40 процентіне жуығын құрайды. Алайда, біз бұрынғысынша, минералдық-шикізат кешеніне инвестициялар тартудамыз, өйткені оған деген мұқтаждық әлі толық қанағаттандырылған жоқ.

Қазір, жұмыссыздық секілді өткір проблема тұрған кезде, біз ең алдымен ауыл шаруашылығында, жеңіл өнеркәсіпте, құрылыста, қызмет көрсету саласы мен туризмде көп қаржы талап етпейтін жаңа өндірістерді тез құруға мүдделі болып отырмыз. Бірақ, бұл біздің ірі күрделі, технологиялық және ғылыми жетістіктерді талап ететін өндірістерден бас тартуымызды

білдірмейді. Оның үстіне, біз еңбектің сапасы жақсы болуын ескере отырып, әлемдік тәжірибедегі белгілі кезеңдерден аттап өтуге де қарсы емеспіз.

Мемлекетіміздің басшысы инвесторларды болашаққа батылырақ көз жүгіртіп, осы жоспарлардың бәрін іске асыруға барынша белсенділікпен қатысуға шақырды. Егер сіздердің әрбіріңіз, деді ол бас қосуға келгендерге, егемен Қазақстанның гүлденуіне қатысуға шақыруды шын жүректен қабылдайтын болсаңыздар, тамаша болар еді. Ал, біз, сіздердің жұмысыңыз тек пайдалы ғана емес, сонымен қатар ұнамды болуын қамтамасыз етуге дайынбыз.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА МЕЖДУНАРОДНОМ ФОРУМЕ "КАЗАХСТАНСКИЙ ИНВЕСТИЦИОННЫЙ САММИТ"*

Алматы, 5 июня 1997 года

Директивно установленная система цен напоминала королевство кривых зеркал. На плечах государства лежало огромное количество функций, особенно в социальной сфере, не свойственных нормальной экономике, оно содержало миллион чиновников. Закономерно, что первые годы суверенитета сопровождались гигантской инфляцией, резким спадом производства.

Теперь ситуация в корне изменилась. В нынешнем году инфляция не превысит 17 процентов, впервые за последние 7 лет отмечен рост производства, стабилизировалась национальная валюта, достигнут положительный торговый баланс, 80 процентов предприятий находится в частных руках. Страна имеет право с оптимизмом смотреть вперед и планировать свое будущее. Главную задачу Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев определил так: к середине XXI века стать страной с высокоразвитой экономикой, образованным и здоровым населением.

Цель реальная и достижимая. В активе республики – огромные запасы полезных ископаемых, квалифицированные кадры. Потенциально извлекаемое сырье оценивается в 8,7 триллиона долларов. Но, как заметил еще Шекспир, зарытый клад ржавеет и гниет, лишь в обороте золото растет. Иначе говоря, чтобы задействовать имеющиеся природные ресурсы, нам необходимы огромные капиталовложения, причем в виде прямых инвестиций. Их привлечение, тонус инвестиционного климата вообще пока что связаны с некоторыми проблемами. Имеются в виду неповоротливость, непоследовательность и коррумпированность бюрократического аппарата, незавершенность реформ, нечеткость и неполнота законодательства, недоверчивое отношение части людей к иностранным инвесторам, языковые барьеры, недостаточный комфорт сервисной инфраструктуры. Но в планах до двухтысячного года – расчистить всю стартовую площадку для ин-

* Газета "Казахстанская правда", 5 июня 1997 года.

вестиций, убрать все барьеры и создать в стране благоприятный инвестиционный климат.

На инвестиционную ситуацию в республике следует смотреть в статике и динамике. А такой взгляд говорит о том, что имеющиеся трудности и сложности временные. В пользу этого – внутривнутриполитическая стабильность, последовательность курса на рыночные преобразования, которые охватывают уже не только экономику, но и социальные сферы. Меняется, и меняется к лучшему, весь уклад жизни.

Географическое положение Казахстана таково, что в пределах прямой транспортной досягаемости находятся емкие рынки государств, в которых проживает половина населения земного шара. Это значит, что продукция, которая вырастет в нашей республике на средства инвесторов, найдет покупателя и потребителя. А международные коммуникации в регионе между тем развиваются. Введена в действие Трансазиатская железнодорожная магистраль. Решены все проблемы Каспийского трубопроводного консорциума. Он приступает к строительству трубопровода. Для транспортировки большого количества нефти (к 2003–2005 годам ее добыча перевалит за 100 млн. тонн в год) потребуется строительство альтернативного нефтегазопровода. Реальны возможности использования кавказского коридора, представляется перспективной идея транспортировки нефти в порты Средиземного моря и Западного Китая.

Перспективны для вложения средств такие секторы отечественной экономики, как телекоммуникации, транспортные сети. С помощью Европейского банка реконструкции и развития начата реконструкция морского порта Актау, ускоренно формируются новые воздушные мосты через Казахстан, на очереди бурный рост дорожного строительства. Потенциально отзывчиво на инвестиции и сельское хозяйство Казахстана. Экспортные возможности нашего агрокомплекса оцениваются в 25–30 млрд. долларов.

В стратегических планах страны – создание в максимальной степени либерального открытого рыночного пространства. Взят курс на минимальное вмешательство Правительства в экономику, введение диктата закона, а не чиновника. Костяк законодательства либерального толка, отвечающего требованиям мировых стандартов, уже сформирован. Теперь динамично заполняются имеющиеся в нем пустоты и неточности. Это позволит в максимальной степени укрепить права собственника и инвестора. Быстро готовить и реализовывать инвестпроекты поможет гибкая и глубокая система льгот и преференций, наличие у нас Госкомитета по инвестициям, являющегося единственным правительственным органом, занимающимся такого рода проблемами.

Казахстан не может обижаться на недостаточное внимание к себе со стороны мировых инвесторов. Сегодня в республике ими вложено 6 млрд.

долларов капиталовложений, а долгосрочный портфель инвестиций по уже заключенным контрактам превышает 60 млрд. долларов, что составляет 40% от всего инвестиционного портфеля стран СНГ и Восточной Европы. Но мы по-прежнему привлекаем инвестиции в минерально-сырьевой комплекс, поскольку потребности в них далеко не удовлетворены. Я призываю участников форума к совместной активной работе по строительству нового Казахстана. Эта работа непременно обернется выгодой и для инвесторов, и для Республики Казахстан.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ
ҚАЗАҚСТАН ХАЛЫҚТАРЫ АССАМБЛЕЯСЫНЫҢ
IV СЕССИЯСЫНДА ЖАСАҒАН БАЯНДАМАСЫ***

Ақмола, 6 маусым 1997 жыл

**ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ ТАҢДАУЫ – ТАРИХИ ЗЕРДЕ, ҰЛТТЫҚ
ТАТУЛЫҚ ЖӘНЕ ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ РЕФОРМАЛАР**

Құрметті ассамблея делегаттары мен қонақтары!

Ежелгі әрі мәңгі жас Ақмолада өздеріңізбен қауышу мүмкіндігі туғанына шын жүректен қуаныштымын. Сірә, оның тарихында тұңғыш рет осындай басалқалы басқосу өткізіліп отырған болар, оған қатысушылар елімізді мекендеген барлық ұлттардың, демек көпұлтты Қазақстанның күллі халқының мүддесін білдіреді. Осы жағдаят жаңа астана республиканың қоғамдық-саяси өмірінің шынайы факторына, ал бұл ретте ұлтаралық қатынастарды одан әрі тұрақтандырудың өзіндік құралына айналуының айқын куәсі.

Ең алдымен сіздерге аса маңызды әрі уақтылы бастамаларыңыз үшін алғыс айтуға рұқсат етіңіздер, соған сәйкес Қазақстанда ынтымақтастық жайлы келісім жасалды. Осы құжатқа қол қойған барлық партиялар, қоғамдық бірлестіктер мен ұлттық-мәдени орталықтар азаматтық татулықты сақтауға деген кепілшілер рөлін өздеріне алды, ал Ассамблеяның өзі Қазақстан қоғамында айрықша сындарлы рөл атқарып отырған белсенді қоғамдық институт мәртебесін қуаттап берді.

Ынтымақтастық туралы келісім менің Жарлығыммен Жалпыұлттық татулық және саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу жылы болып жарияланған тұтас 1997 жылға саяси реңк береді. Мұның өзі, әсіресе, өзіміз саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске түсірген 31 мамыр күні жарқырап көрінді. Барлық қазақстандықтар тарихымыздың қайғылы парақтары қайталанбауға тиіс деген бір тоқтамға келді. Жыл идеясын талқылаудың өзі кейде біздің тоталитарлық өткенімізді пайымдау қажеттігін түсінбеушілік бар екенін көрсетті. Осы орайда тарих сабақтарын ұдайы, ұрпақтан-ұрпаққа игере беру керек екеніне менің көзім әбден жетеді. Әсіресе бүгін біздің Қазақстан басынан кешіп отырған қоғамдық және экономикалық дамудың өтпелі кезеңінде осыны естен шығармау керек.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 7 маусым 1997 жыл.

I. ТОТАЛИТАРИЗМ САБАҚТАРЫ

Өткен дәуірдің аса ұлы философтарының бірі Иммануил Кант болмысымыздың кез келген азды-көпті маңызды мәселенің жақсы, жаман жақтарын мұқият талдап отыратындығымен мәшһүр болған екен. Біздің Ассамблеямызда да Қазақстанның саяси, экономикалық және мәдени дамуының аса күрделі мәселелері мейлінше ашық қарайтын жақсы дәстүр қалыптасқаны белгілі. Осы дәстүрді бүгін де бұзбайтын болайық.

Сонымен, еске алу және татулық жылы жөнінде бір-біріне қарама-қайшы екі ұдай пікір бар. Олар мынаған саяды: біріншіден, өткенді шола келгенде, біз кінәлілерді, соның ішінде кінәлі ұлттарды іздей бастауымыз ықтимал; ал екіншіден, біздің артымызда тек сыни көзқарас тұрғысынан ғана саралауға келмейтін даңқты жол жатыр.

Алдымен осы екі айқындаманың басын ашып алғым келеді.

Әуелі мынадан бастайық, тоталитаризмнің күйрете берген әрі өкінішке қарай, кей ретте орны толмас залалы тимеген бірде-бір ұлт, бірде-бір халық жоқ.

Егер әңгіме біздің көлгір оппоненттеріміз жеріне жеткізе айта алмай жүрген мәселе жайында, атап айтқанда, осы қанқұйлы қуғын-сүргіндегі орыс халқының рөлі жайында болса, онда ХХ ғасырдың ащы шындығының бірі – бұрынғы империяның және КСРО-ның ең саны көп халқы ретінде нақ осы орыс халқының өзінің мыңжылдық тарихындағы аса зор этникалық қасиретті басынан көшіргенінде жатыр. Дәл сол сияқты қазақ халқы да тікелей және жанама түрде өзінің тура тең жартысына жуығынан айырылды. Қоныс аударылған халықтарды этникалық қырып-жоюдың адам айтқысыз зор ауқымы мен тағылық сипаты жайындағы мәліметтерді қайталап жатпайын. Осы жылдың шараларын өткізе келгенде, біз әрнәрсені өз атымен атауға тиіспіз. Сонда ғана күллі тарихи шындық толығымен ашылмақ: өтіп бара жатқан ғасырдың осынау этникалық зобалаңы үшін бірде-бір халық кінәлі емес. Бұл – жүйенің кінәсі.

Екінші жағынан, шаш ал десе, бас алуға өзір тұрмау керек. Барлық халықтардың, соның ішінде қазақ халқының күні кешегі тарихындағы сындарлы сәттерге көз жұма қарауы аңғалдық болар еді. Қысқа мерзімде, небәрі жетпіс жылдан сәл ғана астам уақыт ішінде, экономика түбірімен жаңарып, бір кездегі орасан зор патриархалдық өмір салтында орын алған жаңғырулардың болғаны даусыз. Ал бұл табыстарға өзге планеталықтар жеткізген жоқ, сіз бен біз жеттік, әкелеріміз бен аталарымыз жеткізді. Өткен жолымыз – жеңістері мен жеңілістері, қуанышы мен қасіреті қатар өрілген ортақ өткеніміз. Ендеше басқа пікірдегі адам өзінің тарапынан аға ұрпақтың істері мен әрекетін тарихи мәнсіздік пен ұсақтық деп кінәлар болса, мұнысы кісілікке жатпайтынын біліп қойсын.

Менің әрдайым тарихқа деген салиқалы көзқарасты жақтайтынымды өздеріңіз білесіздер. Бұл жалғандыққа, өңін айналдыруға төзбейтін ғылым.

Біз дәнді қауызынан арши білу өнері өткендегі қателіктерді қайталамаудың бірден-бір кепілі екенін әрдайым жадымызда ұстауға тиіспіз. Сондықтан еске алу және татулық жылын өткенге топырақ шашу жолындағы жарысқа айналдырып жібермеу керек. Оның мүлде өзге мазмұны және мүлде өзге тағылымы бар. Мен мұны тоталитаризмнің қасіретті сабақтары деп атар едім.

Бірінші сабақ. Біздің бәріміздің өзімізге дейін өмір сүрген ұрпақтар алдында адамгершілік парызымыз бар. Саяси қуғын-сүргіннің сан миллион құрбандарының тағдырын ешкім ойдан шығарған жоқ.

Бұл қатал шындық және ол өткенде қалғанмен, одан кеудедегі қайғы-шер азаймақ емес. Қазақ жеріндегі тоталитаризмнің ең бір жантүршіктірер туындыларының бірі – қаптаған концентрациялық лагерьлер орналасқан орынға айналды.

Фашистік Германия концлагерьлерінен көп бұрын Қазақстаннан, соның ішінде сіздер мен біз қазір жиналып отырған облыс аумағында, ауқымы және қанқұйлылығы жөнінен ондағыдан бір де кем түспейтін "адам материалын сұрыптау" жүргізілгенін ой сарабынан толық өткізіп болдық па? "Көсемдер санатындағы" иі жұмсақтауы саналатын кеңестік тоталитаризм тіректерінің бірі Бухарин мырза шімірікпестен дәл солай деген болатын.

Осы залда дінге барынша ден қойғандар да, атеистер де отыр. Демократиялық мемлекеттегі ұждан бостандығы, шын мәнінде, адамның жеке өз мәселесі.

Бірақ адам ойынан кемеңгер ескерткіштерінің бірінде бейнеленген жалпыадамзаттық қағидалар бар: "тірілер дүниеден озарын біледі, ал өлгендер бәрінен бейхабар, олар өздеріне енді тағзым етілмейтінін, өйткені есімдерінің естен өшерін білмейді". Еске алу мен татулық жылының міндеті – осы қайғылы сөздер арқылы біздің парызымызды еске салу. Нақақтан қаны төгілген жандарды еске алып қайғырғанда біз адамзат заңына да, тіпті киелі жазуға толық сай келетін қарекет жасаймыз.

Кейбір фактілерді ой елегінен өткізейікші. КСРО-да жеке басы және "кулак отбасылары" делінетіндердің құрамында, шамамен, 25-27 миллион адам қуғын-сүргінге ұшырады. Соның ішінде 20 миллионнан астамын "кулак" деген айдар тағылған, мал-мүлкі тәркіленген, шын мәнісінде "тап ретінде жойылған" шаруалар құрайтын, төңкеріс пен азамат соғысынан кейін КСРО-ны 2 миллионға жуық адам тастап кетті. 1954 жылдың ақпанында Н.С. Хрущев үшін 1921 жылдан 1954 жылдар ішінде "контрреволюциялық қылмыстары" үшін сотталғандардың саны жөнінде егжей-тегжейлі анықтама әзірленіп берілді. Сотталғандардың жалпы саны 3 миллион 777 мың адам, соның ішінде ең ауыр жазаға кесілгендер 642 мың адам болды. Қазақстанда осы кезең ішінде саяси себептермен 100 мыңнан аса адам сотталды, ал 25 мыңнан аса адам атылды, саяси қырып-жоюдың ауқымы жантүршіктірерлік. Ең бір сорақысы – Қазақстандағы ұжымдастыру салдарынан етек алған алапат ашаршылық жылдары бір ғана 1931 жылы орталық Қазақстан аудан-

дарына Ресейдің ішкі аудандарынан 150 мыңнан астам арнайы қоныс аударушылар жайғастырылды. Қазақстандағы ашаршылық пен оның іш сүзегі індеті сияқты зардабының тікелей құрбандарының арақатынасын ажырату қиын, алайда, осынау зорлық-зомбылықпен жасалған тәжірибе жалпы саны 1 миллион 750 мыңдай адамның өмірін қиды, бұл республикадағы қазақ тұрғындарының 42 проценті.

Адам басына салған қасіреті қисапсыз тағы бір фактіні айта кетейін. 1920 жылдан 1949 жылға дейінгі 30 жылдың ішінде КСРО-да 3 миллион 200 мың адам жер аударылды. Бұл қайғы-қасірет жөнінен Қазақстан жері көш басына шықты: зерттеушілердің есебі бойынша мұнда қырқыншы жылдары 1 миллион 200 мыңнан астам адам арнайы қоныстанушылар болған.

Белгілі ресейлік тарихшы Рой Медведевтің есебі бойынша 1927 жылдан 1953 жыл аралығында КСРО-да 40 миллиондай адам қуғын-сүргінге ұшыраған екен. Өзге зерттеушілердің пікіріне сайсақ, бұл статистика одан да қатерлі. Дегенмен, саны түрліше құбылғанмен, қуғын-сүргіннің дәл мұншалықты ауқымын адамзат тарихы бұрын-соңды білген емес және бұдан былай ешқашан білмейді деп ойлаймын.

Проблема осы қасіреттің орасан зор этникалық зардабына ғана емес, оның аса бір келеңсіз әлеуметтік салдарына тіреледі. Өңгіме тұтас таптар мен әлеуметтік топтардың жойылуы және осы заманғы тепе-тең әлеуметтік құрылымның орнына еңбек пен адам өмірінің мүлде бұрмаланған іріп-шіріген қоғамдық жүйенің пайда болғанында. Сыртында миллиондардың да қасіреті тұрғанымен, сандар ғана қорқынышты емес. Одан қатерлісі – тоталитаризмнің сұрқиялығын түсінбеуде жатыр.

Екінші сабақ. Біз тоталитарлық режимнің қандай тарихи таңдауды тықсырып тастағанын, егер тарих көшіне аса ауқымды әрі қатыгез әлеуметтік утопия кірікпегенде, өзіміздің қандай жолмен дамуымыз мүмкін екенін пайымдауға тиіспіз.

Таяуда ғана Қазақстан азаматтары тәуелсіз мемлекеттілігіміздің бес жылдық мерейтойын атап өтті. Бұл халықтың бостандық пен дербес даму жолындағы сан ғасырлық күрес тарихының нәтижесі ғана емес, мұның өзі ұлттық зиялы тектілеріміздің ешқашан да толастамаған қызметінің қорытындысы. Ғасырымыздың басында Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов пен олардың серіктері "Алаш" партиясын құрды, оның бағдарламасы біздің бүгінгі күні жүзеге асырған ісіміздің көпшілігін көздеген еді. Осыдан 92 жыл бұрын Оралда бес облыс делегаттарының съезі болып өтті, онда "Конституциялық-демократиялық партия" құрылған болатын. Іс жүзінде ол сонымен бір мезгілде өзін Ресей Конституциялық-демократиялық партиясының Қазақстандағы филиалы деп жариялады, ал оның басшысы Әлихан Бөкейханов осы партияның Орталық комитетінің мүшесі болып сайланды.

Қазақ конституциялық демократтары – кадеттер өз бағдарламасында заң шығару билігін дума арқылы жүзеге асыруды және елде президенттік

институт енгізуді ұсынғанын білгендеріңіз сіздерге, сірә, артық болмас. Сайлауға қатысу құқығы тегіне, ұлтына, нанымына және жынысына қарамас-тан барлық азаматтарға беріледі. Делегаттар сайлау төте, тең және жабық дауыс беру арқылы жүргізілуге тиіс еді.

Ғажайып көрегендік! Бірақ қай жағынан алғанда да осынау ардақты адамдарға кеңес тарихнамасынан бар бұйырғаны – "ұлтшылдар" деген айдар ғана.

Осы фактінің сырына тереңірек үңілейікші. Тарихи тұрғыдан алғанда Қазақстан аумағында ХХ ғасырдың бірінші ширегінде демократиялық мемлекет дамудың осы жолымен келе жатты. Әр түрлі себептердің салдарынан осы қалыпты әрі өркениетті жол үзіліп қалды. Демократиялық өзгерістер бағытына бұдан сексен-тоқсан жыл бұрын түссек, біз бүгін ең болмағанда Оңтүстік-Шығыс "жолбарыстары" немесе "Аждаһалары" аталатындардың соңынан еріп, қуып жетушілердің күйін кешер ме едік? Бұл үлкен мәселе.

Осы проблеманың келесі бір қырының маңызы да бұдан кем емес. Егер Ресейде сол кезде қалыпты эволюциялық процестер бел алғанда, онда Еуразия кеңістігінің барлық елдерінде ұлттық мемлекеттіліктің қалыптасуы жарты ғасыр ертерек қалыптасатын еді. Өзіміз тап болған тарихи артта қалушылық кезеңі – уысымыздан шығып кеткен ұлттық мүмкіндіктің тікелей салдары екенін біздің айқын түсінуіміз керек. Режимнің кесірінен қолымыздан шығып кеткен мүмкіндік. Бұған кәсіпқой тарихшылар жақсы қанық. Бірақ осы қарапайым ақиқаттың байыпты бағамы бұқара санасына сіңірілуге тиіс.

Қазақтар да, орыстар да, украиндар да, өзбектер де, қай жағынан болсын, нақ сол индонезиялықтардан немесе филиппиндіктерден кем түспейді. Олай болса, күллі Оңтүстік-Шығыс Азияда немесе дәл сол Мексиканың өзінде орын алған соңғы жылдардың ғажап жетістіктерін немен түсіндіруге болады? Ұлттық психологияның тылсым сырына сілтейміз бе? Жоқ, тіпті де олай емес. Ақылды немесе ақымақ халық болмайды. Біздің артта қалуымызды жалғыз ғана коммунистік идеологиясы бар тоталитарлық режимнің саяси және әлеуметтік-экономикалық сипаттамасымен түсіндіруге болады.

Ендеше екінші сабақтың айтары – өткендегі тоталитарлық режим бізді бүгінгі күні өміріміздің барлық салаларын жедел қарқынмен реформалауға мәжбүр етті. Бұл реформаларды неге шапшаң жүргізу қажет болып отыр? Өйткені өзге елдер ілгері ұмтылуға арналған уақытты тоталитаризм тоғышарлықпен қолдан шығарып алды. Мұны баршаның түсінетін кезі жетті.

Үшінші сабақ. Өткенді естен шығармау бізге режим құрбандарының алдындағы парызымызды өтеу үшін және жеделдетілген реформа жүргізудің нәліктен соншама күрделі екенін түсіну үшін ғана қажет емес. Бұл өз қателіктеріңді қайталаму үшін де қажет.

"Ақиқат маңдайыңа тимей, санаңа сіңбейді" деген сөз бар. Ал бұл ақиқат маңдайымызға тиді. Бүгін саяси басқарудың бұрынғы қатаң әдістеріне үндеген сөздер де естіліп жатады. Сонда тәртіп мықты болады деседі. Үзілді-кесілді келісе алмаймын. Мұндай топшылаулармен жеке жұдырықтың ығыты-

мен тәртіп орнату тұрғыдан мүлде кері нәтижелер беріп жүр. Оның үстіне халық өз бостандығын қолдан бермек емес және бұған ешкім жол бермейді.

Қарабайыр шешімдердің жаңсақ келетін кездері жиі. Бір партия, бір идеология, бір ойлау жүйесі тән тоталитарлық саяси машинаның қарапайымдығы, соның арқасында жарқын болашаққа бармақ болған қарапайымдығы, соның арқасында жарқын болашаққа бармақ болған әрекет жалған болып шықты. Бұл қарабайырлық, әсіресе, ұлттық қатынастар саласында айрықша зұлматты болып шықты. Зорлық-зомбылық пен идеологиялық сыңаржақтылыққа негізделген кеңес кезеңінің ұлттық саясаты адамдардың санасы мен рухани дүниесінің адам айтқысыз жұтандануына әкеліп тіреді. Өлі күнге дейін кеңестен кейінгі кеңістіктің әр түрлі аймақтарында лаулап жатқан ұлтаралық қақтығыстар мен ағайынаралық қантөгістердің бықсыған ошағын жекелеген халықтардың бойындағы туа біткен егесқұмарлықтан емес, нақ сол қарабайырлықтың қайталануларынан іздеу қажет.

Бір ғана қарапайым мәселе төңірегінде: – "Неліктен тоталитарлық жүйе алдымен зиялылардың көзін жойды?" деген сауалдың айналасында ойлану артық болмас еді. Мұның да қисыны қарапайым: халықты ұлттық намысы мен ұлттық қадір-қасиетінен айыру үшін оны зердесінен айырып, мәдениетін, парасатын жою керек. Нақ сол Ресейдің өзінде алдымен орыстың зиялылық дәстүрінің даңқын шығарған философтар, әдебиетшілер, ойшылдар қуылды. Ал елде қалғандардың тағдыры талқыға түсті. Осы жүйенің өмірінің соңғы сағатына дейін Әлихан Бөкейханов пен оның серіктерінің ізіне түсуі де кездейсоқ емес, тіпті жүйенің өзі қолдап, өзі өсірген С. Сейфуллиннің, О. Жандосовтың, Қ. Сәтбаевтың, М. Әуезовтің және еуропаша білімдар әрі демократиялық бағдар ұстанған ондаған өзге де қазақ зиялыларының тағдыр тақсыретін тартуы да кездейсоқ емес.

Бүгін бұрынғы одақта ұлттық мәселенің шешілгендігі жайлы айтылған кезде, белгілі бір дәрежеде оның шешілгендігіне келісуге де болады. Бірақ мұның мәнісі, ұлттық болмыстың жүйенің саяси мүддесі үшін құрбандыққа шалынуында жатыр. Мұның өзі неден көрініс тапты? Бұл – біреулердің тыныштығы өзгелерді езгіге салу, ресми түрде туысқан республикаларды "үлкен", "кіші" деп бөлу, тұтас бір халықты бір түн ішінде қарудың күшімен мал таситын вагондарға тоғытып, туған жерінен жыраққа айдап әкету арқылы көрініс тапты. Әрине, билеушілер үшін мүлде қарапайым нәрсе, ал халық үшін орны толмас қайғы-қасірет.

Міне, сондықтан да, ұлттық татулық жайын айтқанда, біз ұлттық мәселені "шешудің" өткеннен өзімізге мәлім жолын қайталауға ешбір жағдайда жол беруге болмайтыны жөнінде өзімізге-өзіміз есеп беруге тиіспіз. Ал бұл үшін шындықтың бетіне тура қарау керек.

Ең маңыздысы сол, табиғатта ұлттық мәселені шешудің даяр нұсқалары болмайды және әр ел ұлтаралық қатынастар саласын өзінше дамытады. Мұның өте күрделі проблема екеніне кемелденген демократиялық жүйесі мен қолайлы экономикалық ахуалы бар елдердің өзінің тәжірибесі айғақ.

Сөйтіп, тоталитаризмнің бізге берген үшінші тағылымы – ұлттық мәселені шешудің тұйыққа тірейтін және мүлде келешегі жоқ тәсілі. Осындай ескі негізде қазіргі заманғы Қазақстанда ұлтаралық татулыққа қол жеткізу мүмкін емес.

II. "СОЦИАЛИСТІК СЫРҚАТ СЫЗЫН" ЕҢСЕРУ: ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСТАРЫ

Осы сессияда біз тарихи зерде мәселелерін егжей-тегжейлі қарастырып отырғандықтан, құбылыстың психологиялық жағын қарастырған да жөн, мен оны "социалистік сырқат сызы" дер едім. Бір жақсысы әлі алысқа ұзай қоймаған екенімізден жеткен тағылым талдап-саралауға мол материал береді. Мұның өзі бүгін күнделікті тіршілік барысында халық өмірі үшін қайсысы қалаулырақ – тоталитарлық социализм бе, әлде нарықтық демократия ма деген сұрақ жан-жақты талқыланып жүргендіктен маңызды.

Осыдан бірнеше жыл бұрын күйреген кеңестік жүйе құрылысы жетпіс жылдан астам уақыт қаланғанын еске түсірейікші. Ал біздің тәуелсіздігімізге бар болғаны алтыншы жыл. Бірақ, мұның өзі, былайша айтқанда, "заң жүзінде". Ал істің мән-жайына объективті тұрғыда қарайтын болсақ, шын мәніндегі дербес саясатты біз тек 1993 жылдың соңынан бастап қана жүргізе бастадық.

Жоғарыда еліміздегі тоталитарлық, жоспарлы жүйенің ондаған миллион адамдардың азап шегуі, біздің әкелеріміз бен бабаларымыздың төккен қаны мен тері арқылы құрылғаны айтылып өтті. "Төңкерістің жалынды жаршысы" Владимир Маяковский сталиндік казармалық құрылыстың іргесі қалана бастаған кезде өз ұрпағының арманшыл мұратын – "Шайқаста құрылған социализмді" көруді мақсат тұтып жар салған болатын.

Бұл ұрыстар жергілікті, жалт етпе сипатта болатындай көрінген-ді. Бірақ олар жетпіс жылға созылған ұдайы, бірде-бір минутқа тоқтамаған күреске айналды. Осы уақыт ішінде Кеңес Одағында бірнеше ұрпақ алмасты, бірақ олардың бірде-біріне кәдімгі молшылық көріп өмір сүрудің реті ақыры келмеді. Мен билеуші топ ұдайы жариялап келген, бірақ миллиондаған қарапайым адамдар үшін қол жетпес арман болып қала берген құт-береке жайында, тіпті, сөз етпей-ақ қояйын. 30-жылдары тұрмыс қиын болды, ол кезде Қазақстанның өзінде ғана ашаршылықтан халықтың жартысы қырылды, кейінгі – соғыс және соғыстан кейінгі жылдарда да, дүкен сөрелері қаңырап бос қалған, рухани жұтаңдық билеген "кемелденген социализм" делінетін дәуірде де тұрмыс оңай болған жоқ. Орасан зор былыққа батып, жүйенің түпкілікті күйреуіне әкеліп соққан горбачевтік "қайта құру" жылдары да игіліктің ауылы алыс болды. Шын мәнісінде, кеңестік дәуірдің күллі тарихының өзі алыс болды. Шын мәнісінде, кеңестік дәуірдің күллі тарихының өзі – бұл халықтардың орасан әрі шексіз кезегі болып табылады.

Концентрациялық лагерьлерге және шетелге қоныс аударуға, азық-түлік пен пәтерлерге, машиналар мен басқа да көз аштырмаған таусылып бітпейтін тапшылыққа кезек.

Сол жылдардың көпшілігіміздің есімізде қалған жағдайында қоғам, бәрінен бұрын, рухани бостандыққа ұмтылды. Бұл жайында ас үйлер мен "шылым шегетін жерлерде", ең жақын достар арасында біз бүгін "электорат" деген сәнді сөзбен атайтын адамдардың баршасы дерлік ұдайы, бұқпалап болса да, сөз ететін. Олар "қол баспа" қолжазбаларын құныға оқып, цензураның барлық түрлерімен тыйым салынған магнитофон жазбаларын тыңдайтын, шынайы ақпаратты шетелдік "радиодауыстардың" түнгі хабарларынан алатын.

Соңғы он жылдықта шықпа жаным шықпамен әрең жан сақтап келген әкімшіл-әміршіл жүйе күйреді де, аңсаған бостандық, былайша айтқанда, барлық арна атаулыдан саулап қоя берді, ал жариялылық барлық мүмкін болған және салиқалы шектердің бәрін тез толтырды. Бірақ бостандықтың алғашқы селіне шомып масаттану өткен кезде, белгісіздіктің қысқа кезеңі артта қалған шақта жаңа қоғам құрылысы, қазіргі заманғы нарықтық экономикасы бар тәуелсіз мемлекетті құру басталды.

Әуел бастан-ақ және қазіргі кездің өзінде бізге саясаттың, экономиканың, қорғаныстың, әлеуметтік саланың, ішкі өмірдің, халықаралық қатынастардың барша қырларында түбегейлі жаңа міндеттер мен проблемалардың орасан зор ауқымын кешенді түрде шеше отырып, бәрін де бір мезгілде игеруге тура келіп отыр.

Бұл – біздің ойлап тапқан жол емес, бүгінгі таңда барлық жаңа тәуелсіз мемлекеттер осы жолмен жүріп келеді. Әрі олардың бірде-бірі өткен жүйені сақтап қалуға немесе бұрынғы "социализмді" қалпына келтіруге талпынып отырған жоқ. Өйткені тарих тегершігін ешкім кері бұра алмақ емес. Біз осы жолды таңдай отырып, алдымызда тосып тұрған күйзелістердің қаншалықты күшті боларын, үлесімізге қаншалықты терең экономикалық және әлеуметтік сынақтың иыққа түсерін ғана елестете алдық.

Адам зердесі әрдайым аса талғампаз және белгілі бір дәрежеде тіпті өзімізді категория балатын-ды. Әлбетте, әркімнің де тегін білім алу мен денсаулық сақтау жайында, тұрақты жалақы алып, зейнеткерлікке дейін отыруға болатын орнықты және жайлы жұмысы болғанын есте тұтқысы келеді. Бірақ осы ретте, егер сіз жоғары білікті маман болсаңыз, сіздің білім-білігіңіз бен қабілетіңіз сол тұста қаншалықты объективті бағаланатын еді, ал мұны неге ұмытасыздар. Немесе, керісінше сіздің, өзіңіз жұмыс істейтін ұйымыңызбен қоса, еңбегіңіз жалпы біреуге керек болды ма деген сұрақ қойып көрдіңіз бе?

Иә, бұрынғы жалған социализмнің көптеген елестері сөйілді. Бірақ әлі де өткенді марапаттауға, теңгермешілікті әлеуметтік әділеттіліктің жоғары көрінісі ретінде аңсауға бейіл адамдар бар. Психологиялық тұрғыда мұның өзі түсінікті. Уақыт кері қайтып келер болса, шіркін, дегендей! Бірақ оларға

іргетасы қираған үйдің қабырғасын сақтаудың мүмкін еместігі беймәлім. Яғни күйреген, шашылып кеткен экономика тұрғанда, бұрынғы әлеуметтік қондырманы сақтау да мүмкін емес қой.

Негізгі тауарларды бөлудің нақ сол карточкалық-талондық жүйесін еске түсірейікші. Сұрапыл соғыс жылдары емес, берекелі делінетін алпысыншы, жетпісінші және сексенінші жылдары ел түптеп келгенде барлық заттың тапшылығын басынан кешті. Сатуда ең қарапайым заттар, тіпті сабынға, сіріңкеге, электр лампочкаларына, тұзға, қантқа, кір жуатын ұнтаққа және күнделікті тұтынатын көптеген басқа заттарға дейін болған жоқ. Адамдар бос тұрған сөрелерде ілуде бір көрінген нәрсенің бәрінен қор жинайтын. Қазақстан астанасында 1988 жылдың маусым айы күндерінде ас тұзының жарты жылдық қоры сатылып кетті. Республика Үкіметі орасан зор күш-жігер жұмсай отырып, егін орағына қатысатын комбайыншылар мен механизаторларды және тағам, темекі өнімдерімен қамтамасыз ету мақсатында қор құру үшін Мәскеудің қисапсыз кабинеттеріне алақан жаятын.

Осының бәрін – жаппай теңгермешілік пен бәрібір көрініп тұратын кедейшілік, диктатураның шексіз билігі мен жеке басымыздың қажетсіздігі, насихаттың аярлығы мен өз өмірімізді жақсы жағына қарай өзгерту мүмкін еместігі туралы еске түсірейікші. Еске түсірейік те өзімізге сауал қоялықшы: өзінің күллі "сәнімен" келмесе кеткен социализмге өкіну қажет пе?

Ашығын айтайық: Қазақстан бұрынғы "КСРО халық шаруашылығы кешенінің" ықпалынан арыла алмай әлектенген тәуелсіздігіміздің алғашқы жылдары да басымыздан көп қиындықтарды кешуге тура келді. Әлбетте, еңгіме біздің толық экономикалық дербестігіміз қалыптасқан әрі салықалы, экономикалық жағынан тиімді шаруашылық байланыстарды түпкілікті оқшаулау жайында болған жоқ еді.

Қазақстан мәселені ешқашан бұлай қойған емес және мұндай бастамаларды көтерген емес. Керісінше, сол кездің өзінде-ақ біз бар дауыспен экономикалық интеграцияланудың қажеттігі туралы жар салдық. Кейіннен өмірдің өзі біздің сол айқындамамыздың дұрыстығы мен көшелілігін толығымен қуаттады.

Бірақ біз Мәскеу жүргізіп отырған, әлсін-әлі дағдарыстың кезекті құрамына итермелеген аласапыран толқынына ілесіп кеттік. Осылайша баға бірден босатылып, барлық бұрынғы кеңестік республикалар есеңгірерлік соққы алып, орын толмас күйзеліске ұшыраған 1992 жылдың қаңтарына дейін созылып келді.

Тек өзіміздің ұлттық валютамызды енгізгеннен кейін ғана біз осы бір қауіпті кеселді өз бетімізбен емдеуді қолға алып, тәуелсіз экономикалық бағыт жүргізе бастадық. Сондықтан инфляцияны ауыздықтауға бізге екі жылдан астам уақыт керек еді.

Тек өткен жылы ғана бізге оның деңгейін қауіпсіз шекке дейін төмендетудің сәті түсті.

Бүгінгі таңда еліміздің қоғамдық және экономикалық өміріне барған сайын сенімдірек қадам басқан кешегі мектеп оқушылары, әлбетте, біздің жеті-сегіз жыл бұрынғы болмысымыздың салты мен психологиясын білмейді. Бірақ бұл олардың ата-анасының есінде жақсы сақталған. Олар балаларына сол уақыт туралы шындықты айтып берсін. Жастар, ертеңгі басшылар, менеджерлер, бизнесмендер, мемлекеттік қызметшілер, бір сөзбен айтқанда, еліміздің экономикалық және қоғамдық саяси өмірінің белсенді қатысушылары болатын, оның өндірістік және рухани әлеуетін дамытатын адамдар өз халқының мешеу күй кешуінің қайталануына жол бермеуі үшін тарихтың ешбір боямасы жоқ күллі шындығын білуге тиіс.

Маған: адамдардың бүгінгі өмірінің кешегі немесе алдыңғы күнгіден несі артық деп қарсылық білдіруі мүмкін. Иә, бізде, әсіресе әлеуметтік салада әлі проблемалардың көп екенін мен білемін. Үстіміздегі жылдың бірінші тоқсаны бойы менің мейлінше көкейкесті және толғағы жеткен мәселелерін шешумен тікелей айналысқаным өздеріңізге жақсы мәлім. Жалақы, зейнетақы мен жәрдемақы төлеуге байланысты берешекті жою, жекешелендіру, шағын және орташа бизнесті дамыту мәселенің басты түйіні болғанын естеріңізге сала кетейін.

Барлық деңгейлердегі атқарушы органдардың қызметі жайындағы менің тұжырымдамам мен оларға берген бағам туралы, сондай-ақ, қолданылған шаралар мен алғашқы оңды ілгерілеушіліктер туралы да білесіздер. Үкімет пен әкімдердің, министрліктер мен комитеттер басшыларының қызметіне қатаң талаптар қойылды. Олардың алдына экономиканың барлық бағыттарында жұмысты жақсарту, реформалардың тиімділігін арттыру, осы істе тәртіп орнату және әлеуметтік тұрғыдағы шығыстарды азайту жөнінде нақты міндеттер қойылды.

Президенттің қысымымен жасалған іс барлық деңгейлердегі басшылар үшін күнделікті нормаға айналуға тиіс. Мен мұны қатаң қадағалап отырым. Бұрынырақ бұл жайында айтқан болатынмын, ал қазір әдейі қайталаймын: егер Үкімет белгіленген мерзімде қойылған міндеттерді толық көлемінде атқара алмаса әрі халық реформалардың өз игілігі үшін іске асырылып отырғанын нақты сезінбейтін болса, менің тарапымнан басқа шаралар қолданылатын болады. Бірақ қойылған мақсатқа қалай болғанда да қол жеткізілуге тиіс.

Ал бүгінгі таңда елде берекесіздікке, қоғамның қарама-қарсы блоктар мен қозғалыстарға бөлшектенуіне жол бермеу үшін біздің бәріміздің күш-жігерімізді жұмылдыру, қиындықтарды еңсеру үшін күш-жігерімізді топтастыру қажет. Кей сәтте дегенмен тезу де керек.

Уақыт өте келе біздің барлық қателіктеріміз бен кемшіліктеріміз айқын көрінеді. Таяудағы өткенімізге талдау жасай отырып, олардың көпшілігінен айналып өтудің де қиын болғанын, алайда алдын алуға болатындары бар екенін түсінесің. Сондықтан да кемістіктерімізді түзей отырып, баршамыз-

ға жұмыс істеп, реформаларды ілгері қарай жылжыту қажет. Қайткенде де саяси еркімізді сақтап қалу, өзіміз таңдап алған стратегиялық желіні жүзеге асыруда іркілістер мен бұралаңдарға жол бермеу қажет.

III. ҰЛТТЫҚ ТАТУЛЫҚ – САЯСИ ТҰРАҚТЫЛЫҚ НЕГІЗІ

Ұлттық келісім дегеніміз – тегінде теориялық пікірсайыс мәселесі емес, мемлекет күнбе-күн іске асыратын саясаттың практикалық мәселесі. Әлбетте, біз Қазақстанда бұл саясат негізінен дәйекті де салиқалы жүргізіліп келеді деп айта аламыз.

Егер Ленинмен бір нәрсе жөнінде келісуге болады десек, онда практика дегеніміз ақиқаттың шын мәніндегі өлшемі деген тұжырымына келісуіміз керек. Ал ақиқат мынада: біздің ұлттық саясатымыздың практикалық нәтижелері көз алдымызда.

Осыдан үш-төрт жыл бұрынғы азаматтық мәселесі төңірегіндегі қатаң пікірсайыстарды немесе Конституция жөніндегі 1995 жылғы референдум қарсаңындағы тіл туралы пікірсайыстарды естеріңізге түсіріңіздерші. Біз тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында ұлтаралық қатынастарда күшті қақтығыстар орын алғанын жасырмаймыз. 1992-1993 жылдары әрбір төртінші қазақстандықты ұлтаралық қатынастардың ушығу қатері қатты мазалаған еді. Бүгінгі таңда, әр түрлі деректерге қарағанда, осы проблемаға байланысты біршама алаңдаушылық білдіретін қазақстандықтардың саны 5-6 процентке дейін төмендеді.

Бұқаралық сананың жай-күйі – сезімтал барометр. Дәл осы барометр қоғамның ұлтаралық қатынастар саласындағы ахуалына алаңдаушылығын ұдайы төмендеп келе жатқанын көрсетсе, мұның өзі ұлттық саясат бағдарының дұрыс таңдап алынғанының куәсі емес пе. Яғни уақыт өзі бәрін орын-орнына қойып, біздің орын алған проблемаларымыз шешуге деген көзқарасымыздың дұрыстығын дәлелдеді.

Біздің саясатымыздың дәйіктелігінің басқа, бұдан да гөрі байыпты куәсі бар. Бұл – көші-қон деңгейінің едәуір төмендеуі. Атап өтетін бір жәйт, бұл проблема әрдайым бірдей сыпайы қойыла бермейді. Көші-қон туралы айтқанда, кейбір бақылаушылар мен сарапшылар мынадай қарапайым фактіні 1980 жылдардың өзінде-ақ Қазақстаннан тысқары жерлерге көшудің орын алғанын, әрі көп мөлшерде орын алғанын көргісі келмейді.

Мұның да көптеген себептері бар еді. Ең алдымен бұл адамдардың тұтас бір ұрпағының белгілі бір ғұмыр өрісінің аяқталуына байланысты болды. Тың игеруге келгендердің және Қазақстанның өнеркәсіп алыптарына ұйымдасқан түрдегі іріктеу бойынша жұмысқа келгендердің көпшілігі мерзімді жұмысын атқарып, үйлеріне қайта оралып жатты.

Ал мұның ешқандай саяси астары да болған емес. Алайда, Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін көші-қон ағысына жиі-жиі саяси мән беріле бастағаны түсінікті. Мұның ішінара шындыққа сәйкестігі де бар. Тек ішінара ғана.

Біріншіден, қоныс аударушылардың елеулі бөлігі бұрынғы жылдардағы санатқа жататын адамдар еді, олар өз отанына оралып жатты.

Екіншіден, бірталай әскерилер мен олардың отбасы мүшелері көшіп кетті, мұның да қарапайым себебі бар, өйткені ыдыраған мемлекеттің әскери инфрақұрылымы бұрынғы мемлекеттің өзі болмаған соң тұрақтап қала алмайтын еді. Сондықтан бұл жерде Қазақстанға ешқандай кінә қойылуға тиіс емес.

Үшіншіден, жаңа бір құбылыс пайда болды – көптеген адамдар белгілі бір қолайсыздықты сезініп, өз келешегін ойлап қауіптенді, жаңа жағдайда әрбір адамның бойында әрқашан пайда болатын сенімсіздікті бастан кешірді. Бұған, миллиондаған адамдардың былайша айтқанда, жеке өмірбаяндық сипаты бар өзгерістермен ғана емес, мемлекеттік құрылыстағы, қоғамның әлеуметтік-экономикалық ұйымдастырылуындағы орасан зор жаңғырулар туындатқан әлеуметтік қиыншылықтарға ұшырасқан кездегі көңіл-күйін қосыңыз. Мұндай құбылыстар әр кезде, планетаның әр бөлігінде бір кездегі тұтас мемлекеттер салықалы жолмен ыдыраған сәттердің өзінде де орын алып келген еді. Айталық, осындай жағдай қазір Оңтүстік-Шығыс Азияда да, Африка құрлығында да орын алып отыр.

Төртіншіден, осыдан он жыл бұрын, мәселен, жүздеген мың немістерге заңды түрде және орасан зор ауқымда этникалық отанына, онымен қоса дүние жүзінің барынша дамыған әрі орнықты мемлекеттерінің бірі – Германия Федерациялық Республикасы сияқты отанына қайтып оралатын мүмкіндік туады-ау деп кім ойлай алар еді? Егер осындай құқық 1970 – 1980 жылдары берілген болса, онда, көші-қон ағынының ауқымы бұдан кем емес, тіпті ауқымдырақ болар ма еді? Одан әрі. Гректердің Грекияға, поляктардың Польшаға және тағы басқалардың еш кедергісіз еркін қоныс аудару мүмкіндігі болды ма? Жоқ, бұрын ондай мүмкіндік болған жоқ. Кеңес өкіметі тұсында әдетте шетелге кетуге тыйым салынды немесе оған саяси астар берілді. Бұл орайда еврейлердің Израильге көшуі Кеңес үкіметі мен Батыстың арасында шиеленісті саяси қажасу туғызғанын еске түсірсек те жеткілікті.

Сондықтан әділ болайық және бұл процесте мемлекеттің қайдағы бір кемсіту саясаты емес, тұрғылықты жерді таңдау еркіндігін берген еліміз заңдарының, күллі саяси саланы ырықтандырудың шешуші рөл атқарғанын мойындайық.

Ақыры, ТМД-ның көптеген халықтарының өз тәуелсіз мемлекеттерін құра отырып, өз елдерінде құқық терминдерінің тілімен айтқанда, басты ұлтқа айналуы фактісімен санаспауға да болмайды. Демек, бұл халықтардың мемлекеттікті нығайтуға, өз ана тілін, мәдениетін, дәстүрлерін сақтауға, тарихи мұраны қалпына келтіруге деген ұмтылысы заңды. Мұның өзі қуатты әрі әбден түсінікті сезім.

Көші-қонның өрлеу сәті 1992-1994 жылдардың үлесіне тиеді. Бүгінгі күні ахуал бірсыдырғы тұрақтанып отыр. Таяуда маған берілген статистика

мәліметтеріне қарағанда 1996 жылы елден кетуші орыстардың саны 1994 жылмен салыстырғанда 3,2 есе қысқарған екен. Қазақстаннан тысқары жерлерге қоныс аударумен бірге, кері процесс – қайтып оралу, яғни бұрын-ақ Қазақстаннан кеткендердің кері қайтып келу процесі де жүріп жатыр ғой. Әлбетте, мұның халықтың барлық ұлттары мен топтарына қатысы бар. Мәселен, Германиядағы Қазақстан елшілігінің деректері бойынша, ұлты неміс біздің бұрынғы мыңдаған азаматтарымыз Қазақстанға қайтып келуге тілек білдіруде. Сөйтіп қоныс аударудың негізгі себебі не, экономикалық әлде саяси тұрғыдағы факторлар ма, деген пікірталасына нүкте қойылған тәрізді. Басқадай болуы мүмкін де емес еді. Ірі өнеркәсіп орындарының жұмыс істей бастауы мұң екен, біз қоныс аудару қарқынының едәуір мөлшерде қысқарғанын байқай бастадық.

Тұтас алғанда, мамандардың есептеулері бойынша, көші-қон процесінің айтарлықтай тұрақтанатынын болжауға болады.

Статистика қоғамдық процестер, әсіресе көші-қон процестерінің бағытын бұлжытпай тіркейді. Бұл ретте ол ұлтаралық қатынастар тұрақтылығының сыртқы көріністерінің бірін тіркеп отыр.

Біз жаңа жағдайларда ұлттық саясатты іске асырудың бірегей қоғамдық институты болып табылатын Қазақстан халықтары Ассамблеясын құрдық. Бұл институт тоталитарлық қоғам жағдайында мүмкін емес әрі, тұрасын айтсақ, керексіз еді. Өйткені ол кезде, біз білгендей ұлттық саясат өзгеше құралдармен және өзгеше нысандарда жүзеге асырылады.

Ассамблея қызметінің нәтижелері тек Қазақстанда ғана танылып қойған жоқ. Бүкіл әлемдегі беделді халықаралық ұйымдардың өкілдері Қазақстандағы ұлтаралық қатынастарды үйлесімді ету тәжірибесін зерделей келіп, оның зейін қоюға лайық екенін атап көрсетті.

Мәселен, Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымының үш конференциясына қатысушылар осы ұйымның аз ұлттар істері жөніндегі жоғарғы комиссары Ван дер Стул мырза бас болып осындай қорытындыға келді. Өткен жылдың желтоқсан айында оның төрағалық етуімен Швейцарияда Қазақстандағы ұлттық саясат мәселелері бойынша дөңгелек үстел өткізілді. ЕҚЫҰ-да таратылған төрағаның ресми мәлімдемесі "Қазақстан Республикасының басшылығы елдегі барлық этникалық топтардың мүдделерін іске асыру және ұлысаралық қатынастарды одан әрі үйлесімді ету үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз ету саясатын дәйекті жүргізіп отыр.

Азаматтық институттар мен азаматтардың көпшілігінің қолдауы және, ЕҚЫҰ-н қоса алғанда, халықаралық қоғамдастықтың жәрдем жасауы жағдайында осындай саясатқа адалдық елде ұлысаралық қатынастарды әрі қарай тұрақтандыру үшін берік негіз болып табылады", – деп жариялады.

Осынау жоғары халықаралық баға тектен-тек берілмейді және оның ар жағында ауқымды да тынымсыз жұмыс жатыр. Бұл мұның ішінде осы залда қатысып отырған адамдардың баршасының жұмысы. Осы орайда сіздердің барлығыңызға тағы да өз алғысымды айтқым келер еді.

Ассамблеяның кейбір мүшелерін ЕҚЫҰ ұлтаралық қатынастар проблемалары жөніндегі халықаралық сарапшылар қатарына енгізді. Сіздердің тәжірибеңізді ТМД-ның көптеген елдері зерделеуде. Ресей Федерациясының Президенті Б. Н. Ельциннің жарлығының бірінде біздің ассамблеямыз тәрізді институт құру туралы мәселе қарау міндеті қойылған. Осындай құрылым Қырғызстанда да құрылуда.

Сіздердің қызметіңіз туралы айтқанда, Ассамблея ұлтаралық бірлік пен татулықты сақтауға және нығайтуға үлкен үлес қосып отырғанын мойындаған жөн. Мұның ішінде ұлттық саясат саласында жаңа заң жобаларына қоғамдық сараптама жасауға қатысу да бар. Мұның ішінде ұлт тілдерін, мәдениетін, дәстүрлері мен салттарын жаңғыртудың басты тетіктері ретінде республикалық және аймақтық мәдени орталықтармен жүргізілетін ауқымды жұмыс та бар. Мұның ішінде ұлыстардың съездерін, фестивальдерін өткізу де, ұлттық бұқаралық ақпарат құралдарын ұйымдастыру да, Қазақстан халықтарының тілдерінде әдебиет шығару да бар. Мұның ішінде шетелдегі қазақ диаспорасымен және біздің этникалық топтарымыз өкілдерінің тарихи отанымен байланыстарын нығайту саласындағы оң ілгерілеулер де бар.

Бүгінгі таңда республикада 11 ұлт тілінде газет шығарылады. Телестудия Қазақстан халықтарының 12 тілінде және радиостанциялар 6 тілінде хабар береді. Мұның өзі ұлттық толысу мен дамудың ақпараттық кеңістігін құру үшін салиқалы негіз болып табылады.

Сондай-ақ, ұлттық балабақшалар, мектептер ашылуда. Республикада мектепке дейінгі тәрбие беру мекемелерінде жеті ана тілінде 426 мың, ал жалпы білім беретін мектептерде – 3 миллионнан аса бала оқытылып, тәрбиеленеді. Аз ұлт өкілдерінің 106 мың баласы өз ана тілін дербес пән ретінде оқып-үйренеді. Павлодарлықтардың ізгі де пайдалы бастамасын атап көрсеткім келеді. Мұнда 500 оқушыға арналған ұлттық жаңғыру мектебі ашылған, онда оқу және тәрбие беру ісі этникалық топтардың 9 тілінде жүргізіледі.

Жоғары оқу орындарына түсу кезінде Ассамблея квоталары енгізілді. 1996 жылы қазақстандық студенттердің 9 проценттен астамы немесе 2000-ға жуық адам нақ осындай квотамен оқуға түсті. Жалпы алғанда жоғары оқу орындарының бірінші курстарындағы ұлт өкілдерінің үлесі 12 проценттен 17,7 процентке дейін артты. Барлығы, 1995 жылдан бастап республика жоғары оқу орындарына аз ұлттардың 4600 өкілі түсті. Бұл өте-мөте қажетті жұмыс әрі оны уақытша науқан деп қабылдамау керек.

Осы сессиямызға әзірлік кезінде мен мемлекеттік органдар қызметшілерінің ұлттық құрамы туралы статистиканы арнайы іріктеп алуды сұрадым. Деректер қызғылықты болып шықты. Мәселен, Президент әкімшілігінде қазақтар мен орыстар, украиндар мен белорусьтар, корейлер мен ұйғырлар, татарлар мен болгарлар жұмыс істейді. Үкімет құрамы бүгінгі таңда мынадай: онда сегіз қазақ, осынша орыс, украин және бір татар бар екен. Әрине, бұл арақатынастың өзгеруі де ықтимал. Бірақ ондай өзгерістерге тек адамның қатынастары ғана негіз болады. Барлық деңгейлердегі сот

жүйесінде қазақтар, орыстар, украиндер, татарлар, корейлер, немістер, ингуштар, армяндар, өзбектер, поляктар, беларусьтар, молдовандар, еврейлер, ұйғырлар, әзірбайжандар, чешендер, башқұрттар, чуваштар, осетиндер, қырғыздар бар. Айтыңыздаршы – қайда, ТМД-ның қай елінде осындай жағдай бар? Бірақ осыған қарамастан, Рим папасынан да әулие болып көрінгісі келетін әрқилы қамқоршылар оннан бір, мұннан бір бас көтеріп, Қазақстандағы әлі де бір ұлттық қысымшылық жайында топшылау жасауын қояр емес. Бұл жөнінде бір ғана қарапайым жайды айтайын. Егер өз ағайындарыңыздың тағдырына шынымен алаңдайды екенсіз, ендеше олардың мәдениетін, тілін дамытуға іс жүзінде қаржылай, экономикалық қолдау жасаңыз, өз отандастарыңыздың арасында бизнестің қалыптасуына көмек көрсетіңіз. Күллі әлемде көптеген өркениетті елдер осындай үлгі көрсетіп отыр. Егер әлемде жеткен ұрандардан өзге берер ештеңеңіз жоқ болса, онда өзінің жаңа мемлекетін, жаңа азаматтығын жан жүйесімен және ақыл-сана-сымен қабылдаған адамдарды жайына қалдырыңыз. Өйткені шетелдегі өз диаспораларына өркениетті қолдау көрсетудің нақты тетіктері жоқ мұндай саяси сөзуарлықтың ұлтаралық шиеленісті ушықтырудан өзге ештеңе бермесі анық.

* * *

Жаңа қазақстандық азаматтықтың қалыптасуы біздің мемлекетіміздің негіздерін қозғайтын көкейкесті саяси проблемалардың біріне айналып отыр. Біз саяси, азаматтық бірлікке ұмтылып отырмыз және де Қазақстан халқы әлдебір жаңа этникалық қауымдастық ретінде емес, түрлі ұлттар азаматтарының қауымдастығы ретінде көрінуге тиіс.

Ең алдымен мемлекет құраушы этнос ретіндегі қазақтардың рөлін ұмытпауымыз керек. Қазақстанның тәуелсіздігі – қазақтарға тағдырдың тартқан сыйы емес, өзінің ежелгі жерінде қилы кезеңді бастан кешу арқылы қолы жеткен өз мемлекеттігін құруға деген заңды құқығы. Бұл даусыз тарихи және саяси фактіге ешкім күмән келтіруге тиіс емес.

Бұрынғы КСРО-да қазақтар саны жағынан бесінші ұлт болғанына қарамастан, олар туған жерінде аз ұлтқа айналды, олардың ана тілі де жойылып кетудің аз-ақ алдында тұрды. Мұның өзі де сол баяғы жүйенің кінәсі. Қазақ ұлтының өз мәдениеті мен тарихын, ұлттық төлтума болмысын жаңғыртуға деген ұмтылысына Қазақстанның басқа ұлттары азаматтарының тарапынан құрметпен қарау елдегі тұрақтылықтың стратегиялық негізі мен адамдар арасындағы сенімнің факторы болып табылады.

Біріншіден, Қазақстанның қазіргі аумағы – қазақ халқының осы шекарада аз мемлекеттігі жөніндегі сан ғасырлық арманын іске асыруына тарихи және саяси тұрғыда шынайы мүмкіндік беретін планетамыздағы бірден-бір кеңістік.

Екіншіден, осы мемлекеттікті құра отырып, қазақтар өздеріне тән даналық пен әділеттілікті тағы да паш етуде. Кеңестік дәуірден кейінгі кеңістікте

ғана емес, біздің көзіміз жетіп отырғандай, ұлттық мемлекеттіктің түлеуіне байланысты өзгерістер кезеңін басынан кешіп отырған барлық мемлекеттердің ішінде бүкіл қоғамда татулық пен ауызбіршілікке алып келетін салықалы да дәйекті мұндай ұлттық саясат мысалдары некен-саяқ. Бұл ретте аталған осы ұлттық елдер арасында халқының этникалық құрылымының күрделілігі жөнінен Қазақстанмен салыстыруға келетін де бірен-саран ғана.

Үшіншіден, өзгеге талап қою үшін ең алдымен өзіңе тек нақ сондай талаптар қоюың керек. Мыңдаған жылдар өресінде адамдар арасында қалыптасқан мынадай алтын қағида бар: "Өзіңе тілеместі өзгеге істеме". Мұндай қағиданың кез келген мәдениетті адамға да, сондай-ақ тұтас халыққа да қатысы бар. Әсіресе мұның көпұлтты қоғам халықтарына қатысы ерекше.

Қазақ халқының диаспоралары күллі әлемде осы талаптарға сай келеді. Біздің отандастарымыздың саны 5 миллион адамдай, олар негізінен Ресейде, Орталық Азияда, ондаған өзге елдерде тұрады. Олардың бәрі де осы елдердің сан жағынан негізі болып табылатын халықтарының тілін тамаша меңгерген. Олардың салттары мен дәстүрлерін құрметтейді, басқа ұлт өкілдерімен де тату-тәтті тұрады. Ешбір жерде қазақ ұлттық факторларына саяси реңк беретін қозғалыстар мен партиялар құрылмаған.

Сіздер қазақтардың елден тыс жерлерге негізінен шарасыздан – тоталитарлық жүйенің немесе аштықтың қысымымен көшіп кетуге мәжбүр болғанын жақсы білесіздер. Осы барлық жылдар ішінде қазақтардың байырғы халыққа қарсы ұлттық, саяси немесе діни себептермен бірден-бір дәлелсіз ірі немесе кішігірім бой көрсетуінің орын алғаны бізге мәлім емес.

Бұл ретте осы елдердің бәрінде де қазақ тіліне қандай да бір институциялық мәртебе берілмесе де, қазақтар бүгінгі күні де ұлттық болмысын сақтап қалуға тырысып бағуда.

Шетелде болып, отандастарыммен, қазақ диаспорасының өкілдерімен кездескенімде, мен әрқашан оларды өздері тұрып жатқан елдердің мемлекеттігіне, жергілікті мәдениетіне, тіліне, салттарына құрметпен қарауға шақырамын. Мен бұл адамдарды заңды құрметтейтін азаматтар болуға, осы елдердің халықтары жасаған саяси, құқықтық таңдауды тануға, олардың егемендігі мен аумақтық тұтастығына құрметпен қарауға шақырамын. Бұл орайда Қазақстан өз кезегінде қазақтар тұратын елдермен достық және тату көршілік қарым-қатынастар орната отырып, күллі оңтайлы саяси және экономикалық тәсілдермен бүкіл әлемдегі қазақ диаспораларын қолдайтынын атап көрсетемін.

* * *

Қазақстан тарихының едәуір бөлігі – оны мекендейтін халықтардың этникалық және мәдени өзара іс-қимылдарының тарихы, барлық салада дерлік – тілімізде, мінез-құлық дағдымызда, қазір де біздің жас мемлекетіміз тоталитаризмнің жалған принциптерін лақтырып тастап, шын мәнінде бірегей функцияны атқаруда – барлық ұлттық мәдениеттердің тең құқылы, толық-

қанды дамуын қамтамасыз етуде. Олар жалпы қазақстандық мәдениеттің жаңа сапасын айқындайды. Басым рөлі оны толық ауқымында әрі ең алдымен мемлекеттік тілді жаңғырту жөніндегі тарихи міндетпен айқындалатын қазақ мәдениеті біздің еліміздің барлық халықтарының мәдениетінің дамуына ешқандай да кедергі келтірмейді.

Біз мәдени қоғамның қазақстандық үлгісі бір жағынан – өз жағдайымызға сәйкес келуіне, екінші жағынан – қазіргі дәуірдің күрделілене түскен талаптарына сай келуіне ұмтылып отырмыз. Яғни мемлекет шығармашылық процестерге қысым жасаудың кез келген идеологиялық нысандарынан бас тартады. Мәдениеттің дамуы ендігі жерде әлемдік мәдениеттің даму заңдылықтары жүйесіне кірігуімен, бүгінгі әлемнің жаңа мағыналық және сезімдік-пайымдық астарларына бойлап енуімен айқындалады. Шын мәніне келгенде, нақ сол еуразиялық идеяның көрініс беруі.

Біздің мәдениетімізді әлемдік мәдениеттен оқшаулап тұрған "Темір перде" енді жоқ. Қазіргі ахуалдың принципті жаңа тұрпаты Қазақстанның барлық этникалық топтары мәдениеттерінің мазмұндық өлшемдерінің сапалық өзгерісімен айқындалады. Шығармашылық тұрғыдан тоғысу принципті түрдегі ашықтық, басқа да дүниежүзілік мәдениет үрдістеріне үндесу бағыты олардың негізгі сипаттамаларының біріне айналады. Келешекке көз салсақ, диаспоралар мәдениеттің құрлықтық аймақтарының бөліктері ретінде ғана көрініп қоймайды, сайып келгенде, бүкіл көп ұлыстық қазақстандық мәдени өркениет кешенінің "өкілетті өкілдері" болып шығады. Яғни, олар біздің басқа ұлттық-ұлыстық жүйелермен өзара іс-қимылымыздың бір арнасы мен тетігіне айналады.

Сөйтіп, біздің еліміздің ұлттық мәдениетінің бірлігі аралық Азия кеңістігінде қалыптасып келе жатқан жаңа мәдени құбылыстың негізі және Еуразия құрлығының осы заманғы мәдениетінің төлтума және сүбелі бөлігі болып табылады. Бұл орасан зор байлық, біз оны сақтап, ұрпақтарымызға табыс етуге тиіспіз.

Кез келген елдің өзінің экономикалық, саяси тәуелсіздігі және соған сәйкес келетін құқықтық негізімен бірге рухани тәуелсіздігі де болуы керек. Ал бұл өз кезегінде осы мемлекет азаматтарының өзінің мәдени-өркениет саласымен сәйкестігін сақтау мен дамыту талаптарының күрделі қосындысын қамтиды. Осыдан бес жыл бұрын ғана дербес мәдениетін құруға мүмкіндік алған еліміз жалпыұлттық мәдени кеңістік қалыптастырудың бастапқы кезеңінде тұр.

Бұл ұзақ мерзімдік міндет әрі өзінің мәні жағынан стратегиялық міндет. Біздің мемлекетіміздің саясаты болып жатқан өзгерістерді ескеруге және алдағы ғасыр құндылықтарының алға қояр талаптарының аясында сенімді стратегия сомдауға тиіс. Ал мұндағы ең бастысы – өзінің сәйкестілігін сақтау. Әңгіме халықтың мынау шапшаң өзгеріп отырған дүниеде өзін сақтап қалу қабілеті төңірегінде болып отыр.

Ендігі жерде біз, барша қазақстандықтар, бір әлеуметтік, саяси, экономикалық, құқықтық, және сайып келгенде, бір мәдени кеңістікте тұрғанымызды түсінуіміз қажет. Біз – тарихқа айналған кеңестік мәдениеттің мұрагерлері ғана емес, дәл сол тарихи қажеттілік тұрғысынан алғанда – сапалық жаңа мәдени қауымдастықты құрушылармыз. Қазірдің өзінде бұл біздің өміріміздің ішкі мәні, мазмұны болып отыр. Қазақстан біздің елдегі кез келген ұлттық мәдениет үшін жалпы мемлекеттік, азаматтық-саяси "үй" ғана емес, тең тұрғыдан мәдени-өркениет "үйі".

Тұтастай алғанда, Қазақстанда ұлтаралық қатынастарды реттеу принципті түрде өзгеріп отырған мынадай жағдаяттарды мұқият түсінуіне негізделуі керек.

Біріншіден, саяси демократияландыру мен экономикалық ырықтандыру адамдардың мінез-құлқына жаңа нақыш енгізеді және олардың арасында жаңа қарым-қатынастар орнықтырады. Бұл өзгеру ұлтаралық қарым-қатынастарға да әсерін тигізеді. Егер осы ықпалдың негізгі бағытын айқындайтын болсақ, саяси және экономикалық ырықтандыру тұтастай алғанда Қазақстандағы ұлтаралық қарым-қатынастарға оңды әсерін тигізді деп айтуға негіз бар (әйтсе де ол барлық жерде бірдей болмағанын мойындау керек).

Екіншіден, біз ашық қоғам орнатып жатырмыз. Президенттік басқару нысаны, азаматтардың еркін ерік-жігерін білдіру негізінде қалыптасқан кәсіби парламенті бар қоғам. Сөз бостандығын практикада жүзеге асырып отырғанда ұлттық қарым-қатынастарды жабық қоғамның үрдісі бойынша реттеуге болмайды. Иә, жабық қоғамда кез келген ұлттық проблеманы "адам жоқ екен, проблеманың да болуы мүмкін емес" деген принциппен шеше беруге болады. Бұл орайда кез келген, тіпті ең қатыгез деген әрекеттің өзі ақпараттық жағынан әйгіленбейді немесе бір ғана көзқарас тұрғысынан түсіндіріледі. Мен қылмыстық кодекске бұқаралық ақпарат құралдарын қорғауға бағытталған баптың енгізілуін саналы түрде талап еттім. Ал мұның өзі тіпті де жәй ғана ишарат емес, принципті айқындама, өйткені тәуелсіз бақсыз ашық қоғам орнатуға болмайды. Өз кезегінде ұлтаралық қарым-қатынастардағы проблемалар талқылануға тиіс, әрі жабық және сапер күректерінің көмегімен жасалатын қанды "қадасудың" арқауы емес, қоғамдық татулықтың негізі болуға тиіс.

Үшіншіден, ХХ ғасырдың соңғы он жылдығында, Қазақстанның дамуы ұлтаралық шиеленіс сілкіністеріне сырғитындай ешқандай да тақсыретті әрі тізгін бермес қажеттілік жоқ екенін көрсетіп берді. Босния мен Қарабақтың, Днепр өңірі мен Абхазияның, Тәжікстан мен Чешенстанның ащы тәжірибесі өлі кейінгіні орнықтыратын негіз емес. Бірақ аса күрделі өтпелі кезеңді бастан кешіп отырған Қазақстанның да тәжірибесі бар ғой, алайда біз ұлттық қарым-қатынастарды реттеудің белгілі бір практикалық тәжірибесін жинақтай отырып, қоғамдағы тұрақтылықты сақтап қала алдық. Бүгінгі таңда бізде өткеннің, қалтарыс-қатпары көп қанқұйлы өткеннің проблемаларына

байланысты мәселелерді шешуден, ғасырлар бойы қордаланып қалған келеңсіз таптаурыннан бастап, өзекті міндетті – осы заманғы Қазақстанның барлық ұлттық топтарының жаңа азаматтық сәйкестенуін шешуге ойысатын мүмкіндік бар. Саяси тұрақтылық та және экономикалық серпіліс пен мәдениеттің жай-күйі де біздің, міне, осы міндетті қалай шеше алатындығымызға байланысты болады. Біздің балаларымыздың болашағы да соған байланысты болмақ.

IV. ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫ

Әлеуметтік-экономикалық даму тақырыбына ойысқанда, біз реформаның Қазақстанның таяудағы 20-30 жылға арналған даму бағдарламасын жасау үшін нақты мүмкіндік туған кезеңіне аяқ басқанымызды бірден атап көрсеткім келеді. Менің тапсырмам бойынша түрлі елдердің ең тәжірибелі деген мамандарын тарту арқылы осы құжатты әзірлеу жұмысы қызу басталып та кетті. Бұл жұмыспен менің Жарлығыммен құрылған Стратегиялық жоспарлау жөніндегі агенттік шұғылдануда. Мен бұл жайында халыққа кейінірек егжей-тегжейлі айтатын боламын. Қазір бұл мәселеге қысқаша тоқтала кетейін.

Сіздер білесіздер, макроэкономикалық тұрақтылыққа қол жеткізу күні кешегі кезеңнің басымдығы болды. Инфляция белең алған және экономиканың ырықтандыру ықпалы есеңгіреткен жағдайда қандай да бір тұрлаулы болжамдар жасау туралы сөз қозғау мүмкін болмағаны әбден түсінікті жәйт. Базалық көрсеткіштер тым солқылдақ еді, біз солардың негізінде қандай да бір нақты ұзақ мерзімдік жоспарлар жасай алмадық. Сондықтан барлық күш пен қаражат экономиканы тұрақтандыруға, оны құлдырау "қысталаңынан" шығаруға бағытталды.

Бізге толық үйлестікке қол жеткіздік деп айту әлі ертерек. Себебі, қол жеткен тепе-теңдік әлі тым әлжуаз. Алайда 1993 жылы ұлттық валютаны енгізу сәтінен басталған дәйекті реформалар, мен бұл жайында жоғарыда айтып өттім, сондай-ақ, макротұрақтылықтың батыл және мүлтіксіз жүргізіліп жатқан саясаты, еліміз "қайтып оралу нүктесінен" өтті, енді біз шаруашылық организмнің тұрақты дамуын және экономикалық көрсеткіштердің өсуін еселеумен мықтап шұғылдана аламыз деп пайымдауға мүмкіндік береді.

* * *

Бүгінгі таңда біздің қолымызда не бар? Жеткілікті түрде тұрақтанып келе жатқан экономикамыз бар. Экономикалық құлдырау "процесін кері бұруға" мүмкіндік алдық – аздаған өсуге қол жеткіздік, ал оны келесі екі-үш жылдың ішінде 2-3 процент деңгейінде ұстап тұруды көздеп отырмыз.

Мемлекеттік шығыстар мен кірістердің қатаң саясаты бюджет тапшылығын бірнеше жыл бойы ІЖӨ-нің оңтайлы 2-4 проценті деңгейінде ұстап

тұруға мүмкіндік береді. Айта кеткен жөн, бюджет тапшылығының 3 процент деңгейі Батыс Еуропаның дамыған елдері үшін ЕҚ-ға енудің шарты ретінде қабылданды.

Сыртқы берешегінің деңгейі жағынан Қазақстан бұл жөніндегі көрсеткіштері байыпты елдер қатарына жатады. Республиканың орасан зор экспорт әлеуетін ескергенде, ол тіпті жақсара түсуге тиіс. Мұның өзі елдің жалпы кредиттік қабілетіне игі ықпалын тигізбек.

Жан басына шаққанда шетелдік тікелей инвестицияларды тарту деңгейі жағынан Қазақстан Орталық және Шығыс Еуропа, сондай-ақ, ТМД елдерінің алғашқы бестігіне сенімді түрде кіреді. Тұтас алғанда бізде макроэкономикалық көрсеткіштер қалыпты, өрине, қолымызда оларды жақсартудың үлкен әлеуметі де бар.

Тағы бір фактор – ұлттық нарықты дамытуға жәрдемдесетін құрылымдық реформалар сәреде кідіріп қалғанмен, біз өзгерістердің бара-бар жүруін қамтамасыз ететін қарқын таба білдік. Біздің жоспарларымыз бойынша барлық реформалар таяудағы екі жылдың ішінде аяқталуға тиіс. Қазақстан экономикасының өкімгершіліктен нарықтыққа қарай ойысқан өткіншілік мәртебесі анағұрлым тұрақтана түседі. Бұған барлық жағдай бар.

Бірақ ең бастысы, біз қол жеткен экономикалық өрістермен бірге Қазақстанның қуатты әлеуеті де бар, мұның өзі болашаққа сеніммен қарауға және ең батыл деген жоспарлардың сөзсіз іске асатынына үміт артуға мүмкіндік береді.

Бұл әлеует неден құралады?

Біріншіден, біздің мемлекетіміз мұнайдың, газдың, көмір мен уран кендерінің дүниежүзілік қорларын иеленушілер ішінде алдыңғылардың бірі болып отыр. Бұл салаларды дамыту және оларды тиімді басқару мәселесі мемлекеттік ерекше назар аударуды қажет етеді.

Дүниежүзілік қоғамдастықтың Қазақстанды ХХ ғасырдағы негізгі энергия көздерін берушілердің бірі деп білуі орынды. Біздің алдымызда келесі он-он бес жылдың бедерінде мұнайды ірі экспорттаушылардың бірі болу жөнінде нақты міндет тұр.

Басқа да көптеген пайдалы қазбалардың қолдағы қорлары кәсіпорындардың қалыпты дамуын қамтамасыз етеді. Қазақстанда мыстың қоры әлемдік мыс қорының 10 процентін, қорғасынның – 19, мырыштың – 13, темірдің – 10, марганецтің – 25, хромит кендерінің 30 процентін құрайды. Барит пен вольфрамның анықталған қорлары да дүниежүзілік қордан асып түседі. Осының бәрі біздің металл өндіретін елдердің арасында лайықты орынға шығуымызға мүмкіндік береді.

Республика қойнауында өндіретін минералдық шикізаттың әлеуметтік құндылығы 8,7 триллион АҚШ долларымен, соның ішінде барланған қорлар 3,3 триллион доллармен бағаланады, болжанған ресурстар 5,4 триллион доллар. Республика үшін минералды шикізат көшенінде қатты табиғи байлықтар жөнінен темір, марганец, хром, уран, полиметалдар, мыс, алтын –

басым бағыттар. Осы кешенді реформалау тиісті заңдар, сондай-ақ, жер қойнауын пайдалануды және жер қойнауын қорғауды басқару мен реттеу тұжырымдамасы негізінде жүргізіледі.

Екіншіден, Қазақстан орасан зор ауылшаруашылық жеріне ие. Қазірдің өзінде біз ауылшаруашылық өнімдерімен өзімізді толығымен қамтамасыз етіп, оның өндірілген көлемінің үштен біріне жуығын экспортқа шығарып отырмыз. Ал агроөнеркәсіп өндірістегі стратегиялық бағытқа келсек, ол Қазақстан ауылшаруашылық кешені және ең алдымен дәнді дақылдар өнімдерін Орталық Азия рыногына өткізу экспортының үлесін осы деңгейде ұстап, ұлғайта беруге бағытталуы керек. Бұл орайда таяу жылдары ҚХР мен Үндістанда тамақ өнімдерін тұтынудың өсе түсетіні жөніндегі болжам ескеріліп отыр. Қазақстанның ауылшаруашылық өнімдерін негізгі және жақын жердегі өткізу рыногы қатарына Ресей де жатады. Бұл жерде экспортқа деген әлеуеттің орасан зор екені әбден түсінікті.

Үшіншіден, республиканың дүниежүзілік сауда арналарынан қазіргі кезде жырақ жатқанына қарамастан, біздің транзит әлеуетімізді пайдаланушы салалар елдің болашақ дамуының қуатты қайнарын құрайтын болады. Бұл әлеуеттің стратегиялық бағыттар қатарына енгізілуі бірнеше объективті жағдайларға байланысты туды. Олардың ең бастысы – шапшаң дамып келе жатқан Оңтүстік-Шығыс Азия, Қытай, Үндістан мен Ежелгі Құрлық елдерінің бұдан былайғы дүниежүзілік сауда алмасу барысында көлік шығындарын төмендету қажеттігі. Сонан соң таяу келешектегі Қазақстанның дүниежүзілік мұнай өндірудегі үлесінің артуына байланысты оның экспорты үшін жаңа көлік қуаттарының қажет болатыны да өте-мөте маңызды. Қазақстанның географиялық жағдайы мен құрлықтағы ұлан-ғайыр аумағы бізге бүгінгі таңда және келешекте кейбір басқа елдердің алдында табиғи артықшылық береді.

Сөйтіп, Қазақстанның дамуының ұзақ мерзімді даму стратегиясының бірі көлік инфрақұрылымын дамыту болуы керек. Ол мұнай құбырлары, магистралдық даңғылдар, темір жолдар, айлақтар мен өзен терминалдары, әуежайлар құрылысы. Біз дамыған коммуникациялар жүйесін сала отырып, экспорттық әлеуетті едәуір арттырып қана қоймай, Қазақстан арқылы бұдан былайғы транзиттік тасымалдың дамуына да жол ашамыз.

Проблема мынада: коммуникациялық жобалар өте қымбатқа түседі және өзін-өзі ақтау мерзімі ұзаққа созылады. Басқа елдердің тәжірибесі нарық тетіктерін инфрақұрылымның дамуына ықпал етпейтінін көрсетіп отыр, демек, бұл жерде негізгі рөлді мемлекет өзіне алуы керек. Біз Ақмола мен Қарағандыдағы аса ірі әуежай, Трансазия темір жолындағы Достық стансасы, Каспийдегі Ақтау порты, Алматы – Ақмола автодаңғылдары, біздің телекоммуникацияларымыз және т.б. құрылысы кезінде осылай істедік. Алдағы уақытта да солай істемекпіз.

Тегінде, өндірістік инфрақұрылым туралы сөз қозғағанда, Қазақстанға біздің экспорттық мүмкіндіктерімізді елеулі түрде арттыруға мүмкіндік бе-

ретін алғашқы ірі жоба жайында айтпасқа болмайды. 1999 жылға жоспарланған оны пайдалануға беру мұнайдың жыл сайынғы экспортын 67 миллион тоннаға дейін арттыруға мүмкіндік береді. Алайда ХХІ ғасырдың басында-ақ Қазақстанда мұнай өндіруді 100 миллион тоннаға, ал 2010-2015 жылдың бедерінде 170 миллион тоннаға дейін жеткізу жоспарланып отыр. Әрине, бұл кезде КҚК-нің қуаттары бізді қанағаттандыра алмайтыны аян. Мұның үстіне біз өз алдымызға мұнай экспорттауды 100 және одан да көп миллион тоннаға дейін арттыру міндетін қойып отырмыз. Сондықтан қазірдің өзінде маршруттары Қара теңізге ғана емес, басқа бағыттарға да созылатын осындай мұнай арналарының құрылысы туралы ойлануымыз керек. Сонымен бірге біз мұнай өнімдерін темір жол және теңіз келігімен тасымалдау көлемін арттыруды көздеп отырмыз.

Төртіншіден, егер біз өз адамдарымыздың мүддесін көздеп, қаржы жұмсамайтын болсақ, онда отандық экономиканы өркендету жөніндегі барлық ұмтылысымыздан ештеңе шықпасы анық. Мен өткен жүйенің сирек артықшылықтарының бірі баршаның қолы жетерлік білім алу болғанын айтып өттім.

Білімді халқымыздың болуы, бұл орасан зор табысымыз, ондай жағдай Оңтүстік Кореяда да, Малайзияда да, Индонезияда да болған емес. Көптеген адамдар біздің орта біліміміздің бәсекеге барынша қабілетті екенін айтады. Ал экономикалық құлдыраудың салдарынан алдымен жоғары және орта мектеп оқытушыларының, студенттердің зардап шеккені өкінішті-ақ. Мұндай мұрадан айырылып қалу күпірлік болар еді. Бұған біз жол бермейміз. Ол ол ма, біздің өсуімізге де қажет резерв бар, яғни ағылшын тілін, экономика және қаржы пәндерін, құқықты ақпараттаманы оқыту деңгейін арттыру керек.

Азия елдерінің экономикалық өсуіне ықпалын тигізген факторлардың бірі АҚШ-тың, Еуропаның дүниежүзілік ғылым мен оқу орталықтарына мыңдаған студенттерін оқуға жіберуі болды. "Болашақ" бағдарламасы бойынша жол берілген белгілі бір іркілістерге қарамастан, біз алдағы уақытта да білім саласына мемлекеттік қолдау көрсетеміз, қазақстандықтардың қазір де, болашақта да қажетті білімі мен дағдыларын арттыруға жәрдемдесе береміз. Біздің студенттерімізді шетел университеттерінде оқытуды қаржыландыра отырып – Қытайдың, Кореяның, Жапонияның тәжірибесі соның айқын дәлелі – біз тек осылай ғана күрделі міндеттерді шешетін кадрлар даярлай аламыз. Ал енді отандық білім беруді дамытуға келсек, мұнда білімді компьютерлендіру бағдарламасы шешуші рөл атқарады. Бұл іске әлемдік жетекші оқу орталықтарына жақындастырылған өз білім беру құрылымдарымызды қалыптастыру қызмет ететін болады. Ондай жоғары мектеп көшбасшылары қазірдің өзінде бізде бар. Олар – Қазақстан менеджмент, экономика және болжау институты, ұлттық мемлекеттік басқару жоғары мектебі және басқалары.

Бесіншіден, кез келген стратегияның табиғи және сiңiрiлген артықшылықты дамыта беруге құрылатынын айтып өттім. Әлбетте, біздің стратеги-

ямыз да оны айналып өте алмайды. Алайда бүгінгі әлемде біз мұнай, металл немесе ауылшаруашылық өнімдері экспортына тәуелді болып қалмауға тиіспіз, онда осы артықшылықтарымыздан айырыламыз. Бұл проблеманың шешімі – экспортты диверсификациялауда. Бұл жолы әлемдік конъюнктураның өзгеруі жағдайында шығасымызды төмендетіп қана қоймай, сонымен бірге өнеркәсібіміздің одан өрі технологиялық дамуына жәрдемдеседі. Қазақстан уақыт өте келе өңделмеген мұнай мен кенді экспортқа шығарумен бірге мұнай өнімдерін, химия мен машина жасау өнімдерін экспортқа шығарары сөзсіз. Әрине, технологиялық даму кезеңдерінен өшкім "көктеп" өте алған емес. Біз де бұл жолмен жүрмейміз. Міндет басқада – негізінен ұқсатушы салаларды, мұнай-химия, машина жасауда, жеңіл өнеркәсіпте, құрылыс материалдары индустриясында, тамақ өнімдері өндірісінде және тағы басқаларында қолда бар салаларды дамытып, жаңа салалар құрумен сындарлы ұштастыруда. Осы міндеттердің бәрін біз қазірдің өзінде басымдықтар санатына қосып отырмыз.

* * *

Әлбетте, стратегияның құндылығы ойластырылуында емес, ойдағыдай жүзеге асырылуында. Ал біздің жағдайымызда бөлсенді түрде шетел инвестицияларын тарту мен инвесторларға саяси кепілдіктер бергенде ғана табысқа жетеміз. Өкінішке қарай, таяу болашақта ішкі ресурстарға арқа сүйей алмаймыз. Көптеген мамандар халық екі миллиардқа жуық долларды "жамбасына басып" отыр деген пікірде болғанмен, сенімді қаржы жүйесін қалыптастырып, қазақстандықтардың сеніміне қайта ие болғанға дейін уақыт өтетінін мен жақсы түсінемін. Әлбетте қазірдің өзінде бұл қаражатты банктерде сақтау тиімді екенін адамдарға түсіндіру қажет. Қысқасы, өздері инвестор болсын, елдің экономикасына жәрдемдессін, өзінің игілігіне қызмет етсін.

Өзірге отандық өнеркәсіпті аяғынан тік тұрғызу үшін шетел инвестициялары керек. Озық тәжірибе, жаңа технологиялар мен ноу-хау, басқару мен маркетинг дағдылары қажет.

Міне, сондықтан да біз инвестициялық ахуалды жақсартуға көп күш-жігер жұмсап келеміз. Сол үшін Меминвестком құрылды. "Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы" Заң өзірленді. Біздің қазіргі міндетіміз – капитал ағысын реттеудің дәйекті де баршаға түсінікті ережелерін жасау. Инвесторлар үшін жеңілдіктер мен артықшылықтар берудің егжей-тегжейлі жүйесін өзірлеу, әлеуметтік және коммуникациялық инфрақұрылымды дамыту. Басқаша айтқанда, әлемнің іскер топтары үшін Қазақстан беделін арттыру керек. Сөйтіп, біз қолында елеулі ресурстары, озық технологиясы, өнім бөлудің ғаламдық арналары бар әлемнің аса ірі ұлтаралық корпорацияларының капиталын тарта аламыз.

Бұл күндері Алматыда аса ірі инвестициялық басқосу өтіп жатыр, оған аса ірі әлемдік компаниялардың басшылары қатысуда. Кеше осы басқосу-

да өзiм де сөйледiм, оған қатысушылардың сөздерiн де тыңдадым, өлiмiзге шетел капиталы келуiн ұлғайту жолдары туралы мүдделi де келелi өңгiме қозғалғанына көзiм жеттi. Көптеген бизнесмендердiң Қазақстанға көзiн ашу керек, өлеуметiмiздiң мүмкiндiгiнен, даму көлешегiнен хабардар өту керек. Басқосудың бiздiң әлемдiк шаруашылық байланыстарына кiрiгуiмiзге қуаты серпiн берерiне күмәнiм жоқ.

Экономиканы инвестицияларға бейiм қалыпта тұратындай жағдайда ұстау үшiн тыңғылықты жұмыс iстеу қажет. Демек экономикалық реформаларды жүзеге асырудың серпiндi де қатаң ырғағы керек. Нарықтың өзiне де экономиканы "қыздыратын" бiрталай уақыт керек екенiн ескеру қажет. Сондықтан бүгiнгi таңда нарықтық реформаларды көп ретте мемлекеттiң өзi ынталандырып келедi. Мемлекеттiң экономикаға бұлайша араласуына сын айтылатын кезi де сирек емес. Бiрақ бұл араласудың өмiрлiк-өкiмшiлiкпен салыстыруға көлмейтiнiн ұмытпайық. Бiз реформалардың бағыты нарықтық күштерге астасуы үшiн бәрiн iстеуге ұмтылудамыз. Мұндай шаралардан таңданарлық нәтиже алынуы мүмкiн. Бұл ретте "Азия жолбарыстары" деп аталатындардың тәжiрибесi үлгi аларлық.

Ендiгi жерде бiз қысқа мерзiм iшiнде жөкешөлeндiру арқылы жөкө мөншiк иелерi табын қалыптастырып, ресурстарды барынша тиiмдi пайдалану үшiн оны бөлу тетiктерiн жолға қоюымыз, өлеуметтiк-экономикалық дамуды заңдық және реттеушi негiздермен ұдайы "жетелеп" отыруымыз керек.

Өкiмшiлiк жүйемiздi сауықтыруымыз қажет. Шенеунiктердiң далиған штаты қазiрдiң өзiнде бiздiң даму жолымыздағы елеулi тежөгiшке айналып отыр. Кейде тiлтi оғаштыққа ұрына бастадық. Мемлекеттiк қызметшiлер саны жағынан Қазақстан Батыс Еуропаның неғұрлым дамыған елдерiмен бiр қатарда тұр. Алайда бiздiң аппараттың жұмыс сапасы ешқандай сын көтермейдi. Өздерiңiз бiлесiздер, еуропалық қалыптың ауылы өлi алыс.

Әлбетте, бюджеттегiлердiң осынау қалың қосынын онша бай емес мемлекет есебiнен ұстау ауыр мiндет. Демек, егер бiз бiр экономикалық өсудi жеделдетуге бекем бел байлаған екенбiз, онда мемлекеттiк басқару органдары реформасын белсендi iске асыруымыз қажет. Бұл процесс осы жылдың наурызында басталды, бiз онда министрлiктер мен ведомстволар санының тең жартысын қысқарттық, аумақтық басқару органдарының құрылымы мен санын оңтайландырдық, бес облыс пен ондаған ауданның басқару аппараттары қысқартылды. Нәтижесiнде бiз барынша iскер, iкeмдi басқару органдарын сомдайтын боламыз. Тұтас үкiметтiң және әр министрдiң алдына нақты мiндет қойдым, оны жүзеге асыру мерзiмiн белгiледiм. Жаңа астанаға ұйымшылдықпен, берiле iстейтiн, осы заманғы өлшемдермен пайымдай бiлетiн кадрларды топтастыруды көздеп отырмын.

Сонымен бiрге бiр миллион бюджетшiлер туралы айтқанда, мемлекеттiк қызметте тұратындардың бәрiнiң 70 процентi дәрiгерлер мен мұғалiмдер екенiн естен шығармауға тиiспiз. Бiр жағынан қызмет сапасын арттыру үшiн, екiншi жағынан, республикалық бюджеттен ауыр жүктi алу үшiн бiз бiлiм беру

мен денсаулық сақтау жүйесін кең көлемде реформалауды жоспарлап отырмыз. Мұғалімдер мен дәрігерлерге түсетін салмақ, мектептер мен аурухана-лар саны оңтайландырылуға, ел қажетіне сай болуға, ал қызметшілердің осы санатының еңбегіне төленетін ақы әжептәуір жоғары болуға тиіс. Айтып өткенімдей, мемлекет алдағы уақытта да білім беруді тағдырдың тәлкегіне тастамайтын болады, бірақ оны қолдау міндетті. Білім беру жүйесі гранттар мен шәкіртақылар арқылы жүзеге асырылады. Мен, жеке меншік мектептердің, бірақ лицензияланған, әрі мемлекеттік талаптарға сай келетін мектептердің, университеттердің, ауруханалардың көп болғанын қалаймын. Медициналық сақтандыру жүйесіне баса назар аударылатын болады.

* * *

Құрметті Ассамблея делегаттары мен қонақтары!

Соңғы жылдары біз реформалардың жасампаз кезеңінен өттік. Қазақстанның мемлекеттігін нығайту, әлемдік қауымдастыққа кірігуі үшін көп іс тындырдық. Біздің алдымызда әрі жолы жаңа ауқымды міндеттер тұрды және тұратын болады. Бірақ енді бұл жан қорғалау қиындығы емес, өсу қиындықтары.

Қалай болғанда да біз көп этникалық мемлекеттің тоталитаризмнің ауыр мұрасына қарамастан, барлық ұлттар адамдарының сенімі мен татулығы, адам құқығына құрмет ахуалында, халықтың барлық топтарының, барлық ұлттар мен ұлыстар өкілдерінің әлеуметтік әріптестігі мен ынтымақтастығы жағдайында бейбіт жолмен дами алатынын және дамуы керектігін дәлелдеп бердік.

Біздің еліміз алдағы уақытта да ілгерішіл ұлттық саясат жүргізетін, болашақ ұрпақтардың бейбіт өміріне, әр адамның еркін дамуына және барлық этностарымыздың арасындағы үйлесімге кепілдік беретін демократиялық мемлекеттің заңдары бойынша өмір сүреді. Осындай мемлекет орнатып, біз талай тауқыметті бастан кешкен, бірақ бірегей көп ұлтты Қазақстан халқын асырап-сақтаған, баулып-түлеткен мейірімі мәңгі де дарқан қасиетті қазақ жерінің алдындағы, қазақстандықтардың ұрпағы алдындағы өз парызымызды орындайтын боламыз.

Назарларыңызға рахмет!

ДОКЛАД
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА IV СЕССИИ АССАМБЛЕИ НАРОДОВ КАЗАХСТАНА*

Акмола, 6 июня 1997 года

**ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ, НАЦИОНАЛЬНОЕ СОГЛАСИЕ И
ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ РЕФОРМЫ – ГРАЖДАНСКИЙ ВЫБОР
НАРОДА КАЗАХСТАНА**

Уважаемые делегаты и гости Ассамблеи!

Рад возможности сердечно приветствовать вас на древней и вечно молодой земле Акмолы!

Пожалуй, впервые за всю ее историю здесь собрался столь авторитетный форум, участники которого представляют интересы всех наций, проживающих в нашей стране, а значит, и интересы всего народа многонационального Казахстана. Это обстоятельство убедительно свидетельствует о том, что новая столица становится реальным фактором общественно-политической жизни республики, в данном случае – своеобразным инструментом дальнейшей стабилизации межнациональных отношений.

Позвольте прежде всего поблагодарить вас за очень важную и своевременную инициативу, в соответствии с которой в Казахстане было заключено соглашение о сотрудничестве. Все партии, общественные объединения и национально-культурные центры, подписавшие этот документ, взяли на себя роль гарантов сохранения гражданского мира, а сама Ассамблея подтвердила свой статус авторитетного общественного института, играющего в казахстанском обществе исключительно позитивную роль.

Соглашение о сотрудничестве задает политическую тональность всего 1997 года, объявленного моим указом Годом общенационального согласия и памяти жертв политических репрессий. Особенно ярко это проявилось 31 мая, когда мы отметили День памяти жертв политических репрессий. Все казахстанцы были единодушны: мрачные страницы нашей истории не должны повториться.

Однако обсуждение самой идеи Года показало, что порой возникает непонимание необходимости осмыслить наше тоталитарное прошлое.

Между тем я глубоко убежден в том, что уроки истории надо осваивать постоянно, из поколения в поколение. Тем более – на переходном этапе общественного и экономического развития, который переживает сегодня наш Казахстан.

*Назарбаев Н. А. "Избранные речи". Том III. 1995–1998 гг. – Астана: ИД "Сарыарка", 2009. – 582 с.

I. УРОКИ ТОТАЛИТАРИЗМА

Один из величайших философов прошлого Иммануил Кант славился тем, что дотошно анализировал как положительные, так и отрицательные стороны любой мало-мальски значимой проблемы бытия. Как известно, на нашей Ассамблее сложилась хорошая традиция – предельно откровенно рассматривать сложнейшие вопросы политического, экономического и культурного развития Казахстана. Не будем нарушать этой традиции и сегодня.

Итак, по поводу Года памяти и согласия есть два взаимоисключающих мнения. Они сводятся к тому, что, во-первых, обращаясь к прошлому, мы можем начать поиски виновных, в том числе виновных наций; и во-вторых, что у нас за плечами славный путь, который нельзя рассматривать только с критической точки зрения. Хотел бы четко определиться по этим двум позициям.

Начнем с того, что нет ни одной нации, ни одного народа, которым тоталитаризм не причинил бы сокрушительного и, к сожалению, в чем-то непоправимого ущерба.

Если речь идет о том, чего не договаривают наши стыдливые оппоненты, а именно о роли русского народа в кровавых репрессиях, то одна из горьких истин XX века состоит в том, что именно русский народ, являясь самым многочисленным народом бывших империи и СССР, испытал самую большую этническую трагедию в своей тысячелетней истории. Равно как и казахский народ, потерявший едва ли не половину своей численности в прямой или косвенной форме. Не буду повторять данных о чудовищных по своим масштабам и варварских по своим формам размерах этнического геноцида переселенных народов. Проводя мероприятия этого года, мы должны четко расставить все акценты. И только тогда перед нами откроется вся историческая правда: ни один народ не является виновником этнического Апокалипсиса уходящего столетия. Это вина системы.

С другой стороны, нельзя вместе с водой выплескивать и ребенка. Было бы наивным закрывать глаза на те бесспорно позитивные моменты, которые были в недавней истории всех народов, в том числе и казахского. Неоспоримо, что за семь с лишним десятилетий – по существу, ничтожно малый отрезок времени – проведена грандиозная модернизация экономики и некогда патриархального образа жизни людей. А ведь этих успехов добились не инопланетяне, а мы с вами, наши отцы и деды. Пройденный путь – это наше общее прошлое с его победами и поражениями, радостями и трагедиями. А тот, кто придерживается другого мнения, пусть для себя уяснит: с его стороны было бы по-человечески непорядочно упрекать людей старшего поколения в исторической бессмысленности или ничтожности их дел и поступков.

Вы знаете, что я всегда был сторонником взвешенного подхода к истории. Эта наука не терпит ни фальши, ни перелицовки. Мы должны постоян-

но помнить о том, что искусство отделять зерна от плевел есть единственная гарантия от повторения прошлых ошибок. Поэтому нельзя допустить, чтобы Год памяти и согласия превратился в состязание по оплевыванию прошлого. Он имеет совсем иное содержание и содержит совсем иные уроки. Назвал бы их черными уроками тоталитаризма.

Урок первый. У всех нас есть нравственный долг перед жившими ранее поколениями. Судьбы миллионов и миллионов жертв политических репрессий никем не выдуманы. Это жестокая реальность – она отошла в прошлое, но менее жестокой от этого не стала. Казахская земля стала местом дислокации многочисленных концентрационных лагерей – одного из наиболее страшных изобретений тоталитаризма.

Осознали ли мы до конца, что задолго до концлагерей фашистской Германии на территории Казахстана, в том числе области, в которой мы с вами сейчас находимся, были уже проведены не менее масштабные и кровавые "чистки человеческого материала". Да, именно с таким цинизмом выразился один из столпов тоталитаризма господин Бухарин, который в "когорте вождей" слыл человеком чрезвычайно мягким.

В этом зале находятся и глубоко верующие люди, и атеисты. Свобода совести в демократическом государстве – это действительно вопрос сугубо индивидуальный.

Но есть общечеловеческие постулаты, которые воплощены в одном из мудрых памятников человеческой мысли. Один из них звучит так: "Живые знают, что умрут, а мертвые ничего не знают, и уже нет им воздаяния, потому что память о них предана забвению". Задача Года памяти и согласия заключается в том, чтобы эти скорбные строки стали напоминанием нам о нашем долге. Скорбя о безвинно уничтоженных, мы поступаем в полном соответствии и с человеческими законами, и со Святым Писанием.

Давайте задумаемся над некоторыми фактами. Индивидуально и в составе так называемых "кулацких семей" в СССР подверглись репрессивным мерам примерно 25–27 миллионов человек. Из них свыше 20 миллионов составляют "раскулаченные" крестьяне, по существу – "ликвидированные как класс". После революции и гражданской войны СССР покинуло около двух миллионов человек. В феврале 1954 года Н. С. Хрущеву была подготовлена детальная справка об осужденных за "контрреволюционные преступления" в период с 1921 по 1954 год. Общее количество осужденных составило 3 миллиона 777 тысяч человек, из них к высшей мере наказания приговорены 642 тысячи. В Казахстане за этот период по политическим мотивам осуждено более 100 тысяч человек, а свыше 25 тысяч – расстреляно.

Масштабы политических репрессий просто поражают. Особый цинизм состоял и в том, что в годы страшного голода, вызванного коллективизацией, только за один 1931 год в районах Центрального Казахстана было размещено более 150 тысяч спецпереселенцев из внутренних районов Рос-

сии. Трудно разграничить непосредственные жертвы голода и его последствий в виде страшной эпидемии брюшного тифа, но совокупные последствия этого насильственного эксперимента по Казахстану вылились примерно в 1 миллион 750 тысяч человек, что составляет 42 процента казахского населения республики.

Приведу еще один ужасающий своей масштабностью и числом человеческих трагедий факт. За три десятилетия, с 1920 по 1949 год, в СССР были депортированы 3 миллиона 200 тысяч человек. Печальное первенство здесь принадлежит земле Казахстана: по данным исследователей, в сороковые годы в республике находилось более 1 миллиона 200 тысяч спецпереселенцев.

Согласно подсчетам известного российского историка Роя Медведева, с 1927 по 1953 год в СССР было репрессировано около 40 миллионов человек. По мнению других исследователей, эта статистика еще страшнее. Но как бы ни варьировали цифры, такого масштаба репрессий история человечества просто не знала и, надеюсь, никогда больше не узнает.

Проблема ведь заключается не только в колоссальных этнических последствиях трагедии, но и в негативных социальных ее результатах. Имеется в виду уничтожение целых классов и социальных групп, что вместо сбалансированной социальной структуры привело к возникновению донельзя деформированной общественной системы с изуродованной шкалой мотивов труда и жизни человека. Страшны не только цифры, хотя за ними стоит трагедия миллионов. Страшно другое – непонимание порочности тоталитаризма в целом.

Урок второй. Мы должны осознать, какой исторический выбор был прерван тоталитарным режимом и как пошло бы наше развитие, если бы в ход истории не вмешалась грандиозная и жестокая социальная утопия.

Совсем недавно граждане Казахстана отметили пятилетний юбилей независимости своего государства. Это – результат не только многовековой истории борьбы народа за свободу и самостоятельный путь развития, но и итог никогда не прекращавшейся деятельности национальной интеллектуальной элиты. В начале века Алихан Букейханов, Ахмет Байтурсынов, Мыржакып Дулатов и их сподвижники создали партию "Алаш", программа которой предусматривала многое из того, что мы осуществили сегодня. Почти сто лет назад в Уральске состоялся делегатский съезд пяти областей, на котором была образована Конституционно-демократическая партия. Практически одновременно она объявила себя филиалом Конституционно-демократической партии России в Казахстане, а ее лидер Алихан Букейханов был избран членом ЦК этой партии.

Видимо, вам будет небезынтересно узнать, что казахские конституционные демократы – кадеты, как их тогда называли, в своей программе предлагали осуществлять законодательную власть через Думу и ввести в стране институт президентства.

Правом участия в выборах наделялись все граждане, независимо от происхождения, национальности, вероисповедания и пола. Выборы делегатов должны были производиться прямым, равным и тайным голосованием.

Удивительная прозорливость! Но единственное, чем были удостоены эти, без всяких скидок, выдающиеся люди в советской историографии, – это ярлыком националистов.

Давайте всерьез задумаемся над этим фактом. Был исторический шанс создать на территории Казахстана демократическое государство еще в первой четверти XX века. По этому пути – нормального эволюционного развития – пролегал и вектор продвижения России. В силу разных причин этот естественный и цивилизованный путь был прерван. Находились бы мы сегодня в ситуации догоняющих по отношению хотя бы к тем же юго-восточным "тиграм" или "драконам", если бы отсчет демократическим преобразованиям начали на восемь-девять десятилетий раньше, – это большой вопрос.

Но не менее важна и другая ипостась этой же проблемы. Если бы в России тогда возобладали эволюционные процессы, становление национальной государственности во всех странах евразийского пространства состоялось бы на полвека раньше. Мы должны ясно понимать, что полоса исторического отставания, в которую мы попали, есть прямой результат упущенных национальных возможностей. Упущенных по вине режима. Это могут подтвердить профессиональные историки. Но трезвое понимание данной простой истины должно стать фактом массового сознания.

Ни казахи, ни русские, ни украинцы, ни узбеки ничем не уступают тем же индонезийцам или филиппинцам. Так чем же объяснить фантастический прорыв последних десятилетий, происшедший почти во всей Юго-Восточной Азии или в той же Мексике? Ссылками на мистическую роль их национальной психологии? Нет, и еще раз нет. Не бывает народов умных и глупых. Наше отставание объясняется исключительно политическими и социально-экономическими характеристиками тоталитарного с единственной – коммунистической – идеологией режима.

Этот второй урок гласит: тоталитарный режим прошлого привел к тому, что в настоящем мы вынуждены форсированными темпами реформировать все сферы нашей жизни.

Почему необходимо провести эти реформы по возможности быстро? Потому что время, которое использовали другие страны для выхода в лидеры, тоталитаризмом бездарно упущено. Это пора бы уже понять всем.

Урок третий. Память о прошлом нужна нам не только для того, чтобы исполнить долг перед жертвами режима и осознать, почему так сложно проводить форсированную реформу. Она необходима для того, чтобы избежать повторения ошибок.

Как говорится: "Истина должна быть пережита, а не преподана". Мы эту истину пережили. Сегодня порой раздаются призывы вернуться к жестким

методам политического управления. Тогда, мол, и порядка будет больше. Категорически не согласен. И не только потому, что подобная точка зрения не соответствует моим личным убеждениям, но еще и потому, что наведение порядка с помощью так называемой твердой руки дает в исторической перспективе прямо противоположные результаты. Тем более что однажды обретенную свободу народ не отдаст и не уступит никому.

Простые решения часто бывают ошибочными. Простота тоталитарной политической машины с одной партией, одной идеологией, одним образом мышления оказалась мнимой, ибо попытка въехать на ней в "светлое будущее" обернулась катастрофой. Особенно убийственно эта простота проявилась в сфере национальных отношений. Национальная политика советского периода, основанная на сочетании насилия и идеологического нивелирования, вылилась в гигантскую катастрофу сознания и духовного мира людей. Именно в ее рецидивах, а не в якобы врожденной агрессивности отдельных народов необходимо искать источники межнациональных конфликтов и братоубийственных войн, до сей поры тлеющих в разных регионах постсоветского пространства.

Нелишне было бы задуматься над одним простым вопросом: почему тоталитарная система в первую очередь уничтожала интеллигенцию? Логика проста: чтобы лишить народ чувства национальной гордости и национального достоинства, надо уничтожить его память, культуру, интеллект. Не случайно в той же России первыми были высланы прославившие русскую интеллектуальную традицию и составлявшие гордость народа философы, литераторы и мыслители. Тем же, кто остался, была уготована трагическая участь.

Не случайно система до последнего дня их жизни преследовала Алихана Букейханова и его соратников, не случайно столь драматически сложились судьбы даже тех, кого система сама выдвинула и воспитала, – С. Сейфуллина, У. Джандосова, К. Сатпаева, М. Ауэзова и десятков других европейски образованных и демократически ориентированных казахских интеллектуалов.

Когда сегодня говорят о решенности национального вопроса в бывшем Союзе, можно согласиться, что в известном смысле он действительно был решен. Но смысл этого решения состоял в том, что все национальное было принесено в жертву политическим интересам системы. В чем конкретно это выражалось? В том, что спокойствие одних обеспечивалось угнетением других, что вполне официально якобы братские республики делились на "младших" и "старших", что за одну ночь целый народ можно было под дулами автоматов засадить в вагоны для скота и отправить за тысячи верст от родных мест. Конечно, этот способ заманчиво прост для правителей, но он трагически страшен для народов.

Именно поэтому, говоря о национальном согласии, мы должны отдавать себе отчет, что повторение тех методов "решения" национального воп-

роса, которые известны нам из прошлого, ни в коем случае не должны повториться. А для этого необходимо взглянуть правде в глаза.

Самое важное заключается в том, что готовых рецептов урегулирования данных проблем в природе не существует, каждая страна развивает сферу международных отношений по-своему. О том, что эта проблема очень непростая, свидетельствует опыт даже государств с развитой демократической системой и благоприятной экономической ситуацией.

Таким образом, третий урок, который преподал нам тоталитаризм, – это тупиковый и абсолютно бесперспективный способ решения национального вопроса. На этой старой базе добиться международного согласия в современном Казахстане невозможно.

II. ПРЕОДОЛЕНИЕ "СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО СИНДРОМА": ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Поскольку на данной сессии мы подробно рассматриваем вопросы исторической памяти, следует рассмотреть также психологическую сторону феномена, который я назвал бы "социалистическим синдромом". Благо извлеченные из не столь далекого прошлого уроки дают для анализа богатый материал. Это важно еще и потому, что сегодня на бытовом уровне полным ходом обсуждается вопрос: что же предпочтительнее для жизни народной – тоталитарный социализм или рыночная демократия?

Давайте вспомним, что рухнувшая несколько лет назад советская система строилась более семи десятилетий. Нашей же независимости пошел всего шестой год. Но это, как говорится, де-юре. А если смотреть на вещи объективно, то действительно самостоятельную политику мы стали проводить лишь с конца 1993 года.

Выше уже говорилось, что тоталитарная, плановая система в стране создавалась через страдания многих десятков миллионов людей, через кровь и пот наших отцов и дедов. "Пламенный трибун революции" Владимир Маяковский в начале строительства сталинского казарменного строя высказал поэтическую мечту своего поколения – увидеть "построенный в боях социализм".

Казалось, эти бои будут локальными и скоротечными. Но они превратились в семьдесят с лишним лет постоянной, ни на минуту не прекращавшейся борьбы. За это время в Союзе ССР сменилось несколько поколений, но ни одному из них так и не удалось пожить в условиях элементарного благополучия. Я уже не говорю о благоденствии, которое постоянно декларировалось правящей элитой, но всегда оставалось недостижимой мечтой миллионов простых людей. Трудно жилось и в 30-е годы, когда только в Казахстане от голода вымерла половина населения, и в последующие – военные и послевоенные, и в эпоху так называемого "развитого социализма" с его пустыми прилавками и полной бездуховностью. Далек до благо-

получия было и в годы горбачевской "перестройки", вылившейся в глобальный бардак и приведшей к окончательному развалу системы. По существу, вся история советской эпохи – это огромная и сплошная очередь народов. Очередь в концлагеря и в эмиграцию, за продуктами и за квартирами, за машинами и прочим хроническим и всеобъемлющим дефицитом.

В памятной большинству из нас атмосфере тех лет общество стремилось прежде всего к духовной свободе. Об этом постоянно, хотя и полулегально, на кухнях и в "курилках", в кругу самых близких друзей, говорили практически все, кого мы сегодня называем модным словечком "электорат". Они зачитывались "самиздатовскими" рукописями, слушали запрещенные всеми видами цензуры магнитофонные записи, черпали правдивую информацию из ночных выпусков зарубежных "радиоголосов".

Буквально дышавшая последнее десятилетие на ладан, административно-командная система рухнула, и долгожданная свобода хлынула, как говорится, из всех шлюзов, а гласность быстро переполнила все допустимые и разумные границы. Но только когда прошла эйфория первого шквала свободы, когда миновал краткий период неопределенности, мы смогли выдвинуться на стартовую позицию для рывка в будущее. Именно тогда и началось строительство нового общества, создание независимого государства с современной рыночной экономикой.

С самого начала нам пришлось и приходится сейчас все делать одновременно, решая в комплексе огромное количество принципиально новых задач и проблем во всех аспектах политики, экономики, обороны, социальной сферы, внутренней жизни, международных отношений.

Этот путь – не наше изобретение, по нему сегодня движутся все новые независимые государства. И ни одно из них не пытается сохранить прошлую систему или реставрировать прежний "социализм". Да никому и не дано повернуть историю вспять. Вступая на него, мы могли лишь предполагать, насколько сильными будут предстоящие потрясения, насколько глубокие экономические и социальные испытания выпадут на нашу долю.

Человеческая память всегда была очень избирательной и в чем-то даже эгоистичной категорией. Конечно, каждому хочется помнить о бесплатном образовании и здравоохранении, о постоянной и спокойной работе, где можно было просидеть до самой пенсии, получая твердую ставку. Но при этом почему-то не вспоминается о том, насколько объективно оценивались ваши знания и способности, если вы были специалистами высокого класса. Или, наоборот, не возникает вопрос: а нужен ли был ваш труд вообще кому-либо, вместе с той организацией, в которой вы работали?

Да, многие иллюзии прежнего псевдосоциализма рассеялись. Но есть еще люди, склонные идеализировать прошлое, ностальгически вспоминать об уравниловке как о высшем проявлении социальной справедливости. Психологически это понятно и объяснимо: мол, вот бы время повернулось

вспять. И невдомек им, что нельзя уберечь стены при разрушенном фундаменте. Так же как невозможно сохранить всю прежнюю социальную надстройку при разваленной, разодранной на части экономике.

Давайте вспомним ту же карточно-талонную систему распределения основных товаров. Не в суровые военные годы, а в так называемые благополучные шестидесятые, семидесятые и восьмидесятые страна испытывала дефицит буквально во всем. В продаже не было самых элементарных вещей, вплоть до мыла, спичек, электролампочек, соли, сахара, стирального порошка и многих других предметов повседневного спроса. Люди запасались абсолютно всем, что можно было изредка увидеть на полупустых прилавках. В столице Казахстана в июньские дни 1988 года за три дня был распродан полугодовой запас поваренной соли. Правительство республики с огромным напряжением сил выбивало в многочисленных кабинетах Москвы фонды на продукты питания и табачные изделия для обеспечения комбайнеров и механизаторов, занятых на уборке урожая.

Давайте вспомним обо всем этом – о повальной уравниловке и плохо прикрытой бедности, всевластии диктатуры и собственной не востребоваемости, фарисействе пропаганды и невозможности изменить свою жизнь к лучшему. А вспомнив, зададимся вопросом: надо ли жалеть о том, что социализм со всеми его "прелестями" безвозвратно ушел в прошлое?

Будем откровенны: много трудностей нам пришлось испытать и в первые годы нашей независимости, когда Казахстан никак не мог избавиться от влияния бывшего "народнохозяйственного комплекса СССР". Причем речь ведь не шла о нашей полной экономической самоизоляции, окончательном разрыве устоявшихся и разумных, экономически оправданных хозяйственных связей. Никогда Казахстан таким образом вопроса не ставил и подобных инициатив не проявлял. Напротив, уже тогда мы во весь голос говорили о необходимости экономической интеграции. И в дальнейшем жизнь полностью подтвердила правильность и разумность той нашей позиции.

Но нас несло по беспорядочным волнам проводимой Москвой политики, раз за разом ввергая в очередные витки кризиса. Так продолжалось вплоть до января 1992 года, когда разом были отпущены цены, что вызвало шоковый удар и непоправимое потрясение во всех бывших советских республиках.

И только с введением собственной национальной валюты мы смогли самостоятельно взяться за лечение этого страшного недуга и проведение независимого экономического курса. Поэтому на обуздание инфляции нам понадобилось больше двух лет. Только в прошлом году нам удалось добиться снижения ее уровня до безопасных пределов.

Вчерашние школьники, которые сегодня все увереннее входят в общественную и экономическую жизнь страны, конечно, не помнят уклада и психологии нашего бытия семи-восьмилетней давности. Но его хорошо помнят

их родители. Пусть они расскажут детям правду о том времени. Молодые люди, завтрашние руководители, менеджеры, бизнесмены, государственные служащие – словом, все те, кто станет активным участником экономической и общественно-политической жизни страны, будут развивать ее производственный и духовный потенциал, должны знать всю без прикрас правду истории, чтобы не допустить повторения убогого прозябания своего народа.

Мне могут возразить: дескать, чем сегодняшняя жизнь людей лучше, нежели вчерашняя или позавчерашняя? Да, я знаю, проблем у нас имеется еще очень много, особенно в социальной сфере. И вам хорошо известно, что практически весь первый квартал текущего года я непосредственно занимался решением наиболее острых и наболевших вопросов. Напомню, что во главу угла были поставлены ликвидация задолженности с выплатами заработной платы, пенсий и пособий, приватизация, развитие малого и среднего бизнеса.

Вы также знаете о выводах и оценках, которые мною были даны деятельности исполнительных органов всех уровней, а также о принятых мерах и первых положительных сдвигах. К деятельности Правительства и акимов, руководителей министерств и комитетов предъявлены жесткие требования. Перед ними поставлены конкретные задачи по улучшению работы на всех направлениях экономики, повышению эффективности реформ, наведению в этом деле порядка и снижению социальных издержек.

То, что было сделано под нажимом Президента, для руководителей всех уровней должно стать повседневной нормой. И я тщательно слежу за этим. Раньше я уже говорил и теперь специально повторяю: в случае если Правительство в установленные сроки не справится в полном объеме с поставленными задачами и народ реально не почувствует, что реформы делаются ему во благо, с моей стороны будут приняты другие меры. Но поставленная цель в любом случае должна быть достигнута.

А сегодня всем нам нужно консолидировать усилия, не допустить в стране разброда, раскола общества на противостоящие блоки и движения, сплотить свои усилия для преодоления трудностей. А где-то все-таки и потерпеть.

По прошествии времени отчетливо видны все наши ошибки и недостатки. Анализируя недавнее прошлое, понимаешь, что большинство из них трудно было избежать, хотя есть и такие, от которых можно и нужно было застраховаться. Поэтому, выправляя недочеты, всем нам следует работать и двигать реформы дальше. Необходимо во что бы то ни стало сохранять политическую волю, не допускать сбоев и шараханья в осуществлении выбранной нами стратегической линии. И тогда недавнее прошлое уже не будет восприниматься частью нашего населения исключительно лишь в розовом свете.

III. НАЦИОНАЛЬНОЕ СОГЛАСИЕ – ОСНОВА ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ

Национальное согласие – это не столько вопрос теоретических дискуссий, сколько вопрос практики, ежедневно реализуемой государством политики. Мы имеем право сказать, что эта политика в Казахстане достаточно рациональна и взвешенна.

В чем можно согласиться с Лениным, так это в том, что практика действительно есть критерий истины. А истина состоит в том, что результаты нашей национальной политики очевидны.

Вспомните жесткие дискуссии о гражданстве три-четыре года назад или дискуссии о языке накануне референдума по Конституции в 1995 году. Мы не скрываем, что конфликтный потенциал в межнациональных отношениях в первые годы независимости был достаточно велик. В 1992–1993 годах каждый четвертый казахстанец был серьезно обеспокоен угрозой обострения межнациональных отношений.

Сегодня же, по разным данным, число тех, кого тревожит эта проблема, снизилось до 5-6 процентов.

Состояние массового сознания – чуткий барометр. И когда он отмечает устойчивое снижение обеспокоенности общества состоянием межнациональных отношений, это свидетельствует о верно избранном векторе национальной политики. То есть время само расставило все по своим местам и доказало правоту наших подходов к решению существовавших проблем.

Есть и другое достоверное свидетельство рациональности нашей политики. Это существенное снижение уровня миграции. Замечу, кстати, что поднимается эта проблема не всегда корректно. Говоря о миграции, некоторые наблюдатели и эксперты не хотят видеть того простого факта, что миграционный отток из Казахстана, и в довольно значительных размерах, происходил и в 1980-е годы. Связано это было со многими причинами. Прежде всего с завершением определенного жизненного цикла целого поколения людей. Многие из тех, кто приехал осваивать целину или прибыл по оргнабору на промышленные гиганты Казахстана, отработав свой срок, попросту возвращались домой. И это не вызывало никаких политических коллизий. Однако после распада Союза миграционный отток стал зачастую трактоваться через призму политики. Это отчасти соответствует истине. Но только отчасти.

Во-первых, значительная часть мигрантов относилась к той же категории, что и в прошлые годы, – люди возвращались на свою родину.

Во-вторых, уехало значительное количество военных и членов их семей по той тривиальной причине, что военная инфраструктура распавшегося государства не могла оставаться прежней из-за отсутствия самого государства. Так что здесь никаких вопросов к Казахстану и быть не может.

В-третьих, возникло новое явление – после распада страны многие почувствовали определенный дискомфорт, опасение за свое будущее, неуверенность, всегда возникающую у любого человека в новых обстоятельствах. Тем более миллионы людей столкнулись не только с изменениями, скажем так, лично-биографического характера, но и переменами, вызванными колоссальным социальным напряжением в связи с изменением как государственного устройства, так и характера социально-экономической организации общества.

Подобные явления происходили в разные времена в разных частях планеты даже при самых мягких формах распада единого государства. Кстати, аналогичное происходит сейчас и в Юго-Восточной Азии, и на Африканском континенте.

В-четвертых, мог ли кто-нибудь представить десять лет назад, что, например, у сотен тысяч немцев появится возможность легально и в огромных масштабах возвращаться на этническую родину? Тем более что ею является одно из наиболее развитых и стабильных государств мира – Федеративная Республика Германия. Если бы такое право появилось в 1970–1980-е годы, то миграционный отток, наверное, был бы не менее, а может быть, и более масштабным. Далее. Была ли возможность свободного и беспрепятственного переезда греков в Грецию, поляков – в Польшу и т. д.? Нет, раньше такой возможности не существовало. При советской власти выезды за границу, как правило, были запрещены или имели политическую подоплеку. Достаточно вспомнить, что эмиграция евреев в Израиль была сопряжена с острым политическим торгом между советским правительством и Западом.

Поэтому давайте будем честны и признаем, что именно доставление законами страны свободы выбора места жительства, либерализация всей политической сферы сыграли ключевую роль в этом процессе, а вовсе не какая-то дискриминационная политика государства.

Наконец, нельзя не считаться с тем фактом, что многие народы стран СНГ, строя свои независимые государства, стали, если говорить языком правовых терминов, титульными нациями. И вполне естественно их стремление укрепить государственность, сохранить свой язык, культуру, традиции, восстановить историческое наследие. Это мощный и объяснимый эмоциональный мотив.

Миграционный пик в Казахстане приходится на 1992–1994-е годы. Сегодня ситуация в значительной степени стабилизировалась. По статистическим данным, представленным мне, в 1996 году количество выезжающих сократилось в 3,2 раза по сравнению с 1994 годом. Помимо миграции за пределы Казахстана происходит ведь и обратный процесс – реэмиграция, то есть возврат тех, кто выехал ранее из Казахстана. Это, кстати, касается всех национальностей и групп населения.

Например, по сообщению казахстанского посольства в Германии, тысячи наших бывших сограждан немецкой национальности высказывают

желание вернуться в Казахстан. Словом, в дискуссиях о том, что служило основной причиной миграции – факторы экономического или политического порядка, кажется, поставлена точка. Иного быть и не могло, ибо стоило заработать крупным промышленным предприятиям, как мы стали наблюдать значительное сокращение темпов миграции.

В целом же, по расчетам специалистов, можно прогнозировать существенную стабилизацию в миграционных процессах. Статистика беспристрастно регистрирует направление общественных процессов, тем более миграционных. В данном случае она регистрирует одно из внешних проявлений стабильности межнациональных отношений.

* * *

Мы создали Ассамблею народов Казахстана, являющуюся уникальным общественным институтом реализации национальной политики в новых условиях. Институт этот был невозможен, да и, скажем прямо, не нужен в условиях тоталитарного общества, поскольку национальная политика тогда, как мы знаем, осуществлялась иными средствами и в иных формах.

Результаты деятельности Ассамблеи получили признание не только в Казахстане. Представители авторитетных во всем мире международных организаций, изучая опыт гармонизации межнациональных отношений в Казахстане, отмечают, что он достоин изучения.

К такому выводу, например, пришли участники трех конференций ОБСЕ во главе с ее верховным комиссаром по делам национальных меньшинств господином Ван дер Стулом. В декабре прошлого года под его председательством в Швейцарии прошел "круглый стол" по вопросам национальной политики в Казахстане. Официальное заявление председателя, распространенное в ОБСЕ, гласит, что "руководство Республики Казахстан проводит последовательную политику обеспечения необходимых условий для реализации интересов всех этнических групп в стране и дальнейшей гармонизации межэтнических отношений. Приверженность этой политике при поддержке большинства гражданских институтов и граждан и содействии международного сообщества, включая ОБСЕ, является прочной основой для дальнейшей стабилизации межэтнических отношений в стране".

Эта высокая международная оценка просто так не дается, и за ней стоит большая и напряженная работа. В том числе работа всех присутствующих в этом зале. Мне бы хотелось в связи с этим еще раз выразить всем вам благодарность.

Некоторые члены Ассамблеи включены ОБСЕ в число международных экспертов по проблемам межнациональных отношений. Ваш опыт изучается во многих странах СНГ. Одним из указов Президента Российской Федерации Б. Н. Ельцина поставлена задача рассмотреть вопрос о создании в стране института, подобного нашей Ассамблее. Аналогичная структура создается и в Кыргызстане.

Говоря о вашей деятельности, следует признать, что Ассамблея вносит большой вклад в сохранение и укрепление межнационального единства и согласия. Это и участие в общественной экспертизе новых законопроектов в области национальной политики. Это и масштабная работа с рес-публиканскими и региональными национальными культурными центрами как главными рычагами возрождения национального языка, культуры, традиций и обычаев. Это и проведение съездов, фестивалей этносов, организация национальных средств массовой информации, выпуск литературы на языках народов Казахстана. Это и работа по укреплению связей с казахской диаспорой за рубежом и представителей наших этнических групп с исторической родиной. Это и позитивные сдвиги в области образования национальных меньшинств.

Сегодня в республике издаются газеты на 11 национальных языках, телестудии вещают на 12, радиостанции – на 6 языках народов Казахстана. Это солидная база для создания информационного пространства в целях национального самовыражения и развития.

Открываются также национальные детские сады, школы. В республике на семи родных языках в дошкольных учреждениях обучаются и воспитываются 426 тысяч детей, а в общеобразовательных школах – свыше 3 миллионов. Около 106 тысяч детей представителей национальных меньшинств свой родной язык изучают как самостоятельный предмет. Хочу отметить благородную и полезную инициативу павлодарцев. Там открыта школа национального возрождения на 500 учащихся, где обучение и воспитание ведется на 9 языках этнических групп.

Введены квоты Ассамблеи для поступающих в вузы. В 1996 году более девяти процентов казахстанских студентов, или почти две тысячи человек, стали обучаться именно по такой квоте. В общем же доля представителей национальных меньшинств на первых курсах вузов за два года увеличилась от 12 до 17,7 процента. Всего начиная с 1995 года в вузы республики поступили 4600 представителей национальных меньшинств. Эта работа – крайне важная и нужная, ее не следует рассматривать как кратковременную кампанию.

Готовясь к нынешней сессии, я попросил специально подобрать статистику по национальному составу служащих государственных органов. Данные очень интересны. Например, в Администрации Президента работают казахи и русские, украинцы и белорусы, корейцы и уйгуры, татары и болгары. Состав Правительства сегодня такой: казахов – восемь человек, русских, украинцев – столько же и один татарин. Разумеется, это соотношение может меняться, но мотивом таких изменений будут только деловые качества человека. В судебной системе всех уровней представлены казахи, русские, украинцы, татары, корейцы, немцы, ингуши, армяне, узбеки, поляки, белорусы, молдаване, евреи, уйгуры, азербайджанцы, чеченцы, башкиры, чуваша, осетины, киргизы. Скажите, где, в какой стране СНГ есть по-

добное? И тем не менее, то тут, то там появляются всякого рода радетели, которые хотят выглядеть святее Папы Римского и продолжают рассуждать о неких национальных притеснениях в Казахстане. Скажу по этому поводу просто. Если есть искренняя озабоченность судьбой соплеменников, то окажи реальную финансовую, экономическую поддержку развитию культуры, языка, помоги станов-лению бизнеса среди своих соотечественников. Такой подход демонстрируют многие страны во всем мире. Но если, кроме обветшалых лозунгов, за душой ничего нет, то следует оставить в покое людей, которые сердцем и разумом приняли свое новое государство, новое гражданство. Ибо голая политическая трескотня без реальных механизмов цивилизованной поддержки своих диаспор за рубежом ни к чему, кроме как к межнациональному напряжению, не ведет.

* * *

Формирование новой казахстанской гражданственности становится одной из актуальнейших политических проблем, затрагивающих основы нашей государственности.

Мы стремимся к политическому, гражданскому единству. И народ Казахстана должен стать общностью граждан разных национальностей, а не некой новой этнической общностью.

Прежде всего надо сказать о роли казахов как государствообразующего этноса. Независимость Казахстана не подарок судьбы казахам, а выстраданное, заслуженное право строить свою государственность на своей исконной земле. Этот безусловный исторический и политический факт никто не должен подвергать сомнению.

Несмотря на то что казахи являлись пятой по численности нацией в бывшем СССР, они все же стали национальным меньшинством на родной земле, на грани исчезновения оказался и их родной язык. Опять же это вина системы. Уважение к стремлению казахской нации возродить свою культуру и историю, национальную самобытность со стороны граждан различных национальностей Казахстана является стратегической основой стабильности страны и фактором доверия между людьми.

Во-первых, современная территория Казахстана – единственное на планете пространство, в границах которого казахский народ имеет исторически и политически оправданный шанс реализовать многовековую мечту о собственной государственности.

Во-вторых, строя эту государственность, казахи вновь проявляют свойственную им мудрость и справедливость. Не только на постсоветском пространстве, но, как мы убеждаемся, и в других странах мира, переживающих период трансформации, возрождение национальной государственности, найдется немного примеров взвешенной и эффективной национальной политики, приводящей к согласию во всем обществе. При этом среди стран названной категории найдутся единицы, сравнимые с Казахстаном по сложности этнической структуры населения.

В-третьих, высказывать требования к кому-либо можно только после того, как в полной мере предъявишь их себе. Тысячелетия назад родилось золотое правило: "Не делай другим того, чего не хотел бы себе". Подобное правило применимо как к любому культурному человеку, так и к народу в целом. В особенности – к народам полиэтнического общества.

Дiasпоры казахского народа во всем мире соответствуют этим требованиям. Наши соотечественники, а их около пяти миллионов человек, проживают в основном в России, Центральной Азии, в десятках других государств.

Все они прекрасно владеют языком титульного населения этих стран, уважают их обычаи и традиции, прекрасно уживаясь с представителями других национальностей. Нигде не создано движений и партий, политизирующих казахский национальный фактор.

Вы хорошо знаете, что казахи выехали за пределы страны в основном вынужденно, под давлением тоталитарной системы или спасаясь от голода. За все годы их вынужденного нахождения за границей нам не известно ни одного факта о крупном или даже незначительном немотивированном выступлении казахского населения по национальным, политическим или религиозным причинам против коренных жителей. При этом казахи и поныне стараются сохранить национальную самобытность, хотя во всех этих странах казахский язык лишен какого-либо институционального статуса.

Бывая за рубежом, встречаясь с соотечественниками, представителями казахской диаспоры, я всегда призываю их с уважением относиться к государственности стран, где они проживают, к местной культуре, языку, обычаям. Я призываю этих людей быть законопослушными гражданами, признавать тот политический, правовой выбор, которые сделали народы этих стран, с уважением относиться к их суверенитету и территориальной целостности. При этом подчеркиваю, что Казахстан, со своей стороны, всеми приемлемыми политическими и экономическими способами будет поддерживать казахские диаспоры во всем мире, строя отношения дружбы и добрососедства со странами проживания казахов.

* * *

Значительная часть истории Казахстана – это история этнического и культурного взаимодействия населяющих его народов, проникающего буквально во все сферы – язык, поведенческие стереотипы, мировоззрение, ментальность. И сейчас наше молодое государство, откинув лживые принципы тоталитаризма, выполняет поистине уникальную функцию – обеспечивает равноправное и полнокровное развитие всех национальных культур. Они определяют новое качество общей казахстанской культуры. Казахская культура, приоритетная роль которой предопределена исторической задачей ее полномасштабного возрождения, и в первую очередь – государственного языка, никоим образом не препятствует развитию культур всех народов нашей страны.

Мы стремимся к тому, чтобы казахстанская модель культурного общества соответствовала, с одной стороны, нашим внутренним условиям, с другой – отвечала достаточно сложным требованиям современной эпохи. То есть государство отказывается от любых идеологических форм давления на творческие процессы. Развитие культуры определяется включением ее в систему закономерностей мировой культуры, вхождением в новые смысловые и эмоциональные контексты современного мира. По сути, это и есть проявления евразийской идеи.

"Железного занавеса", отгораживавшего нашу культуру от мировой, теперь не существует. Принципиальная новизна современной ситуации и обуславливает качественное изменение содержательных параметров культур всех этнических групп Казахстана. Их основными характеристиками станут: творческий синтез, принципиальная открытость, направленность на диалог с другими мировыми культурными потоками. Если смотреть в перспективу, диаспоры выступят не только частями материковых зон культуры, но и станут "полномочными представителями" всего полиэтнического казахстанского культурно-цивилизационного комплекса. То есть будут одним из каналов и механизмов взаимодействия Казахстана с другими национально-этническими системами.

Таким образом, единство национальных культур нашей страны является базой зарождения нового культурного феномена в пространстве срединной Азии, а также оригинальной и весомой частью современной культуры Евразийского континента. Это колоссальное богатство, которое мы должны сохранить и передать нашим потомкам.

Для любой страны, помимо собственно экономической, политической независимости и соответствующей ей правовой базы, необходимо также иметь и духовную независимость. А она включает в себя сложный сплав требований по сохранению и развитию идентификации граждан данного государства с его культурно-цивилизационной сферой. Наша страна, получив возможность самостоятельного культурного строительства лишь пять лет назад, находится на начальном этапе становления общенационального культурного пространства.

Эта задача долговременная и по своему существу стратегическая.

Политика нашего государства должна учитывать происходящие изменения и строить верную стратегию в области ценностных вызовов предстоящего века. И главное здесь – утверждение своей идентичности. Речь, по сути, идет о способности народа сохранить себя в быстро меняющемся мире. Теперь мы должны отдавать себе отчет в том, что все мы – казахстанцы и находимся в одном социальном, политическом, экономическом, правовом и, наконец, культурном пространстве. Мы не просто наследники ушедшей в историю советской культуры, а по самой исторической необходимости – строители качественно новой культурной общности. Уже сейчас это является внутренним смыслом, содержанием нашей жизни. Казахстан

для всякой национальной культуры является не только общим государственным, гражданско-политическим, но и в равной мере культурно-цивилизационным "домом".

В целом регулирование межнациональных отношений в Казахстане должно базироваться на четком понимании следующих принципиально изменившихся обстоятельств.

Во-первых, политическая демократизация и экономическая либерализация создают новые мотивы поведения людей и новые отношения между ними. Эти трансформации влияют и на межнациональные отношения. Если определить основной вектор этого влияния, то можно определенно сказать, что политическая и экономическая либерализация в целом позитивно сказалась на межнациональных отношениях в Казахстане (хотя, надо признать, это произошло далеко не везде).

Во-вторых, мы строим открытое общество. Общество, имеющее президентскую форму правления, профессиональный Парламент, сформированный свободным волеизъявлением граждан. Реализуя на практике свободу слова, недопустимо регулировать национальные отношения по рецептам закрытого общества. Да, в закрытом обществе можно решить любую национальную проблему по принципу "нет человека, нет проблемы", когда даже самая жесткая силовая акция не получает информационного освещения или трактуется только с одной точки зрения. Я вполне сознательно настоял на включении в Уголовный кодекс статьи, направленной на защиту средств массовой информации. И это не формальный жест, а принципиальная позиция, поскольку без независимых СМИ открытое общество не построить.

Проблемы в межнациональных отношениях должны открыто обсуждаться и быть предметом общественного согласия, а не закрытых и кровавых "обсуждений" при помощи саперных лопаток.

В-третьих, развитие Казахстана в последнем десятилетии XX века показывает, что никакой трагической и фатальной необходимости скатываться в трясину межнациональных конфликтов не существует. Горький опыт Боснии и Карабаха, Приднестровья и Абхазии, Таджикистана и Чечни – еще не основание утверждать обратное. Ведь Казахстан также переживает самый сложный транзит, однако мы сохранили стабильность в обществе, выработав конкретные механизмы регулирования национальных отношений. И сегодня мы имеем возможность от вопросов, связанных с решением проблем весьма непростого и кровавого прошлого, от накопившихся веками негативных стереотипов перейти к решению качественно иной, ключевой задачи – новой гражданской идентификации всех национальных групп современного Казахстана. От того, как мы решим эту задачу, зависят и политическая стабильность, и экономический прорыв, и состояние культуры. От этого зависит будущее наших детей.

IV. СТРАТЕГИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА

Переходя к теме социально-экономического развития, хотел бы сразу отметить, что мы вступаем в такой этап реформ, когда появилась реальная возможность разработать программу развития Казахстана на ближайшие 20–30 лет. По моему поручению уже начата активная подготовка данного документа с привлечением опытейших специалистов, в том числе из других государств. Этим занимается созданное моим указом Агентство по стратегическому планированию. В скором времени я намерен по этому поводу выступить со специальным обращением к народу. Сейчас же выскажусь лишь вкратце.

Как вам известно, приоритетом недавнего периода было достижение макроэкономической стабилизации. Совершенно ясно, что в условиях галопирующей инфляции и перманентно находящейся в состоянии шока экономики нельзя было говорить о каких-либо серьезных прогнозах. Базовые показатели были слишком шаткими, чтобы мы могли строить на их основе сколько-нибудь реальные долгосрочные планы.

Поэтому все силы и средства были направлены на то, чтобы вывести экономику из "штопора".

Сейчас пока рано говорить о том, что мы полностью ликвидировали все перекосы, ибо достигнутый баланс еще очень хрупок. Однако начатые с введением в 1993 году национальной валюты последовательные реформы, о чем выше я уже упоминал, а также решительно и неуклонно проводимая политика макростабилизации позволяют утверждать, что страна уже прошла "точку возврата", и теперь мы можем вплотную заниматься обеспечением устойчивого развития хозяйственного организма и наращиванием экономических показателей.

Что мы имеем на сегодня? Достаточно твердую тенденцию стабилизации экономики. Нам удалось, что называется, "развернуть процесс" экономического спада и добиться небольшого роста, который мы намерены закрепить и в течение следующих двух-трех лет сохранять на уровне в два-три процента.

Жесткая политика государственных расходов и доходов позволяет в последние годы удерживать дефицит бюджета в комфортных двух-четырех процентах от ВВП. К слову, потолок в три процента дефицита бюджета принят как условие вхождения в ЕС для развитых стран Западной Европы.

По уровню внешней задолженности Казахстан относится к странам с умеренным показателем. С учетом огромного экспортного потенциала республики этот показатель должен даже улучшиться, что благоприятно отразится на общей кредитоспособности страны.

По уровню привлечения прямых иностранных инвестиций на душу населения республика уверенно входит в первую пятерку центрально- и вос-

точно-европейских стран, а также СНГ. И в целом макроэкономические показатели у нас в норме, хотя для их дальнейшего улучшения имеется значительный потенциал.

Еще один фактор – это структурные реформы, способствующие развитию национального рынка. Задержавшись на старте, мы сумели найти тот темп преобразований, который должен обеспечивать адекватный рост экономики. Согласно нашим планам, все радикальные реформы должны быть завершены в ближайшие два года. Транзитный статус казахстанской экономики, движущейся от административной системы к рыночной, перейдет в разряд более устоявшихся. Для этого есть все условия.

Но главное, – Казахстан располагает мощным потенциалом, который наряду с завоеванным нами экономическим плацдармом позволяет уверенно смотреть в будущее и рассчитывать на безусловную реализацию самых смелых планов.

Каковы же составляющие этого потенциала?

Во-первых, наше государство является одним из ведущих обладателей мировых запасов нефти, газа, угля и урановых руд. Развитие этих отраслей и повышение эффективности управления ими требуют особого государственного внимания.

Казахстан справедливо рассматривается мировым сообществом как один из основных поставщиков энергоносителей в XXI веке. И перед нами стоит задача реально стать одним из крупнейших экспортеров нефти в течение следующих десяти – пятнадцати лет.

Активные запасы многих других полезных ископаемых позволяют обеспечить нормальное развитие наших предприятий. Залежи мели в Казахстане составляют 10 процентов от мировых, свинца – 19, цинка – 13, железа – 10, марганца – 25, хромитовых руд – 30. Утвержденные запасы барита и вольфрама также превышают мировые. Все это дает нам возможность выйти на достойное место среди стран – производителей металлов.

Потенциальная извлекаемая ценность минерального сырья в недрах республики оценивается в 8,7 триллиона долларов, в том числе разведанных запасов – 3,3 триллиона, прогнозных ресурсов – 5,4 триллиона долларов. Приоритетными направлениями в минерально-сырьевом комплексе по твердым полезным ископаемым для республики являются железо, марганец, хром, уран, полиметаллы, медь, золото. Реформирование этого комплекса производится на основании соответствующих законов, а также концепции управления и регулирования недропользованием и охраной недр.

Во-вторых, Казахстан обладает огромными площадями сельскохозяйственных угодий. Уже сегодня мы полностью обеспечиваем себя сельхозпродукцией, поставляя на экспорт около трети всего объема ее производства. И в дальнейшем стратегической целью должно быть удержание и увеличение казахстанского экспорта продукции агропромышленного комплекса, и прежде всего – зерновых культур на центрально-азиатском рынке сбыта.

При этом учитывается прогноз, в соответствии с которым в ближайшие годы потребление продуктов питания в Китае и Индии будет возрастать. К числу основных и близких рынков сбыта казахстанской сельхозпродукции относится и Россия. Из этого понятно, что потенциал для экспорта просто огромен.

В-третьих, несмотря на нынешнее периферийное положение республики по отношению к основным мировым торговым потокам, отрасли, использующие наш транзитный потенциал, станут мощным источником экономического развития страны. Включение этого потенциала в разряд стратегических продиктовано несколькими объективными условиями. Главное из них – необходимость снижения транспортных издержек в ходе дальнейшего мирового торгового обмена быстро развивающихся стран Юго-Восточной Азии, Китая, Индии и государств Старого Света. Не менее важно и то, что с увеличением в ближайшем будущем доли Казахстана в мировой добыче нефти потребуются новые транспортные мощности для ее экспорта. Географическое положение и обширная территория Казахстана на континенте дают нам сегодня и в перспективе естественное преимущество перед некоторыми другими странами.

Таким образом, одним из приоритетов долгосрочной стратегии развития Казахстана должно стать развитие транспортной инфраструктуры. Это строительство нефтепроводов, магистральных трасс, железных дорог, морских и речных терминалов, аэропортов. Построив развитую сеть коммуникаций, мы не только существенно увеличим наш экспортный потенциал, но и расширим возможности транзитных перевозок через Казахстан.

Проблема заключается в том, что коммуникационные проекты очень дорогостоящи и долго окупаемы. Опыт других стран показывает, что рыночные механизмы не способствуют развитию инфраструктуры, и здесь основную роль должно взять на себя государство. Именно так мы поступили при строительстве крупнейших аэропортов в Акмоле и Караганде, станции "Дружба" на Трансазиатской железнодорожной магистрали, порта Актау на Каспии, автотрассы Алматы – Акмола, наших телекоммуникаций и т. д. Так намерены поступать и впредь.

Кстати, говоря о производственной инфраструктуре, нельзя обойти молчанием первый крупный проект, который позволит Казахстану заметно повысить наши экспортные возможности.

В этом году начинается строительство нефтепровода Каспийского трубопроводного консорциума (КТК). Его ввод в эксплуатацию, который запланирован на 1999 год, позволит увеличить ежегодный экспорт нефти до 67 миллионов тонн. Но уже к началу XXI века добычу нефти в стране планируется довести до 100 миллионов тонн, а к 2010–2015 годам – до 170 миллионов тонн. Естественно, что к тому времени мощности КТК нас удовлетворять уже не будут. Тем более что мы ставим перед собой задачу увеличить экспорт нефти до 100 и более миллионов тонн. Поэтому уже сейчас нужно

думать о строительстве альтернативных нефтепроводов, маршруты которых будут пролегать не только в сторону Черного моря, но и по другим направлениям. Кроме того, мы намерены увеличить объемы транспортировки нефтепродуктов железнодорожным и морским транспортом.

В-четвертых, совершенно ясно, что все наши старания поднять с колен отечественную экономику окажутся напрасными, если мы не будем вкладывать капитал в наших людей.

Я уже говорил, что одним из немногих преимуществ прошлой системы было общедоступное образование.

То, что мы имеем образованное население, является огромным плюсом, которого не имели ни Южная Корея, ни Малайзия, ни Индонезия. Много говорит о том, что наше среднее образование является очень конкурентоспособным. И обидно, что первыми из-за экономического спада пострадали преподаватели высшей и средней школы, студенты. Было бы непозволительной роскошью утратить доставшееся нам наследие. И мы не допустим этого. Более того, у нас есть резервы для роста главным образом в повышении уровня преподавания английского языка, экономических и финансовых дисциплин, права, информатики.

Одним из факторов, повлиявших на экономический рост ряда азиатских стран, было обучение тысяч их студентов в мировых научных и учебных центрах США и Европы. Несмотря на определенные сбои, допущенные в ходе реализации программы "Болашак", мы и впредь будем оказывать сфере образования государственную поддержку, способствовать повышению у казахстанцев знаний и навыков, необходимых и сейчас, и в будущем. Финансируя обучение наших студентов в зарубежных университетах, мы доподлинно знаем – и это доказывает опыт Китая, Кореи, Японии, – что именно так надо готовить кадры для решения сложных задач.

Что касается развития отечественного образования, то здесь ключевую роль сыграет его компьютеризация. Этому же делу будет служить формирование собственных образовательных структур, по уровню постановки процесса обучения максимально приближенных к ведущим мировым образовательным центрам. Такие флагманы высшей школы у нас уже есть – Казахстанский институт менеджмента, экономики и прогнозирования, Национальная высшая школа государственного управления и другие.

В-пятых, как я уже говорил, любая стратегия строится на развитии естественных или приобретенных преимуществ. Мы не исключение. Однако если в современном мире попасть в полную зависимость только от экспорта, будь то нефть, металл или сельхозпродукция, – значит растерять эти преимущества. Решение проблемы – в диверсификации экспорта. Этот путь не только снизит наши издержки при изменении мировой конъюнктуры, но и будет способствовать дальнейшему технологическому развитию промышленности. Со временем Казахстан, несомненно, будет экспортировать не только сырую нефть и руду, но и нефтепродукты, продукты химии и маши-

ностроения. Естественно, невозможно "перепрыгнуть" через этапы технологического развития. Да мы и не пойдем этим путем. Задача в другом: необходимо грамотно сочетать развитие имеющихся и создание новых, преимущественно перерабатывающих, отраслей: нефтехимической, машиностроительной, легкой промышленности, индустрии стройматериалов, продуктов питания и т. д. Все эти задачи мы и отнесли в разряд приоритетных.

* * *

Естественно, ценность любой стратегии не в замысле, а в успешной реализации. А в наших условиях успех во многом предопределяет активное привлечение иностранных инвестиций и предоставление инвесторам политических гарантий. К сожалению, в ближайшем будущем на внутренние ресурсы полагаться не приходится. И хотя многие специалисты сходятся во мнении, что население держит около двух миллиардов долларов, что называется, в "чулке", все же я реально понимаю, что пройдет время, прежде чем мы сформируем надежную финансовую систему и вернем доверие казахстанцев. Хотя, конечно, уже сейчас надо разъяснять людям, что выгоднее размещать средства в банках.

Иными словами, стать самим инвесторами и способствовать развитию экономики страны, добиваясь при этом собственного благополучия.

Пока же для поднятия на ноги отечественной промышленности нужны иностранные инвестиции. Нужны передовой опыт, новые технологии и ноу-хау, управленческий и маркетинговые навыки.

Вот почему мы прилагаем много усилий для создания благоприятного инвестиционного климата в стране. Для этого был создан Госкоминвест, разработан Закон "О государственной поддержке прямых инвестиций". Сейчас наша задача – установить понятные и общепринятые правила регулирования притока капитала, разработать систему льгот и преференций для инвесторов, развить социальную и коммуникационную инфраструктуру. Иными словами, надо создать привлекательный имидж Казахстана для деловых кругов всего мира. Так мы сможем привлечь капитал крупнейших транснациональных корпораций мира, имеющих существенные капитальные ресурсы, передовую технологию, глобальные каналы распределения продукции.

В эти дни в Алматы проходит крупнейший инвестиционный саммит, в котором принимают участие руководители крупнейших мировых компаний. Вчера я выступал на этом форуме, слушал мнения его участников и еще раз убедился, что идет плодотворный и обоюдозаинтересованный разговор о путях наращивания притока иностранного капитала в нашу страну. Ведь широкому кругу бизнесменов надо попросту "открыть" Казахстан, проинформировать о наших потенциальных возможностях, перспективах раз-

вития. Уверен, что этот саммит даст мощный импульс нашему вхождению в мирохозяйственные связи.

Для этого, кроме всего прочего, необходима постоянная работа по поддержанию экономики в состоянии, восприимчивом к инвестициям. То есть необходим жесткий и динамичный ритм осуществления экономических реформ. Надо учесть, что для самого рынка потребуется существенное время, чтобы "разогреть" экономику. Поэтому сегодня рыночные реформы во многом стимулирует само государство. Нередко по поводу такого вмешательства государства в экономику звучит критика. Но нельзя забывать, что это вмешательство не идет ни в какое сравнение с командно-административным.

Мы стремимся все сделать, чтобы направления экономических реформ совпадали с рыночными силами. Такие меры приносят впечатляющие результаты. В этом смысле показателен опыт так называемых "азиатских тигров".

Далее. В течение короткого времени путем приватизации нужно создать класс частных собственников, наладить механизмы распределения ресурсов для максимально эффективного их использования, постоянно "сопровождать" социально-экономическое развитие законодательными и регулирующими основами.

Необходимо оздоровить нашу административную систему. Громоздкий штат чиновников уже сейчас становится существенным тормозом на пути реформирования. Доходит уже до абсурда. По соотношению численности госслужащих ко всему населению Казахстан находится в одном ряду с наиболее развитыми странами Западной Европы. Однако качество работы нашего аппарата не выдерживает никакой критики. Сами знаете, что до европейских стандартов еще далеко.

Естественно, всю армию бюджетников содержать за счет не столь богатого государства сложно. Таким образом, если мы полны решимости ускорить экономический рост, то должны активно провести реформу органов госуправления. Начало этому процессу было положено в марте этого года, когда мы наполовину сократили число министерств и ведомств, оптимизировали структуру и численность органов территориального управления. Сокращены аппараты управления пяти областей и десятков районов. В результате мы должны получить более эффективные и мобильные органы управления. Перед Правительством в целом, перед каждым министром мною определены конкретные задачи и сроки их реализации. Я поставил целью сконцентрировать в новой столице кадры, способные работать организованно, с большой отдачей и умением мыслить современными категориями.

Кроме того, говоря о миллионе бюджетников, нужно не забывать, что 70 процентов всех занятых на госслужбе составляют врачи и учителя. Что-

бы, с одной стороны, повысить качество услуг, а с другой – снять груз с республиканского бюджета, мы планируем широкомасштабную реформу систем образования и здравоохранения.

Нагрузка на учителей и врачей, количество школ и больниц должны быть оптимизированы, соответствовать нуждам страны, а оплата труда этой категории служащих – достаточно высокой. Как я уже говорил, государство не бросает образование на произвол судьбы, но поддержка этой сферы будет осуществлена через систему обязательного образования, грантов и стипендий. Я за то, чтобы у нас стало больше частных, но лицензированных и отвечающих государственным стандартам школ, университетов, больниц. Большое внимание будет уделено и системе медицинского страхования.

* * *

Уважаемые делегаты и гости Ассамблеи!

За последние годы мы прошли созидательный этап реформ, многое сделали для укрепления государственности, вхождения Казахстана в мировое сообщество. Разумеется, что перед нами каждый раз вставали и будут вставать новые масштабные задачи. Но они связаны уже не с проблемами выживания, а роста.

По крайней мере, мы доказали, что каким бы ни было трудным наследие тоталитаризма, полиэтничное государство может и должно развиваться мирным демократическим путем, в атмосфере доверия и согласия, уважения к правам человека, в обстановке социального партнерства и сотрудничества представителей всех слоев населения, всех наций и народностей.

Наша страна и впредь будет жить по законам демократического государства, проводящего прогрессивную национальную политику, гарантирующего мир будущим поколениям, свободное развитие личности, гармонию во взаимоотношениях между этносами.

Построив такое государство, мы выполним свой долг перед поколениями казахстанцев, перед священной казахской землей, пережившей немало трагедий, но вечно доброй и щедрой, вскормившей и воспитавшей уникальный многонациональный народ Казахстана.

Благодарю за внимание!

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ
"ЕРЕМ-АҚТӨБЕ" БІРЛЕСКЕН КӘСІПОРНЫНЫҢ ІРГЕТАСЫН
ҚАЛАУ РӘСІМІ КЕЗІНДЕ АРНАУЛЫ ЫДЫСҚА САЛЫНЫП, БЕТОН
ҚАБЫРҒАҒА ҚАЛАНҒАН ЖОЛДАУЫ*

Ақтөбе, маусым 1997 жыл

КЕЛЕШЕК ҰРПАҚА АМАНАТ

Қасиетті қазақ өлінің ұрпақтары! Тарих тағылымы көрсеткендей, халқымыздың біздің ұрпаққа жеткен қаһармандығы, даналығы, еңбеккерлігі, парасаттылығы сізге жалғасады. Ата-бабамыз барлық қуаныш пен қайғы, апат пен ауыртпалық шағында "Өткенге салауат, болашаққа аманат" деп қысқа да нұсқа кайырған. Аманат – ұрпақ үшін үлкен парыз. Ал мынау біздің сіздерге аманатымыз болсын:

"Еліміздің келешегі мен бүгіні де, шөжіресі де қолдарыңызда деп сенеміз. Сондықтан оны жүйелеп баяндаудың қажеттігі жоқ. Елдік пен ерліктің, туысқандық пен бауырмалдықтың мекені болған Қазақстан тарих көшінде талай тар жол, тайғақ кешулерді басынан өткізіп, мұраты ортақ көп ұлттың Отанына айналды. ХХІ ғасыр тоғысында ата-бабаларымыздың аңсаған арманы ақталып, қазақ елі тәуелсіздіктің туын көтерді. Бұның барлығына ұрпақтан-ұрпаққа сабақтасып жатқан ұлттық намыс пен халықтың ынтымақтасығы арқылы қол жетілді. Бір сөзбен айтқанда, адам арасында келісімді мұрат өткен қазақ мемлекеті өркениетті қоғам жолын таңдап, шаруашылықтың барлық саласында бірқатар табыстарға жетті. Соның бір мысалы – біз табанын қалаған осы электр қуатын беретін станцияның құрылысы.

Әрбір ұрпақ өз Отанының тағдыры үшін жауапты. Елінің азаматы бола тұрып, сонымен бірге болашақ туралы ойланбай, бір сәттік табысқа бола өмір сүріп, жұмыс істеудің қажеті жоқ. Біз – мұнда уақытша тұрып жатқан жоқпыз. Барлық қазақстандықтарды бізден кейінгі келетін ұрпақтардың жайы ойландыруы тиіс. Біздің міндетіміз – ұлттық байлығымызды молайтып, келешек ұрпақ тағдыры туралы ойлану. Біз сонда ғана іргесі бекіген ұлт болып, сонда ғана өз халқымыздың жақсы тіршілігін қамтамасыз ететін күшті демократиялық мемлекет құра аламыз.

Тағдыр жазса, еліміздің экономикасын нығайту барысында бізді талай жетістіктер күтіп тұр. Ең маңыздысы – біз сіздерге Отанымыздың мәдениетін, шаруашылық қуатын, абыройын одан әрі асырады деп сенеміз. Ер-төңгі елдің ырысы да, иесі де өздерің".

* "Егемен Қазақстан" газеті, 14 маусым 1997 жыл.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ
БІРІККЕН ҰЛТТАР ҰЙЫМЫ БАС АССАМБЛЕЯСЫНЫҢ АРНАУЛЫ
СЕССИЯСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Нью-Йорк, 23 маусым 1997 жыл

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨРЛЕУ – ТЕК ӘЛЕУМЕТТІК ДАМУ МЕН
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ЖАҒДАЙЫНДА ҒАНА БОЛМАҚ

Бұл сессияның күн тәртібі, жаңа ғасыр табалдырығында адамзаттың алдында тұрған күрделі проблемалардың бүкіл жиынтығын көрнекі түрде бейнелейді.

Халықаралық қарым-қатынастарды ғаламдық ауқымға шығару бұрынғы жаттандылықтардан, технократтық көзқарастардан экономикалық өрлеуге қандай бағамен болса да қол жеткізуге ұмтылудан бас тартуды талап етеді. Сондықтан экономикалық өрлеуді тек әлеуметтік даму мен экономикалық қауіпсіздік процестерімен өзара байланыста қамтамасыз ете отырып, Рио-декларацияның принциптерін бекем ұстану айрықша маңызды.

Осыған байланысты, жаңа тәуелсіз мемлекеттерде өмір сүретін 300 миллионға жуық адамның жайлы тұрмысы туралы әңгіме етуге болмайды. Мұнда, жер шарының алтыдан бір бөлігінде әзірше экономиканың дамуындағы тұрақтылық пен экологиялық саладағы қауіпсіздік болмай отыр.

Бұл мемлекеттер реформаларды жүргізе отырып, әлеуметтік салада ірі шығындарға тап болуда. Социалистік дәуірден кейінгі елдердің көпшілігінің тәжірибесі реформалар мен экономикалық дамудың әлеуметтік қырларының өзара қайшылыққа түсетінін айғақтайды. Басқаша айтқанда, реформалардың әлеуметтік бағасы қымбатқа түсіп отыр. Бірақ реформаларға тек тоқырау, кедейлік, тұйықтан шығар жол таппау ғана балама бола алады.

Жарты ғасыр бойы бұрынғы КСРО аумағында экологиялық бақылауға көнбейтін лас өндіріс орындары орналасты. Іс жүзінде қызметі табиғатты қорғаудың қарапайым талаптарына сай келмейтін мыңдаған кәсіпорындар тұрғызылды. Нәтижесінде табиғатқа дөрекі түрде зорлық көрсетілді, өкінішке қарай, ол әлі де көрсетіліп келеді. Бұл орайда әңгіме айналадағы ортаға планеталық ауқымда ықпал ету туралы болып отыр.

Сондықтан, Біріккен Ұлттар Ұйымы, таза технологияларды жиі алмасуда, оларды экономикасы өтпелі кезеңде тұрған мемлекеттерге беруде неғұрлым белсенді рөл атқаруға тиіс. БҰҰ, бақылау тетігін, өзіндік бір КОКОМ құра алар еді. Бірақ, бұл жағдайда лас, улы, қауіпті технологиялар мен өндірістердің таралмауына бақылау жасалуға тиіс.

Әр ел тұрақты даму проблемаларын негізінен өз күшімен шешуге тиіс. Сондықтан біз экономикалық реформалардың дербес стратегиясы мен тактика-

* "Егемен Қазақстан" газеті, 24 маусым 1997 жыл.

сын белгіледік және елеулі табыстарға қол жеткіздік. Тәуелсіздіктің бес жылы ішінде Қазақстанда экономикалық және әлеуметтік қарым-қатынастар жүйесі толық өзгерді, макроэкономикалық тұрақтылыққа қол жеткізілді.

Бүкіл мемлекеттік меншікті жекешелендіру аяқталуға жақын. Өндірістің өрлеуі байқалуда.

Алайда көптеген елдердің өз бетімен шешуге шамасы келмейтін ғаламдық проблемалар бар. Бұл арада дүниежүзілік қоғамдастық көмек қолын ұсынуға тиіс.

Семей – әлемдегі ең ірі полигон болған еді. Оның алаңын көптеген мемлекеттердің аумағымен салыстыруға болады – 18,5 мың шаршы километр. Онда 470 жарылыс болды. Бұл бұрынғы КСРО-да жүргізілген барлық ядролық қару сынағының 70 процентіне жуық. Сөйтіп, адамдардың денсаулығы мен табиғатқа ұшы-қиырсыз зиян келтірілді.

Біз бұл мәселені принципті көзқарас тұрғысынан қараймыз. Ядролық қару – қазақстандықтардың ғана емес, күллі әлем халықтарының қасіреті. Сондықтан да ядролық державалардың сынақ жүргізілген елдердің халқы мен табиғатына келтірген зардабы үшін жауапкершілікті мойнына алуының барлық негізі бар.

Қазақстан ядролық державалардың ядролық қаруды сынаудан зардап шеккен аймақтар халқының денсаулығы мен табиғатын қалпына келтірудің халықаралық қоры түрінде жауапкершілігін өтеуін ұсынады.

Бізді Арал теңізі проблемасының ғаламдық аспектілері қатты алаңдата отыр. Арал шын мәнінде Жер шарының картасынан жойылып барады. Бұл қасірет бүкіл әлемдік өркениетке көлеңке түсіреді. Аймақта табиғи ортаның терең бүліну өзгерістері жүріп жатыр. Ауыз су тіпті де жетіспейді. Халықтың денсаулығы күрт төмендеп барады. Жұрт үдере көшуге мәжбүр. Төрт миллионнан астам адам тұратын экологиялық апат аймағы бүкіл Орталық Азия мемлекеттерінің аумағын қамтиды.

Біз және жекелеген халықаралық ұйымдар, Арал проблемаларын шешудің түрлі жобаларын ұсынғанбыз. Бірақ олардың бірде-бірі аяғына дейін жеткізілген емес. Аймақтағы әр мемлекет әзірше экологиялық апатқа бұрынғысынша жеке-жеке қарсы тұруда. Ал бұл апат планеталық сипатқа ие. Аралдың тұзды тозаңының элементтері Еуропадан да, Солтүстік Мұзды мұхиттан да табылған.

Орталық Азия – жаңа геосаяси және геοэкономикалық құбылыс болғандықтан да бұл қасіретке дүниежүзілік қоғамдастық көзін жұмып қарай алмайды. ХХІ ғасырда бұл аймақ әлемдік рынокқа көмірсутегін берушілердің негізгісі болады. Каспий теңізінің Қазақстан бөлігінде 15 миллиард тоннадан астам көмірсутегі шикізаты бар. Оны өндіруге іс жүзінде барлық дамыған елдер тартылмақшы. Сондықтан ертең аймақтың экологиялық проблемаларының зиянды салдарларына тап болмауымыз үшін оларды бүгін шешу керек.

Қазақстан БҰҰ аясында ғаламдық проблемалар тізімі төрізді бір шараны жасауды ұсынады. Оның екі деңгейде болуы қарастырылуға тиіс: проблемалардың біріншісі – бүкіл дүниежүзілік қоғамдастықтың қатысуы талап етілетін болсын, екіншісі – аймақтық немесе ұлттық деңгейде шешілетін болсын.

Бұл проблемалардың маңыздылығы туралы айтқанда, біз жаңа дүние тәртібін орнату үмітін бұрынғысынша БҰҰ-мен байланыстырамыз және сөзімізді соған арнаймыз.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА СПЕЦИАЛЬНОЙ СЕССИИ ГЕНЕРАЛЬНОЙ АССАМБЛЕИ
ОРГАНИЗАЦИИ ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИЙ***

Нью-Йорк, 23 июня 1997 года

**ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ – ТОЛЬКО ПРИ УСЛОВИИ
СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ**

Повестка дня этой сессии наглядно отражает всю палитру непростых проблем, стоящих перед человечеством в преддверии нового столетия.

Глобализация международных отношений требует отказа от прежних стереотипов, технократических подходов, стремления добиться экономического роста любой ценой. Поэтому крайне важно твердо придерживаться принципов Декларации-Рио, обеспечивая экономический рост только во взаимосвязи с процессами социального развития и экологической безопасности.

В этой связи нельзя говорить о благополучии около 300 миллионов человек, проживающих в новых независимых государствах. Здесь, на одной шестой части земного шара, пока отсутствуют и устойчивость в развитии экономики, и безопасность в сфере экологии.

Эти государства, проводя реформы, сталкиваются с крупными социальными издержками. Опыт большинства постсоциалистических стран свидетельствует о взаимном противоречии реформ и социальных аспектов экономического развития. Другими словами, социальная цена реформ высока. Но альтернативой реформам могут быть только стагнация, бедность, безысходность.

На протяжении полувека на территории бывшего СССР размещались грязные производства, неподвластные экологическому контролю. Сооружались тысячи предприятий, деятельность которых фактически не соответствовала элементарным природоохранным требованиям. В результате природа подвергалась и, к сожалению, продолжает подвергаться грубому насилию. При этом речь идет о воздействии на окружающую среду в планетарном масштабе.

Поэтому Организация Объединенных Наций должна играть более активную роль в интенсивном обмене чистыми технологиями, их передаче

* Газета "Казахстанская правда", 24 июня 1997 года.

государствам с переходной экономикой. ООН могла бы создать механизм контроля, своего рода КОКОМ, но в этом случае – над нераспространением грязных, токсичных, опасных технологий и производств.

Проблемы устойчивого развития каждая страна должна в основном решать своими силами, поэтому мы определили собственную стратегию и тактику экономических реформ. И добились заметных успехов. В Казахстане за пять лет независимости полностью изменилась система экономических и социальных отношений. Достигнута макроэкономическая стабилизация, близится к завершению приватизация всей госсобственности, наметился подъем производства.

Однако существуют глобальные проблемы, которые многим странам самостоятельно решать не по силам. Здесь на помощь должно прийти мировое сообщество.

Говоря в этом плане о Казахстане, связанных с многолетними испытаниями на Семипалатинском ядерном полигоне и исчезновением Аральского моря.

Семипалатинский полигон был крупнейшим в мире, по площади сравнимым с территорией многих государств, – 18,5 тысячи квадратных километров. Там прогремело 470 взрывов, это около 70 процентов всех испытаний ядерного оружия, проведенных бывшим СССР. Тем самым был нанесен колоссальный ущерб здоровью людей и природе.

Мы рассматриваем этот вопрос с принципиальной точки зрения. Ядерное оружие – трагедия не только казахстанцев, но и всех народов мира. Поэтому есть все основания говорить об ответственности ядерных держав за нанесенный урон населению и природе стран, где проводились испытания.

Казахстан предлагает материализовать ответственность ядерных держав в форме международного фонда реабилитации здоровья населения и природы регионов, пострадавших от испытаний ядерного оружия.

Серьезно беспокоят нас и глобальные аспекты проблемы Аральского моря. Арал практически исчезает с карты планеты. Эта трагедия тенью ложится на всю мировую цивилизацию. В регионе происходит глубокая деградация природной среды, катастрофически не хватает питьевой воды, резко ухудшается здоровье населения, растет вынужденная миграция. Зона экологического бедствия, где проживает более четырех миллионов человек, охватывает территорию всех центральноазиатских государств.

Нами и отдельными международными организациями предлагались различные проекты решения проблем Арала. Однако ни один из них до конца не реализован. Каждое государство региона пока по-прежнему в одиночку противостоит экологической катастрофе. Между тем это бедствие носит планетарный характер. Элементы солевых выбросов с Арала обнаружены и в Европе, и в Северном Ледовитом океане.

Закрывать глаза на эти трагедии мировое сообщество не вправе и по той причине, что Центральная Азия – новое геополитическое и геоэкономическое явление. В XXI веке этот регион станет основным поставщиком углеводородов на мировые рынки. В казахстанской части Каспийского моря сосредоточено более 15 миллиардов тонн углеводородного сырья, в добычу которого будут вовлечены практически все развитые страны. Поэтому решать экологические проблемы региона надо сегодня, чтобы не столкнуться с их метастазами завтра.

Казахстан предлагает под эгидой ООН разработать нечто вроде кадастра глобальных проблем, которые должны рассматриваться в двух уровнях: первый – требующий участия всего мирового сообщества, второй – решаемый на региональном или национальном уровне.

Говоря о важности этих проблем, мы обращаемся к ООН, с которой по-прежнему связываем надежды на построение нового миропорядка. (Он пожелал генеральному секретарю Кофи Аннуну успехов в обеспечении эффективности ООН, а специальной сессии – в выработке подходов к решению вопросов устойчивого развития.)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ РЕСПУБЛИКА ЖУРНАЛИСТЕРІН, БАСПАҒЕРЛЕРІН ЖӘНЕ ПОЛИГРАФИСТЕРІН КӘСІПТІК МЕРЕКЕСІМЕН ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 28 маусым 1997 жыл

БАСПАСӨЗ ЖАРИЯЛЫЛЫҚ ӨРІСІН КЕҢЕЙТУДЕ

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғанындай, еркін, объективті, топтық немесе тектік мүдделерге бой ұрмаған журналистика шын мәніндегі ашық қоғам мен өркениетті мемлекеттің міндетті институттарының бірі болып табылады. Ел өмірінің өзекті проблемалары туралы әңгімелей отырып, ол жариялылық өрісін кеңейтеді, демократиялық нормалар мен принциптердің орнығуына жәрдемдеседі.

Қазақстанның жас демократиялық баспасөзінің, күн санап қазіргі заманғы элеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси процестерге ықпал етудің объективті көрсеткіші ғана емес, пәрменді құралы ретінде де қалыптасып келе жатқаны сүйінішті. Демек ол күллі әлемде төртінші билік деп орынды аталып жүрген құрылымға айналып келеді. Мұның өзі тоталитаризмнің қандай да бір түрде қайталанбасының сенімді кепілі болып табылады.

Республика бұқаралық ақпарат құралдарының қызметкерлеріне, баспагерлерге, полиграфистерге, Қазақстан баспасөзінің ардагерлеріне мол бақыт пен зор денсаулық, олардың отбасыларына игілік пен береке, барша шығармашылық жоспарларының іске аса беруін тілеймін.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 28 маусым 1997 жыл.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ БАСПАСӨЗ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ КӘСІБИ
МЕРЕКЕСІНЕ ОРАЙ, БАСПАСӨЗ САЛАСЫНДА ЕҢБЕК ЕТІП КЕЛЕ
ЖАТҚАН ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРГЕ СЫЙЛЫҚТАР ТАПСЫРУ КЕЗІНДЕ
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ***

Алматы, 30 маусым 1997 жыл

Тәуелсіз бұқаралық ақпарат құралдары қоғамның ілгерілеуі үшін ғана қажет емес, сонымен бірге олардың өзіне де қоғамдық қолдау, өз қызметінің маңыздылығы мен мәнділігін түсіну де қажет. Қазақстанның бұқаралық ақпарат құралдары кейбір кідірістеріне қарамастан, әрбір қадам жасаған сайын, тоталитарлық жүйе оларға таңба болған провинциализмнен біртіндеп арылып келеді. Олар өзінің төл бағдарын жеңіп алып, төл есімін орнықтыра алды. Оларсыз бүгінде республиканың қоғамдық өмірін көз алдына келтірудің өзі қиын. Жаңа, өзіне ғана тән бағдары бар басылымдар мен бағдарламалар дүниеге келді. Жас дарынды публицистер өсіп келеді. Бұқаралық ақпарат құралдарының саны жөнінен Қазақстан Орталық Азияның барлық республикаларын қоса алғандағыдан озық тұр. Ал телерадио хабарлары стансаларының саны мен эфирдің толығы жөнінен Алматы ТМД астаналарының арасында жетекші орын алады. Тіпті, бұл жөнінен Мәскеуді де артқа тастап кетті.

Біздің баспасөз, теледидар, радиомыз қазір басқа салалармен бірдей нарық заңдарына бағынатын ақпарат индустриясына айналып отыр. Бұқаралық ақпарат құралдары саласына нарық лап қойған кезде өндірістеріңіздің қалай абдырап қалғанын жақсы білемін. Маған баспасөзді қорғау жөнінде өтініштеріңізге қоса көптеген талап-шағым жолдағандарыңыз да есімде. Алайда өмір бәрін де өз орнына қойды. Баспасөз бұрынғы жүйе бойына сіңірген масылдық пиғылды жоя біліп, жолын тауып аяғынан тік тұрды. Көп жағдайда мұның өзі – полиграфистердің, коммуникациялық технология саласындағы мамандардың еңбегі. Нарық заңдарын, маркетингі, саланың инвестициялық мүмкіндіктерін жетік білген олар баспасөз қызметкерлерінің корпоративтік абырой-беделін қолдап, олармен бірге жаңа жағдайға ойдағыдай бейімделіп кетті. Сондықтан біз бұқаралық ақпарат құралдары мен

* "Егемен Қазақстан" газеті, 1 шілде 1997 жыл.

кітап шығарушылардың қызметін қамтамасыз етіп отырғандардың барлығына журналистермен бірге құрмет көрсетеміз.

Менің өз басым үшін кез келген редакциялық ұжымның немесе жеке журналистің қызметін бағалау ең алдымен өзара жауапкершілік, мемлекет пен басылымдардың немесе телерадио бағдарламаларының бір-бірінің алдындағы жауапкершілігі сияқты ұғымдармен ұштасып жатады. Өйткені мемлекеттің парызы баспасөз бостандығы жағдайындағы бұқаралық ақпарат құралдарының толыққанды дамуына қолұшын беру. Баспасөзді қолдау жөнінен біз көптеген елдерден ілгері кеттік. Мен өзім тікелей жаңа Қылмыстық кодекске журналистердің соңына заңсыз түскені үшін, Баспасөз туралы Заңның нормаларын орындамағаны үшін жауапкершілікті күшейту жөнінде ереже енгізуге бастамашы болдым. Мұның өзі бұқаралық ақпарат құралдарының рөлін күшейтуге, баспасөзге қатысты өктемдікті болдырмауға деген шынайы ұмтылыстан туып отыр.

Мемлекеттік және мемлекеттік емес баспасөздің арасында ешқандай жолайырық жоқ және болмайды да, олар заң шеңберін сақтаған жағдайда өз қызметін жүргізуде терезесі тең, әрі еркін болады. Өз басым қай басылымның бетінен көрінгеніне қарамастан жалғандықты да, жалақорлықты да мүлде қабылдай алмаймын.

Таяуда республика үшін елеулі оқиға болды. Ол – бұқаралық ақпарат құралдарының қызметіне тікелей байланысты ұлттық спутник жүйесінің іске қосылғандығы. Мұның өзі, шын мәнінде, Қазақстанның ақпараттық тәуелсіздік алуының басы. Бұдан былай біз өзіміздің төл ақпарат саясатымызды құра алатын, ел өмірі жайында әлемге шынайы ақпарат тарата алатын, теледидармен және радиохабармен қатар өлеуметтік-экономикалық саланың көптеген қырларының жұмысын жаңа деңгейге шығара алатын боламыз. *(Бұл жүйені құруға басшылықты Президенттің тапсырмасымен Премьер-министрдің орынбасары Иманғали Тасмағамбетов ойдағыдай жүзеге асырды. Н. Назарбаев оған өзінің жазбаша алғысын тапсырды.*

Кездесудің соңынан ол өзінің таяуда АҚШ пен Англияға барған сапары жайында әңгімелеп, журналистердің көптеген сұрақтарына жауап берді).

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқын жаңа жылдық құттықтауы <i>Алматы, 1 қаңтар 1997 жыл</i>	5
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Жамбыл облысына іссапармен барған кездегі сөйлеген сөзі <i>Тараз, 8 қаңтар 1997 жыл</i>	7
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Независимая» газетінің корреспонденті Юрий Козловпен сұхбаты <i>Алматы, 16 қаңтар 1997 жыл</i>	9
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева корреспонденту газете "Независимая" Ю. Козлову <i>Алматы, 16 января 1997 года</i>	20
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Бүкіл дүниежүзілік экономикалық форумның қорытындысы туралы Қазақстан журналистеріне берген сұхбаты <i>Давос, 3 ақпан 1997 жыл</i>	30
Беседа Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева с казахстанскими журналистами об итогах Всемирного экономического форума <i>Давос, 3 февраля 1997 года</i>	32

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қытайға ресми сапары жөнінде ҚазТАГ және "Хабар" агенттігі тілшілеріне берген сұхбаты <i>Шоуду, 22 ақпан 1997 жыл</i>	34
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева корреспондентам "КазТАГ" и агентства "Хабар" об итогах поездки в Китай <i>Шоуду, 22 февраля 1997 года</i>	40
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың журналистермен баспасөз мәслихатын өткізу барысында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 4 наурыз 1997 жыл</i>	45
Пресс-конференция Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева <i>Алматы, 4 марта 1997 года</i>	48
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан әйелдерін 8 наурыз халықаралық әйелдер күнімен құттықтауы <i>Алматы, 8 наурыз 1997 жыл</i>	50
Поздравление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева женщинам Казахстана с 8 Марта, Международным женским днем! <i>Алматы, 8 марта 1997 года</i>	52
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Наурыз мейрамымен құттықтауы <i>Алматы, 22 наурыз 1997 жыл</i>	54
Поздравление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева с праздником Наурыз мейрамы <i>Алматы, 22 марта 1997 года</i>	56
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың балаларды қорғаудың Венгр қозғалысына қатысушыларды құттықтауы <i>Алматы, 26 наурыз 1997 жыл</i>	57

Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева участникам венгерского движения в защиту детей <i>Алматы, 26 марта 1997 года</i>	59
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың ТМД мемлекеттері басшыларының кеңесінің жабық мәжілісінде сөйлеген сөзі <i>Мәскеу, 28 наурыз 1997 жыл</i>	61
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на совете глав государств СНГ <i>Москва, 28 марта 1997 года</i>	66
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече со студентами Евразийского университета <i>Акмола, 9 апреля 1997 года</i>	70
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Егемен Қазақстан" газетінің бас редакторы Уәлихан Қалижанға берген сұхбаты <i>Алматы, сәуір 1997 жыл</i>	71
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың мемлекеттік және тәуелсіз басылымдардың өкілдерімен кездесу кезіндегі баспасөз-конференциясында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 17 сәуір 1997 жыл</i>	85
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с руководителями ряда республиканских средств массовой информации <i>Алматы, 17 апреля 1997 года</i>	88
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева во время встречи с руководителями ряда республиканских средств массовой информации <i>Алматы, 3 мая 1997 года</i>	89

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың қазақстандықтарды Жеңіс күнімен құттықтауы <i>Алматы, 9 мамыр 1997 жыл</i>	99
Поздравление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева с Днем Победы казахстанцев <i>Алматы, 9 мая 1997 года</i>	101
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Экономикалық Ынтымақтастық Ұйымына (ЭЫҰ) мүше елдердің мемлекет және үкімет басшыларының басқосуында сөйлеген сөзі <i>Ашгабат, 13 мамыр 1997 жыл</i>	103
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на саммите глав государств и правительств стран – членов Организации экономического сотрудничества (ОЭС) <i>Ашгабат, 13 мая 1997 года</i>	106
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Трансеуразия-97" конференциясына қатысушыларды құттықтауы <i>Алматы, 22 мамыр 1997 жыл</i>	109
Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева к участникам международной конференции "Трансевразия-97" <i>Алматы, 22 мая 1997 года</i>	110
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Ресей бұқаралық ақпарат құралдарының басшыларымен кездесуде сөйлеген сөзі <i>23 мамыр 1997 жыл</i>	111
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева перед руководителями средств массовой информации России <i>23 мая 1997 года</i>	119

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күніне байланысты Қазақстан азаматтарына Үндеуі <i>Алматы, 31 мамыр 1997 жыл</i>	125
Обращение Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева к гражданам Казахстана по случаю Дня памяти жертв политических репрессий <i>Алматы, 31 мая 1997 года</i>	128
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу азалы митингісінде сөйлеген сөзі <i>Маусым 1997 жыл</i>	131
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Қазақстандағы инвестициялық бас қосу" халықаралық форумында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 5 маусым 1997 жыл</i>	133
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на международном форуме "Казахстанский инвестиционный саммит" <i>Алматы, 5 июня 1997 года</i>	139
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халықтары Ассамблеясының IV сессиясында жасаған баяндамасы <i>Ақмола, 6 маусым 1997 жыл</i>	142
Доклад Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на IV сессии Ассамблеи народов Казахстана <i>Ақмола, 6 июня 1997 года</i>	167
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Ерем-Ақтөбе" бірлескен кәсіпорнының іргетасын қалау рәсімі кезінде арнаулы ыдысқа салынып, бетон қабырғаға қаланған Жолдауы <i>Ақтөбе, маусым 1997 жыл</i>	192

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Біріккен Ұлттар Ұйымы бас Ассамблеясының арнаулы сессиясында сөйлеген сөзі <i>Нью-Йорк, 23 маусым 1997 жыл</i>	193
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на специальной сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций <i>Нью-Йорк, 23 июня 1997 года</i>	195
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Республика журналистерін, баспагерлерін және полиграфистерін кәсіптік мерекесімен құттықтауы <i>Алматы, 28 маусым 1997 жыл</i>	197
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Баспасөз қызметкерлерінің кәсіби мерекесіне орай, баспасөз саласында еңбек етіп келе жатқан қызметкерлерге сыйлықтар тапсыру кезінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 30 маусым 1997 жыл</i>	199

Нұрсұлтан Назарбаев

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

XIII том

Өндіріс бөлімі
С. Жапарова

Бас редакторы
Ш. Қойлыбаев

Жауапты редакторы
А. Жолдасбекова

Редакторлар
А. Хамитова, Р. Әлімбаев, Д. Қауменов

Көркемдеуші редактор
Б. Жапаров

Техникалық редактор
С. Жапарова

Беттеушілер
А. Байзакова, А. Кенжина

Корректорлар
А. Елешева, Б. Шаяхметова

ISBN 978-601-7318-25-3

9 786017 318253

ИБ № 134

Басуға 10.07.2012 қол қойылды. Пішімі 70x100/16. Офсеттік басылым.
Қағазы офсеттік. Баспа табағы 13,0. Шартты баспа табағы 16,9.
Шартты бояулы беттаңбасы 16,75. Есептік баспа табағы 12,0.
Таралымы 2000 дана. Тапсырыс № 1744.

Тапсырыс берушінің файлдарынан
“Dostar media group баспаханасы” ЖШС-нде басылды,
050063, Алматы қаласы, Яссауи көшесі, 16